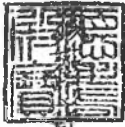

ERICH FROMM

PSİKANALİZ VE ZEN BUDİZM

乳海改元八月十四日
三和堂印

Çeviri: İLHAN GÜNGÖREN

ERICH FROMM

PSİKANALİZ VE ZEN BUDİZM

乳法改元月自西蜀石塔
二祖譯三番

Çeviri: İLHAN GÜNGÖREN

Yayın hakkı © 1978 İlhan Güngören

P.K. 30, Yeşilköy - İstanbul

Dizgi-baskı : Met/Er Matbaası - Tel.: 28 28 00

Kapak düzeni : Antuan Gargar

Baskı tarihi : Mayıs 1978

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Önsöz	7
Çevirenin önsözü	9
Psikanaliz ve Zen Budizm	11
I — Günümüzün ruhsal bunalımı ve psikanalizin rolü	13
II — Freud'un psikanaliz konusundaki düşüncelerinin değerleri ve amaçları	17
III — Esenliğin yapısı - İnsanın ruhsal gelişimi	27
IV — Bilincin yapısı, baskı ve baskının yok edilmesi	41
V — Zen Budizmin ilkeleri	69
VI — Baskının yok edilmesi ve Aydınlanma	83
İndeks	115

ÖNSÖZ

Bu kitap 1957 yılı Ağustos ayının ilk haftasında Meksika, Cuernavaca'da Özerk Meksika Ulusal Üniversitesi, Tıp Fakültesi Psikanaliz Bölümünün çağrısı üzerine yapılmış bir toplantıdaki çalışmalardan kaynaklanmıştır (1).

Bundan yirmi yıl önce bir ruhbilimci meslektaşlarının Zen Budizm gibi «gizemci», dinsel bir sistemle ilgilendiğini duysa şaşırır, hatta apışır kalırdı. Hele meslektaşlarının çoğunun yalnız ilgilenmekle kalmayıp adamakıllı bu işin içinde olduklarını ve birlikte geçirmiş oldukları hafta içinde Dr. Suzuki'yi yakından tanımanın, görüşlerini izlemenin, üzerlerinde en azından son derece uyarıcı ve tazeleyici bir etki yapmış olduğunu öğrenmiş olsaydı şaşkınlığı büsbütün artardı.

Bu değişime neden olan etkenler bu kitapta anlatılacaktır. Burada kısaca özetlemek için bu nedenleri

(1) Toplantıya, gerek Meksikalı, gerek Amerikalı elli kadar ruh hekimi ve ruhbilimci katıldı. Katılanların çoğunluğu psikanalistlerden oluşuyordu.

psikanaliz kuramındaki yeni gelişmelere, Batı dünyasındaki hem düşünsel, hem ruhsal ortam değişikliğine ve kitaplarıyla, konuşmalarıyla, kişiliğiyle Batı dünyasını Zen Budizmle tanıştırmış olan Dr. Suzuki'nin çalışmalarına bağlayabiliriz.

Ben bu toplantıda yaptığım konuşmayı bütünüyle yeni baştan gözden geçirerek bu kitabı meydana getirdim. Hem biraz genişlettim, hem de içeriğinde bazı değişiklikler yaptım. Bu değişiklikleri yapmama toplantının benim üzerimde yaptığı etki neden oldu. Gerçi toplantı öncesinde de Zen Budizmle ilgili edebiyatla tanışıklığım vardı; gene de toplantının üzerimde yaptığı uyarıcı etki ve konu üzerinde sonradan da düşünmemi sürdürmüş olmam görüşlerimde değişmelere ve önemli gelişmelere yol açtı. Bu sözlerimle yalnızca Zen konusundaki anlayışimdaki değişimi değil, ama aynı zamanda bilinçdışını oluşturan şeylerin neler olduğu, bilinçdışının bilince dönüşürülmesi ve psikanaliz yoluyla tedavinin amacı gibi psikanalizle ilgili görüşlerimde olan değişimi de anlatmak istiyorum.

ERICH FROMM

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Erich Fromm'un önsözünden 1957 yılında Meksika Üniversitesi'nde «Zen Budizm ve Psikanaliz» konusunda elli kadar ruh hekimi ve ruhbilimcinin katıldığı bir sempozyum düzenlenmiş olduğunu öğreniyoruz. Burada çevirisi sunulan kitap bu sempozyumda yapılmış başka iki konuşmayla birlikte «Zen Buddhism and Psychoanalysis» adı altında tek bir kitap olarak yayınlanmıştır (1). Öteki konuşmalar D. T. Suzuki'nin (2) ve Richard de Martino'nun (3)...

Kuşkusuz Zen Budizm denilince ilk akla gelen ad Suzuki'ninki... Batı için Zen Budizm'i anlaşılır duruma getirmekte o kadar etkili olmuş olan Suzuki'nin, sözü geçen kitaptaki yazısı, küçük bir grup ruh hekimi ve ruhbilimciyi karşısına alan bir konuşmadan kaynaklandığından öteki yazılarından farklı olarak, bana Zen'le tanışıklığı az ya da hiç olmayan kimselerce kolay okunacak bir yazı olduğu kanısını vermedi. Richard de Martino'nun yazısı için de hemen aynı şeyler söylenebilir.

Buna karşın Erich Fromm, çevirisini sunduğumuz yazısında, konuların özünden hiç bir şey yitirmeden, çok açık, çok kolay anlaşılır bir dille genel olarak psikanaliz kuramı ve kendisinin insançı psikanaliz görüşleriyle Zen

(1) (New York, Harper and Row, 1960.)

(2) Lectures on Zen Buddhism.

(3) The Human Situation and Zen Buddhism.

Budizm'in temel ilkelerini ve özellikle «satori» adı verilen «aydınlanma» yaşantısının içyapısını büyük bir yetkiyle anlatmayı başarmış. Yazı Zen Budizm'in psikanalize kazandırabileceği yeni boyutlarla ilgili bir öneriyle sonuçlanıyor. Bu nedenlerle beni son derece etkileyen bu yazıyı ayırıp bir kitap olarak yayınlamayı uygun buldum.

Ayrıca bu kitap Türk okuruna Erick Fromm'u tanıyıp değerlendirme konusunda yeni bir açı da getirmiş olacak. Freud sonrasının en ünlü ruhbilimcilerinden biri olan Erich Fromm, ruhbilim bakımından Freud ve Rank'ın etkisiyle toplumbilim bakımından Marx'ın etkisini, Freudcu analistlikle toplumsal ruhbilimi birleştirmiş önemli bir düşünür... Bu kitap bunun dışında Erich Fromm'un Batı düşüncesiyle Doğu görüşü arasında da bir bireşime ulaşmış olduğunu ortaya koyuyor.

Bu kitaptaki yazının ilk kez yayınlandığı günden beri geçen on sekiz yıl içinde Batı'da Zen Budizm'e ilgi daha da artmıştır. Erich Fromm bu artışın nedenlerini yazısında yeterince açıklamış olduğundan bu konuya fazla bir şey eklemeyi gereksiz sayıyorum. Gene de Suzuki'nin kitapta konu edilen bir sözünü buraya getirmeden edemedim. «Mutlu olabilmek, birbirimize sevgi duyabilmek için bütün yeteneklerimiz var da genellikle bu gerçeğe gözlerimizi kapıyoruz.» Acaba, Batı'da bu gerçeğe gözlerini açmak isteyenler mi çoğalıyor?

Benim bundan çok kısa bir süre önce yayınlanan «**Zen Budizm, Bir Yaşama Sanatı**» adlı denemem dışında yurdumuzda Zen Budizm konusunda hemen hiç bir kitap yok. Onun için çağımızın bu çok ünlü ruhbilimcisinin bu konudaki tanıklığının büyük bir değeri olacağına, kültür yaşamımızdaki bir eksiği dolduracağına inanıyorum.

Nisan 1978, Florya

İlhan GÜNGÖREN

PSİKANALİZ VE ZEN BUDİZM

Zen Budizmle psikanaliz arasında bir ilişki kurmaya çalıştığımız zaman, insanın doğal yaratılışıyla ve insanı esenliğe ulaştırmayı amaçlayan kuramlarla uğraşan iki ayrı sistemi karşılaştırmış oluyoruz. Bunlardan birincisi ne kadar Doğu düşüncesinin özelliklerini yansıtıyorsa öteki de o kadar Batıncılığı yansıtıyor. *Zen Budizm* Hintlinin akılcı ve soyut düşünce biçimiyle Çinlinin somuta ve gerçekçiliğe dönük zihin yapısının bir karışımı. Zen ne kadar Doğuluysa *psikanaliz* de o kadar belirgin bir biçimde Batılı; Batının insancılık ve akılcılığıyla, on dokuzuncu yüzyılın akılcılıktan bir kaçış özlemiyle doğaüstü karanlık güçlerin peşinde bir romantik arayış içinde oluşunun ürünü. Bunun yanında, insanın ruh sağlığı konusuna bu bilimsel yaklaşımın köklerini, daha da gerilere, eski Yunan bilgeliğiyle Musevî ahlakçılığına kadar da götürebiliriz.

Ama gerek psikanalizin, gerek Zen'in insanın doğal yaratılışı ve insana yeni bir biçim vermeye dönük uygulamalarıyla uğraşmaları bir yana, birbirlerine benzemeyen yanları benzeyen yanlarından daha ağır basıyor gibi görünüyor. Psikanaliz her yanıyla dinle ilgisi olmayan bilimsel bir yöntem. Buna karşın Zen «aydınlanmaya» ulaşmayı amaçlayan bir kuram ve uygulama; Batı'da dinsel ya da gizemci diye adlandırılacak bir yaşantı. Psikanaliz ruh ve akıl hastalıklarının bir tedavi yolu; Zen'se bir manevî kurtuluş yolu. Bu durumda psikanalizle Zen Budizm arasındaki ilişki konusunda yapılabilecek bir karşılaştırma ikisi arasında

keskin ve aşılmaz ayrılıklar olduğunu ortaya koymaktan başka bir sonuç verebilir mi?

Gene de psikanalistler arasında Zen Budizme karşı, giderek artan bir ilginin varlığı tartışma götürmeyecek bir açıklıkla görülüyor (1). Bu ilgi acaba nereden kaynaklanıyor? Bu ilginin anlamı nedir? Bu küçük kitabın uğraşı bu sorulara yanıt aramak olacak.

Bu kitapta Zen Budizmin düşünsel yapısının sistemli bir sunuluşu söz konusu değildir. Zaten böyle bir işi üstlenmek benim bilgimi de yaşantılarımı da aşar. Öbür yandan psikanalizin ayrıntılı bir sunuluşunun da bu kitabın boyutlarından dışarı taşacağı kuşkusuz. Gene de kitapçığın birinci bölümünde psikanalizin bazı yanlarını psikanaliz ve Zen Budizm arasında en göze çarpan ilişkileri gösterebilecek oranda biraz ayrıntılı olarak ele alacağım. Bir bakıma psikanalizin bu yanları benim bazan «insancı psikanaliz» diye adlandırdığım Freud'un analiz uygulamasının bir devamı olan temel düşünceleri de içine alıyor. Bu çalışmamla Zen Budizmi incelemenin yalnız benim için değil, psikanalizi inceleme konusu yapmış olan herkes için ne kadar önemli olduğunu gösterebilmiş olmayı umuyorum.

(1) Jung'un D. T. Suzuki'nin Zen Budizm adlı yapıtına yazdığı önsöz (Londra, Rider, 1949); Fransız ruh hekimi Benoit'nun «*The Supreme Doctrine*» (Yüce Doktrin) adlı Zen Budizmle ilgili yapıtı (New York, Pantheon Books, 1955); Karen Horney'in ölümünden önceki son yıllarında Zen Budizmle çokça ilgilenmiş olması; bu kitapçığın yazılmasına neden olan Meksika, Cuernavaca'da yapılan toplantı psikanalistlerin Zen Budizme duydukları ilginin başka bir belirtisidir; Ruhsal sağlık ve tedavi yöntemleriyle Zen Budizm arasındaki ilişkiler konusuna Japonya'da da büyük ilgi vardır. Koji Sato'nun «*Psychotherapeutic Implications of Zen*» (Ruhsal Sağlık ve Tedavi Konusuna Zen'in Katkıları) adlı yazısı, *Psychologia, An International Journal of Psychology in the Orient*, cilt 1, sayı 4 (1958) ve aynı sayıda çıkan başka yazılarla karşılaştırınız.

I. GÜNÜMÜZÜN RUHSAL BUNALIMI VE PSİKANALİZİN ROLÜ

Konuyu incelemeye girişirken, bu çetin tarihsel dönemde Batılı insanın geçirmekte olduğu bunalımı ve bu bunalımda psikanalizin işlevini öncelikle ele almalıyız.

Batı'da yaşayan insanların büyük çoğunluğu Batı kültürünün geçirmekte olduğu bunalımın pek farkında gözüküyorlar ama zaten büyük bir olasılıkla insanların çoğunluğu hiç bir zaman bunalımlı durumların keşkes ayırında olmamışlardır. Buna karşın bazı dikkatli gözlemciler çağımızda bir bunalımın varlığıyla, bu bunalımın yapısı konusunda tam bir uyuşma içindeler. «Huzursuzluk», «bıkkınlık», «çağın hastalığı», «hayatın donuklaşması», «insanın otomatikleşmesi», «insanın kendinden, çevresinden ve doğadan yabancılaşması» olarak nitelendirilerek anlatılmaya çalışılan işte bu bunalımdır (2). İnsanlar akılcılığı öyle bir nok-

(2) Kierkegaard, Marx, Nietzsche ve çağımızda varoluşçu filozoflardan Lewis Mumford, Paul Tillich, Erich Kahler, David Riesman ve ötekilerle karşılaşırız.

taya kadar getirdiler ki akılcılığın o derecesi akılsızlığın en aşırı biçimi durumuna geldi. Descartes'dan başlayarak insanlar giderek düşünceyle duygunun arasını açtılar. Yalnız düşünce akla uygun kabul edilip duygu, yapısı gereği akıl dışı olarak nitelendi; kişiliğimizden, «benden», «beni» ve doğayı denetim altına alabilecek ve «benliği» oluşturan anlama ve yargılama yeteneği (anlık yeteneği «intellect») bölünüp ayrımsallaştı. Anlık yeteneğinin yardımıyla doğanın denetim altına alınabilmiş ve daha çok, daha değişik şeyler üretilebilmiş olması sanki hayattaki en önemli amaçmış gibi ele alındı. İnsan bu süreç içinde kendini bir eşya durumuna dönüştürdü. Değer sıralamasında yaşama, mülkiyetten daha alt sıraya geçti, *sahip olma, var olmanın* üstüne çıktı. Batı kültürünün kökleri eski Yunan ve Musevî kültüründedir. Bu her iki kültürde de amaç *insanı mükemmelleştirmektir*. Günümüzün insanına gelince, insanın mükemmelliği yerine *maddesel şeylerin mükemmelliği*, onların nasıl daha mükemmel yapılabileceği konusundaki bilgiler başlıca ilgisini oluşturuyor. Batılı insan duygulanmak yeteneğini tıpkı bir içe kapanık ruh hastasında olduğu gibi yitirmiştir. Bu nedenle kuşku- dan, ruhsal yıkıntıdan ve tasadan kendini kurtaramıyor. Hâlâ mutluluk, bireycilik, hür girişim gibi ezberlenmiş basma kalıp lâkırdılar ediyor ama aslında hiç bir amacı yok. Niçin yaşadığını, bütün bu çabalarının amacının ne olduğunu sorun bakalım. Yanıt bulmakta güçlük çekecek. Bazıları aileleri için yaşadıklarını söyleyebilir, ötekiler yaşamın keyfini çıkarmaktan, bir başkaları para kazanmaktan söz edebilirler ama gerçekte hiç kimse niçin yaşadığını bilmiyor; yalnızlıktan ve güven yoksunluğundan kendilerini kurtarmaktan başka hiç bir dilekleri yok.

Bugün üyelik ödentisi veren kilise üyelerinin sayısının gelmiş geçmiş her dönemden daha çok olduğu, din konusu üzerine yazılmış kitapların en çok satan kitaplar arasına girdiği ve her dönemdekinden daha çok sayıda insanın Tanrı'dan söz açtığı bir gerçek. Ama bütün bu din alış veriş i yalnızca derinlemesine maddeci ve dine karşı olan bir tutumu gözlerden saklamaya ya rıyor. Bu tutum Nietzsche'nin ünlü «Tanrı öldü» sözlerinde dile getirilmiş olan on dokuzuncu yüzyılın dine karşı olan eğilimine ideolojik bir tepki olarak geliş en ve güvensizlikten kurtulma ve kurulu düzenle uyum içinde olma isteminden nedenini alan bir davranış ola rak değerlendirilebilir. İçten gelen bir dinsel davranış olarak hiç bir gerçekliği yok. Bir bakıma on dokuzuncu yüzyılda Tanrıcı düşüncelerin bir yana bırakılabilmiş olması küçümsenemeyecek bir başarı sayılabilir. Böylelikle, balıklama, olaylara tam bir nesnellikle bakabilecek bir tutum içine girilmiş oldu. Dünya evrenin merkezi olmaktan çıktı; insan Tanrı'nın öteki yaratıklara buyruk olmak yargısıyla yarattığı en orta yerdeki yerini ve işlevini yitirdi. İnsanın gizli kalmış güdülerini yeni, nesnel bir açıdan inceleyen Freud her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Tanrı düşüncesinin kökünün insan varlığının çaresizliğinden ve bu çaresizliğ e bir çözüm bulmak için her işte kendisine yardımcı bir baba ya da anaya benzettiği, yerlerle göklere egemen bir Tanrı inancında saklandığını farkettiler. Freud insanı ancak kendi çabasıyla kendinin kurtarabileceğini anladı. Büyük yol göstericilerin öğretileri, anasının, babasının, arkadaşlarının, sevdiklerinin gücünü sevgiden alan yardımları yararlı olabilir ama ancak insan varoluşun sorumluluğunu üstlenip ona göre bütün gücüyle ve yüreklilikle gerekeni yaparak kendi kendine yardımcı olabilir.

İnsanlar tıpkı anaları babalarıymışçasına onlara her işlerinde yardımcı olacak bir Tanrı yanılığını gerilerde bıraktılar, ama onunla birlikte bütün insanı dinlerin gerçek hedeflerinden de vazgeçmiş oldular. Bunlar da bencil bir benliğin dar sınırlamalarını aşmak, sevmeyi başarmak, nesnellik, alçak gönüllülük, yaşamın amacının yaşamak olduğunu ortaya koyacak biçimde hayata saygılı olmak, insanın gerçek yeteneklerinin ortaya çıkmasına, olanaklarını geliştirmesine engel olmamak gibi şeylerdi. Bunlar başlıca Batı dinlerinin hedefleri olduğu gibi, başlıca Doğu dinlerinin hedefleri de bunlar. Ama Doğu dinleri Batı'nın özlemle anımsadığı doğaüstü kurtarıcı bir baba Tanrı kavramı gibi bir yükün altına girmemiş... Taoculuk ve Budizm akılcılık ve gerçekçilikten yana bu bakımdan Batı dinlerine üstün... İnsana gerçekçi ve nesnel bir açıdan bakıyorlar. Bu dinlerde insana yol gösterecek kendinden önce uyanmış, aydınlanmış olanlardan başka kimse yok. Bir yandan da her insanın içinde uyanmak, aydınlanmak yeteneği olduğunu, kendi yolunu kendi kendine bulabileceğini savunuyorlar. İşte Doğu dinlerinin düşünce biçiminin, Taoculuk ve Budizm ve bunların karışımından oluşan Zen Budizm'in bugün Batı için böylesine bir önem kazanmış olmasının asıl nedeni budur. Zen Budizm insanlara varoluş sorununa bir yanıt bulmakta yardımcı olmaya çalışıyor. Öyle bir yanıt ki işin özüne bakacak olursak Musevî - Hıristiyan - İslâm geleneğinin yanıtının bir benzeri ama gene de çağımız insanının o kadar önemseydiği akılcılığa, gerçekçiliğe, özgürlüğe ters düşmeyecek bir yanıt. Çok yadırgatıcı görünse de Doğu dinlerinin düşünce yapısı Batı'nın akılcı düşünce yapısına Batı dinlerinininkinden daha uygun düşüyor.

II. FREUD'UN PSİKANALİZ KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİNİN DEĞERLERİ VE AMAÇLARI

Psikanaliz Batılı insanın içine düştüğü ruhsal bunalımı çok anlatımlı bir biçimde ortaya koyuyor ve buna bir çözüm getirmeye çalışıyor. Özellikle psikanalizdeki yeni gelişmeler, «insancı» ya da «varoluşçu» (existentialist) analiz bakımından bu böyle... Kendi «insancı psikanaliz» konusundaki düşüncelerimi anlatmaya girişmeden önce bu konudaki yaygın kanıya ters düşse de Freud'ün öğretisinin «hastalık» ve onun «tedavisi» yöntemlerini, ruh ya da akıl hastasının nasıl iyileştirileceğini göstermekten daha önde «insanın kurtuluşu» konusuyla ilgili olduğunu belirtmek istiyorum. Şöyle bir yüzeyden bakınca Freud ruh ve akıl hastalıklarının yeni bir tedavi yönteminin yaratıcısıymış, başlıca ilgisinin odaklaştığı araştırma konusu buymuş, çabalarını buraya harcamış gibi görünebilir ama daha derinlemesine bakacak olursak nevrozun hekimlik ilkeleri içinde tedavisi kavramının arkasında bütünüyle değişik bir ilginin varlığını sezebiliriz. Bu ilgisini Freud

çok seyrek olarak dile getirirdi. Belki bu ilgisini kendisi de tam olarak bilinçleştirememiştir. Açıkça ortaya koymamakla beraber gene de farkedilebilen bu düşünce, öncelikle hastalık ve hastalığın iyileştirilmesiyle değil de hastalık ve tedavi kavramlarını aşan bir şeyle ilgilenmekte olduğuydu. Bu şey neydi? Freud'un kurucusu olduğu psikanaliz akımının içeriği neydi? Kurucusu olduğu bu akımın üzerine dayandığı dogma neydi?

Freud bu soruya belki de en açık, en saydam biçimde şu tümcede bir yanıt vermiş oldu; «İd'in (İlkel Benlik) olduğu yerde Ego da (Benlik) olacaktır.» Freud'un amacı akıldışı ve bilinçdışı tutkulara aklın üstün çıkabileceğini anlatmaktı; insanı bilinçdışının etkisinden kurtarmak, insanın olanakları içindeydi. İnsan kendi içindeki bilinçdışı güçlere üstün gelmek, onları denetim altına alabilmek için öncelikle onları farkedip, ayırt edebilmeliydi. Freud'un amacı olabildiğince doğru bilgi edinmektir. Elbette doğru bilgi gerçeği yansıtacaktır. Böyle bir bilgi insana yol gösterecek tek ışık olarak ele alınmalıydı. Bu amaçlar akılcılığın, aydınlanma felsefesinin, Püriten ahlâkçılığın da geleneksel amaçlarıydı, ama din ve felsefe kendi kendini denetim altına almanın bu amaçlarını bir «*düşülkü*» diye tanımlayabileceğimiz tartışma dışı bir kavram olarak ele alırken Freud ilk defa bilinç dışında yaptığı bir araştırma sonucu bu amaçları *bilimsel* bir tabana oturtuyor ya da öyle yaptığını sanıyordu. Böylece bu amaçların gerçekleştirilebilir yollarını da göstermiş oluyordu. Freud bir yandan Batı akılcılığının doruğuna ulaşırken bir yandan da üstün dehasıyla akılcılığın yüzeyde kalan bir iyimserlikten ve sözümona akılcılıktan oluşan başka bir yanıyla da başedebilmiş, on dokuzuncu yüzyıl insanının duygusal ve akıl dışı yanına da saygı

duyup aklcılığa karşı çıkan romantizm akımıyla aklıcılığı bağdaştırmayı becerebilmiştir (3).

Bireyin tedavisi konusunda da Freud genellikle sandığından daha çok konunun felsefe ve ahlâka dayalı yanlarıyla ilgileniyordu. Psikanalizi tanıtmak amacıyla yazmış olduğu «Giriş Konuşmalarında» bazı gizemci uygulamaların kişilikte temel bir değişim yapmaya çalıştıklarını söz konusu ediyor ve açıklamalarını sürdürerek «psikanaliz tedavi çalışmalarının benzer bir yaklaşım yöntemi seçmiş olduğunu kabul etmek zorundayız» diyordu. «Psikanalizin yapmak istediği şey Ego'yu (Benlik) güçlendirerek onu Super-Ego'dan (Üst-Benlik) daha bağımsız yapmak, böylece gözlem alanını büyüterek Id'in (İlkel Benlik) başka yeni yanlarıyla Ego'yu (Benlik) uyum içine sokmaktır. Böylelikle Id'in (İlkel Benlik) yerini Ego (Benlik) almış olacaktır. Zuyder gölünün su altındaki topraklarını tarıma elverişli duruma koymak gibi bir şey bu» diyordu. Gene bu yolda sözü sürdürerek psikanaliz yoluyla tedavinin «insanı nevrotik belirtilerden, baskılardan ve karakter bozukluklarından *kurtarmak*» amacını güttüğünden söz ediyor (4), analistin işlevine de öyle bir açıdan bakıyordu ki bu açıdan bakınca analistin durumu hastasını tedavi eden bir hekimin durumunu aşmış oluyordu. Şöyle diyordu «eğer analist hastası için çözüm bekleyen bazı durumlarda bir *örnek*, diğer durumlarda da bir *öğret-*

(3) Freud'un kurucusu olduğu psikanaliz akımının yarı dinsel yapısının ayrıntılı olarak incelenmesi için örneğin benim «*Sigmund Freud's Mission*» (Sigmud Freud'un Üstlendiği Önemli Görev) adlı kitabıma bak. World Perspective series, ed, R. N. Anshen (New York, Harper, 1959).

(4) «*Analysis Terminable and Unterminalable*» Collected Papers, Hogarth Press, V, 316 (İtalikle belirtilmesi benim katkım E. F.).

men olarak görev yapacaksa birçok bakımlardan hastasından daha üstün bir durumda olmalıdır (°).» Freud sözlerini şöyle bitiriyordu. «En son olarak diyebileceğim şu ki; analistle hastası arasındaki ilişki her türlü *yapmacığı*, her türlü *aldatmacayı* dışarda bırakarak gerçeği üstlenmeye dayanan *gerçekseverlik* üzerine kurulmuş olmalıdır (°).»

Freud'un psikanaliz konusundaki görüşlerinin alışılmış hastalık ve tedavi kavramlarını aşan başka özellikleri de var. Doğu düşüncesiyle, özellikle Zen Budizmle tanışıklığı olanlar burada sözünü edeceğim özelliklerin Doğulunun düşünce ve zihin yapısıyla bütünüyle ilgisiz olmadığını kolayca görüp anlayabileceklerdir. Burada ilk ortaya konması gerekli ilke Freud'un *bilginin bir değişime yol açtığı*, kuramlarla uygulamanın birbirlerinden ayırtılmaması gerektiği ve bir kimsenin *kendini tanıma* işlemiyle kendi kendini de değiştirmiş olacağı konularındaki görüşleridir. Çağımızın ya da Freud'un çağının bilimsel ruhbiliminin bilgiyi yalnızca kuramsal bilgi olarak ele aldığı ve bilgiden, bilgi edinen kimsede bir değişim oluşturmak gibi bir işlev beklemediği göz önüne alınınca bu görüşlerin ne kadar değişik olduğu ortaya çıkar.

Freud metodunun Doğu düşüncesiyle, özellikle Zen Budizmle yakın benzerliği olan bir yanı daha var. Freud, Batılı insanın başlıca özelliğini oluşturan, bilinçli düşünce sistemine biçilen çok yüksek değer konusundaki kanıları paylaşmıyordu. Bunun tersine bizim bilinçli düşüncemizin içimizde kaynaklanan karanlık, akıldışı ve aynı zamanda bilinçdışı güçlerle karşılaştırılınca

(5) Aynı yapıt, S. 351 (İtalikle belirtilmesi benim katkım E. F.).

(6) Aynı yapıt, S. 352 (italikle belirtilmesi benim katkım E. F.).

bizde oluşan ruhsal süreçlerden ancak küçük ve önemsiz bir parçacığından başka bir şey olmadığına inanıyordu. Freud, kişiliğin gerçek yapısına bir içgörü kazanabilmek isteğiyle bilinçli düşünce sisteminin içinden *özgür çağrışım* yöntemiyle bir geçit aralamaya çalıştı. Özgür çağrışım, mantıklı, bilinçli, durmuş oturmuş düşüncenin arasından içeri sızıvermek yöntemiydi. Özgür çağrışım kişiliğimizin kaynağına, yani bilinçdışına ulaşabilmek olanağı veriyordu.

Freud'un yorumladığı biçimiyle bilinçdışının *içeriğine* ne tür eleştiriler yöneltilirse yöneltilsin şu gerçek değişmiyor; mantıklı düşüncenin karşısına özgür çağrışım çıkarılınca alışlagelmiş akılcı düşünce en temel bir noktada aşmış oluyordu. Doğu düşüncesinde bu aşkınlık çok daha keskin ve çok daha ileri bir aşamaya kadar geliştirilmiştir.

Freud'un çağımızın Batılı tutumundan kesinlikle ayrıldığı bir başka nokta daha var. Bu nokta onun bir kimseyi bir, iki, üç, dört, beş ya da daha uzun yıllar analiz yapmaya istekli oluşudur. Bu yöntem aslında Freud'a yöneltilen eleştirilerden büyük bir kısmının nedeni olmuştur. Elbette herkes elinden geldiğince etkin bir analiz yapmaya çalışacaktır ama benim burada vurgulamak istediğim şey Freud'un bir kimsenin kendi kendini tanıyıp anlamasına yardımcı olmak için yıllar harcamak gerektiğini söylemekten çekinmemiş olmasıdır. Yararlılık açısından, kazanç kayıp açısından böyle bir harcama anlamsız görülebilir. Bir kimseyi olumlu yönde değiştirmenin *toplumsal etkileri* öne alınmış olsa, böyle uzun bir analiz için harcanan zamanın zahmetine değmeyeceği söylenebilir. Freud'un yöntemi ancak amaçla, amaca ulaşmak için yapılan harcama arasında ya da bilanço yaprağında alacakla verecek ara-

sında uyum sağlanması gibi çağdaş kârlılık düşünceleri aşırsa bir değer kazanabilir. Eğer bir insanın *hiç bir şeyle* karşılaştırılıp ölçülemeyecek değerde olduğu, yani onun özgürlüğünün, ruh sağlığının, mutluluğunun, aydınlanmasının ya da bunun yerine ne tür bir sözcük kullanırsak kullanalım, bunların «en yüce» konular olduğu gibi bir tutum benimsenirse, bu uğurda harcanacak para ve zaman ne kadar çok olursa olsun önemsenmeyebilir. Tek bir kimseyle uzun süre ilgilenmeyi gerektiren böyle bir yöntem ortaya koyabilecek yürekli bir görüş açısına sahip oluşu, Freud'un alışılmış Batılı düşünceden önemli bir yerde ayrılmış olduğunu gösteriyor.

Yukardaki açıklamalardaki amaç Freud'un Doğulu düşünce biçimleriyle, hele özellikle Zen Budizmle, bilinçli bir yaklaşım içinde olduğunu dolaylı olarak anlatmak değildir. Yukarda sözünü ettiğim öğelerden çoğu açıkça söylenmemiş, belirtilmekle yetinilmiştir. Freud'un zihninde bile bilinçli olmaktan çok bilinçsiz olarak oluşmuştur. Freud bir tanışıklığı olsa bile Zen Budizm'de açıklandığı biçimiyle Doğu düşüncesine yakınlık duyamayacak kadar Batı uygarlığının, özellikle on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl Batı düşüncesinin çocuğudur. Freud'un çizdiği insan portresi on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki filozofların ve ekonomi bilimlerinin geliştirdikleri imgeye uyularak çizilen portrenin belirleyici özelliklerini taşır. Onlar insanı en önde, başarı için yarışma içinde, toplumdan yahtılmış, tek başına gelişmiş bir yaratık olarak görüyorlardı. Öteki insanlarla ilişkilerini yalnızca içgüdüsel ya da ekonomik gereksinimlerinin karşılıklı olarak değiş tokuş yoluyla doyurulması zorunluluğuna bağlıyorlardı. Freud'a göreyse insan, libido'nun yönettiği ve libido'nun taşkınlıklarını en alt düzeyde tutma ilkesine göre ayarla-

nan bir makineden başka bir şey değildi; insanı salt içgüdüsel isteklerinin karşılıklı olarak doyurulması zorunluğuyula öteki insanlarla ilişki kuran ve özünde bencillik yatan bir yaratık olarak görüyordu. Freud'un gözünde haz bir sevinç ve kıvanç yaşantısı olmaktan çok gerilimden kurtulup gevşemekten daha ileri bir şey değildi; insanı da anlama ve yargı yeteneğiyle (anlık yeteneği «intellect») duyguları arasında ikiye bölünmüş olarak görüyordu; Freud'un insanı bütünlüğü olan insan değildi. Daha çok aydınlanma çağı filozoflarının yalnız anlama ve yargı yeteneğinden oluştuğunu varsaydıkları anlaksal benliğe (intellect - self) indirgenebilirdi; insanları kardeşçe sevmekse gerçeğe uymayan olmayacak bir istekti; gizemci yaşantıysa çocukluk dönemi özseverliğine (narcissism) gerileme isteği olarak değerlendirilmeliydi.

Bu açıklamalarımla Zen Budizm'e açıkça ters düşen bu çelişkiler ortadayken gene de Freud'un sisteminde alışlagelmiş hastalık ve onun tedavisi kavramlarını, alışlagelmiş bilinç konusundaki akılcı düşünceleri aşan ve Zen Budizm'le daha doğrudan, daha olumlu bir yakınlaşmaya yol açmış olan psikanalizdeki yeni gelişmelerin nedeni olan öğelerin de varlığını işaretlemeye çalışıyorum.

Bir yandan da «insancı psikanalizle» Zen Budizm arasındaki benzerliklerin incelenmesine girişmeden önce psikanalizdeki yeni gelişmeleri anlamak için çok önemli bir değişime de değinmek istiyorum: Bu da analiz yaptırmak için gelen hastaların ve bu hastaların getirdikleri sorunların değişmiş olmasıdır.

Yüzyılın başında ruh hekimine gelen hastalar görünür hastalık belirtilerinden şikâyeti olan kimselerdi. Kolu felçli olan, ya da sudan, yıkanmaktan korkmak

gibi saplantıları olanlar ve bunun gibi kendilerini kurtaramadıkları başka saplantılardan zoru olanlardı. Daha açıkçası hekimlerin kullandıkları anlamda bir hastalığı olanlardı; normal diye adlandırılan kimseler gibi toplumsal işlevlerini yerine getirmelerine hastalıkları engel olan kimselerdi. Bunlara benzer şikâyetleri olanların tedavi konusundaki düşünceleri de hastalık konusundaki düşünceleriyle aynı doğrultudaydı. İstedikleri şey hastalık saydıkları belirtilerden kendilerini kurtarmaktı; iyileşmekten anladıkları şey, hasta olmamaktı. Onlar orta derecede sağlıklı bir kimse ne kadar sağlıklıysa, o kadar sağlıklı olmak istiyorlardı; ya da belki şöyle de söyleyebiliriz, toplumumuzda yaşayan sıradan kimselerden daha çok huzursuz, daha çok mutsuz olmak istemiyorlardı.

Bunlar bugün de deva aramak için psikanaliste başvuruyorlar ve onlar için psikanaliz hastalık belirtilerinden kurtulmalarını, toplum içindeki işlevlerini üstlenebilmelerini sağlayabilecek bir tedavi yöntemidir. Ama bir zamanlar psikanalistin müşterilerinin çoğunluğunu oluşturan bu kimseler şimdi azınlığa düşmüşlerdir. Belki bunların sayısını eskisiyle karşılaştırınca salt sayı olarak bir azalma görülmeyebilir ama toplum içinde görev yapabilen, genellikle kabul edilen anlamda bir hastalığı olmayan, gene de yukarda sözünü ettiğimiz «çağın hastalığından», «huzursuzluktan», «içten içe donuklaşmadan» yakınan çok sayıda yeni tür hastayla karşılaştırılınca onlara oranla sayıları azalmıştır. Bu yeni «hastalar» sızlanma nedenlerinin tam olarak ne olduğunu bilmeden psikanaliste geliyorlar. Bunalım içinde olmaktan, uykusuzluktan, evlilikte mutsuzluktan, işlerini sevememekten ve bunlara benzer birçok güçlüklerden yakınyorlar. Genellikle şu ya da bu belirli bir güçlüğün tek sorunları olduğunu ve eğer o güç-

lüğü yenerlerse sorunlarının çözümleneceğini sanıyorlar. Gerçekte bu hastalar sorunlarının bunalım ya da uykusuzluk, evlilikteki, işlerindeki falan sorunları olmadığını anlayamıyorlar. Bu çeşitli yakınmalar aslında şöyle ya da böyle belirli bir güçlükten sızlanan çeşitli kimselerin kültürümüzün izin verdiği oranda açıklayabildikleri çok daha derinde yatan bir şeyin bilinçlerine ulaşabilen dış görüntüleridir. Yakınmaların gerçek ortak nedeni, insanın kendinden, çevresindeki insanlardan ve doğadan yabancılaşmasıdır : Hayatın parmaklarının arasından kum gibi akıp gitmekte olduğunun; yaşamadan ölüp gideceğinin, bolluk içinde yaşanan hayatın bile sevinçten, kıvançtan yoksun olduğunun farkına varmış olmasıdır.

Bu «çağın hastalığından» yakınanlara psikanalist ne gibi bir yardım yapabilir? Bu yardım toplumsal işlevlerini yerine getiremeyen hastalara yaptığı gibi hastalık belirtilerini ortadan kaldırmaktan öteye geçmeyen bir yardımdan kesinlikle değişik bir yardım olmalıdır. Çünkü bu yabancılaşmadan yakınanlar için çözüm, hastalığın yok edilmesi değil, esenlik kazanmaktır. Gene de esenliği tanımlamaya çabaladığımız zaman adamakıllı güçlüklerle karşılaşyoruz. Eğer Freud sisteminin içinde kalacak olsak esenliğin libido kuramının sınırlamaları içinde tanımlanması gerekecekti, yani cinsel işlevlilik bakımından tam yeterlilik ya da başka bir açıdan derinlerde saklanan Oedipus durumlarının ayırında olmak... Bu tanımlamalar benim kanımca insan varlığının gerçek sorununa ya da bütün olarak insanın esenliğe ulaşması konusuna dolaylı bir yaklaşımdan daha ileri gidemiyor. Esenlik sorununa bir yanıt bulmak deneyimi için her girişim Freud'cu düşüncenin çerçevelediği sınırlamaları aşmalı ve insancı psi-

kanalizin bütün eksikliklerine rağmen asıl konusunu oluşturan insan varlığının temel sorunlarına yönelme-
lidir. Ancak böylelikle psikanaliz ve Zen Budizm ara-
sında karşılaştırma yapabilmek için ortak bir temel bu-
lunmuş olabilir.

III. ESENLİĞİN YAPISI — İNSANIN RUHSAL GELİŞİMİ

İlk yaklaşımda «*esenlik*», *doğal yapıyla, doğal yaratılışla uyum içinde olmaktır* diye tanımlanabilir. Gene de bu kalıp tanımlama içinde sunulmuş sözlerin derinliğine gitmek istenirse ortaya şu sorular çıkabilecektir : Doğal yaratılışla, doğal yapıyla uyumlu koşullar içinde olması gerekli insan varlığı nasıl bir varlıktır? Bu koşullar hangi koşullardır?

İnsan varlığının ortaya koyduğu bir sorun var. İnsan bu dünyaya bu konudaki istemi sorulmadan geliyor, gene giderken de istemine bakılmıyor. Hayvanlarda içgüdüsel olarak doğayla bütünlük içinde yaşamasını sağlayan bir çevreye uyum mekanizması olmasına karşın insan bu içgüdüsel mekanizmadan yoksun. *Hayat onu yaşatacağına o hayatı yaşamak zorunluluğunda.* İnsan doğanın içinde ama doğadan kopmuş, kendi kendinin ayrı bir varlık olarak ayırdında olması, kendini dayanılmaz derecede yalnız, güçsüz ve kaybolmuş hissetmesine neden oluyor. Bu dünyaya bir kere gelmiş olmak durumu, bir sorun yaratıyor. İnsan doğduğu an-

da hayat insana bir soru sormuş oluyor. İnsan bu soruyu her an yanıtlamak zorundadır. Yalnız zihniyle, yalnız gövdesiyle değil ama o düşünen, düş gören, uyuyan, karnını doyuran, ağlayan ve gülen adam —*bir bütün olarak insan*— bu soruya bir yanıt bulmalıdır. Hayatın ortaya koyduğu bu soru nedir? Soru şudur: Bu ayrılık, bölünmüşlükten gelen yalnızlık yaşantısının acısından, mahpusluğundan, utancından kendimizi nasıl kurtarabileceğimiz, kendi kendimizle çevremizdeki insanlarla ve doğayla nasıl birlik kurup bütünleşebileceğimiz? Şu yolda ya da bu yolda insan bu sorulara bir yanıt bulmak zorundadır; hatta deliler bile benliklerinin kabuğuna çekilerek böylece ayrıklığın, bölünmüşlüğün korkusunu yenmeye çalışarak, kendilerinin dışındaki gerçeği silip yokederek, bu soruya bir yanıt bulmuş oluyorlar.

Soru her zaman aynıdır. Gerçi *birçok yanıt* vardır ama yanıtlar temel olarak ikiye indirgenebilir. Birincisi bu ayrıklıktan, bölüklükten kurtulmak, bütünleşmeyi sağlamak için ayrıklığın, bölüklüğün ayırında olmadığımız döneme, yani doğum öncesine kadar *gerilemektir*. İkinci yanıt *tam anlamıyla doğmaktır*. İnsanın, bilmek, farketmek yeteneğini, aklını, sevmeye gücünü, kendi bencilliğinin dar çemberini aşana kadar, kendisiyle ve dünyayla yeni bir uyuma, bir bütünleşmeye ulaşana kadar geliştirmektir.

Doğumdan söz ettiğimiz zaman genellikle tohumlanmadan dokuz ay kadar sonra oluşan fizyolojik olayı anlatmak istiyoruz. Ama bir çok bakımdan bu doğumun önemi abartılıyor. Doğumdan bir hafta sonra bebeğin yaşamının önemli bir çok yanları yetişkin bir erkek ya da kadının yaşamından çok, ana karnındaki doğum öncesi duruma daha yakındır. Gerçi doğumun

bütünüyle kendine özgü bir yanı var: göbek bağının koparılması ve bebeğin ilk kez nefes almaya başlaması... Ama bundan böyle bağların koparılması ancak gerçekten yeni bir etkinlik kazanıldığı oranda olabilecektir.

Doğum tek bir olay değil, bir süreç, bir olaylar dizisidir. Hayatın amacı tam olarak doğmaktır. İşin asıl acıklı yanı şu: çoğumuz böyle tam olarak doğmadan ölüyoruz. Yaşamak doğumu her dakika sürdürmektir. Doğum tamamlanınca ölüm gelir. Fizyoloji açısından bizim hücre sistemimiz sürekli bir doğum süreci içindedir. Ruhbilim açısından gerçek şu; çoğumuzun doğumu bir yerde sona eriyor. Bazıları tam olarak ölü doğmuşlardır. Fizyolojik olarak yaşamayı sürdürürler ama kafa bakamından özlemleri analarının karnına, toprağa, karanlığa, ölüme geri dönmektir. Bunlar delidir, ya da aşağı yukarı öyle sayılabilirler; ötekiler hayat yolunda ilerlemeyi sürdürürler. Ama gene de göbek bağını tam olarak kesemezler. Yaşamlarını sürdürebilmek için analarına, babalarına, soylarına, ırklarına, milletlerine, toplumsal durumlarına, paraya, Tanrıya ve bunlar gibi şeylere göbek bağıyla bağımlı kalmak zorundadırlar. Bu yüzden de tam olarak doğmuş olmazlar (7).

(7) İnsanın ana baba bağımlılığından tam bağımsızlığa ve aydınlanmaya ulaşana kadar geçirdiği evrim Meister Eckhart'ın «*Benedictus Kitabı*» adlı yapıtında pek güzel bir şekilde açıklanmıştır. «İlk aşamada içine açılan insan ya da yeni insan St. Augustine'in dediği gibi, iyi, dinine bağlı kimselerin izinden gider. O henüz ana kucığında bir yavrudur.»

«İkinci aşamada. O hatta iyi insanların örneklerini bile körü körüne izlemez. Doğru öğretilerin, Tanrı öğütlerinin, kutsal bilgeliğin peşini bırakmaz. Sırtını insanlara ama yüzünü Tanrı'ya çevirmiştir. Ana kucagını bırakıp göklerdeki Babasına gülümser.»

«Üçüncü aşamada giderek anasından uzaklaşır, onun koynundan kendini koparır. Ana gözetiminden kaçır, korkuyu yener. İnsanlara

Varoluş sorununa bir yanıt bulmak için gerileme girişimleri değişik biçimler alabilir; hepsinin ortak yanı hiçbirinin başarılı bir sonuca ulaşmaması ve acı çekmeye yol açmasıdır. İnsan bir kere doğayla insanlık öncesi bu cennet benzeri beraberlikten ayrıldı mı bir daha geri dönemez; ateşten kılıçlarını çekmiş iki melek bu dönüşü engeller. Ancak ölümle ya da delilikle bu dönüş gerçekleştirilebilir. Hayatta ve akıllı kaldıkça geriye dönüş yoktur.

İnsan gerileme sonucu elde edebileceği bütünleşmeyi çeşitli düzeylerdeki derecelemelerde elde etmeye çalışır. Bu düzeyler, derecelmeler aynı zamanda ruhsal bozukluğun, akıl hastalığının da derecesini gösterir. Ana karnına, ana toprağa, ölüme dönmek tutku derecesinde bir saplantı olabilir. Eğer bu tutku denetim altına alınmayacak, bütün varlığı kaplayacak dereceye

yapacağı kötü davranışların, haksızlıkların cezasız kalacağını bilse de böyle davranışlar ona zevk vermez. Çünkü Tanrı aşkı öylesine içini kaplamıştır ki içinde iyilik yapmaktan başka bir düşünceye yer kalmamıştır. Tanrı öylesine içini sevinçle, kutsallıkla, aşkla doldurmuştur ki Tanrı'yla uyumsuz, Tanrı'ya yabancı olan her şey ona değersiz gelir, tiksinti verir.»

«Dördüncü aşamada Tanrı sevgisi daha da büyümüş, köklenmiştir. Artık her türlü savaşı, her türlü deneyimi, her türlü karşı çıkışları, acı çekmeyi içtenlikle, memnunlukla, kıvançla üstlenmeye hazırlanmıştır.»

«Beşinci aşamada iç barışa ulaşmıştır. Sözlere sığdırılması olanaksız en yüce bilgeliğin bütünlüğünün tadını çıkarmaktadır.»

«Altıncı aşamada Tanrı'nın öncesiz ve sonrasız olma durumu onu yeniden biçimlemiştir. Artık eksiksizliğe, kusursuzluğa ulaşmıştır. Hayatın geçiciliğine karşı kayıtsız, kendini Tanrı'nın bir imgesine dönüştürmüş, gerçekten Tanrı'nın çocuğu olmuştur. Bundan daha ileri, bundan daha yukarı bir aşama yoktur. Bu sonsuz huzur, sonsuz mutluluk katıdır. Böylece içine açılan yeni insanın ulaştığı son aşama, öncesiz ve sonrasız hayata erişmektir.» Meister Eckhart, Çeviri: C. de B. Evans (Londra, John M. Watkins, 1952) II, 80-81.

gelmişse sonuç kendini öldürmek ya da tümüyle aklını yitirmektir.

Bu bütünleşmeyi aramanın daha az çekinceli ve ruhsal bozukluğun daha hafif biçimleri ana koynundan ya da ana eteğinden kopamamak, baba buyruğundan çıkamamaktır. Bu çeşitli amaç farklılıkları kişilik farklılıklarından ileri gelir. Ana kucağından kopamayan, ömür boyu bir meme çocuğu kalacaktır. Sevildiği, gözetildiği, korunduğu, övüldüğü sürece keyfi yerindedir. Ana sevgisinden yoksun kalacağı kuşkusuyla karşılaştığı zamansa dayanılmaz kaygılara sürüklenir. Baba buyruğundan çıkamayanlar bir dereceye kadar bir girişkenlik ve iş başarma gücü geliştirmiş olabilirler, gene de her zaman buyruk veren, gereğinde öven, gereğinde kinayıp ceza veren sorumlu bir kimsenin yönettiği bir ortama gereksinim duyarlar. Bir başka gerileme çeşidi ise yıkıcılıkta saklanır; bunlar her şeyi, herkesi yıkıp, kırıp, yok ederek bu ayrıklığı, bölüklüğü gidermeye çalışırlar. Bu amaçla da dünyayı, kendi dışında kalan her şeyi sanki bir yiyecekmiş gibi yiyip bitirmek, bütün bütün yoketmek isterler. Bu ayrılığın, bölünmüşlüğün acısına bir çare aramanın başka bir yoluysa kendi Egosunu (Benlik) daha da güçlendirip daha da ayırık, yıkılmaz bir «şey» yapıp kapamaktır. O zaman insan kendini, kendi malı, kendi gücü, kendi saygınlığı, kendi anlama ve yargı yeteneği (intellect) olarak bir yaşantıya dönüştürmüş olur.

Birey, bütünleşme için gerilemekten kendini kurtardığı zaman özseverlikten de (narcissism) kendini yavaş yavaş kurtarmaya başlamış olur. Bebek doğumdan hemen sonra duyu algılaması anlamında kendi dışında bir gerçeğin ayırında değildir; o ve anasının meme uçları, ana koynu, hâlâ kendisinden ayırt edile-

meyecek şeylerdir. Bu özne - nesne ayırimsallaşmasının oluşmasından *önceki* aşamadır. Bir süre sonra her çocuk özne - nesne arasındaki pek açık farkı ayıracak derecede gelişir, ama *duygusal* yönden her şeye güçlüymiş, her şeyi bilirmişçesine özseverlik tutumunun aşılabilmesi, eğer bu aşamaya ulaşabilirse, tam yetişkinliğe erişmekle sonuçlanacak bir gelişmeyi gerektirir. Bu özseverlik tutumunu çocukların ve nevrotik kişilerin davranışlarında açıklıkla izliyebiliyoruz. Şu farkla ki, bu tutum çocuklarda bilinçli, nevrotik kişilerdeyse bilinçsizdir. Çocuk gerçeği olduğu gibi kabul etmez. Gerçeğin kendi isteğine uygun olmasında diretir. İstekleri doğrultusunda yaşar. Onun için gerçek, olmasını özlediği gerçektir. Eğer istekleri gerçekleşmezse öfkeye kapılır. Öfkesinin amacı anasının ve babasının yardımıyla dünyayı kendi isteklerine uyacak bir duruma getirmektir. Çocuğun doğal gelişim süreci içinde bu davranış, gerçeğin farkında, ayırdında olacak ve onun yasalarını, zorunluklarını kabullenecek biçimde olgunlaşır. Nevrotiklerse hiç şaşmaz bir kesinlikle bu noktaya erişemezler ve gerçeğin özseverce yorumundan vazgeçmezler, gerçeğin kendi düşünceleri doğrultusunda olması gerekliliği üzerinde diretirler. Böyle olmadığını da görünce ya iç tepisiyle gerçeği istekleri doğrultusunda oluşmaya zorlamak için bir takım davranışlar yaparlar. Elbet bu da olanaksız olanı yapmaya çaba harcamaktır ya da olanaksız olanı yapmamaktan bir yeniklik, güçsüzlük duygusuna kapılırlar. Bu kişiler için özgürlük anlayışı, ister bunun farkında olsunlar, ister olmasınlar, özseverce bir her şeye güçlü olmak anlayışıdır. Buna karşın tam olgunluğa erişinceye kadar gelişmesini sürdürmüş kimse için özgürlük anlayışı gerçeği ve gerçeğin yasalarını tanımak ve zorunlukların kuralları içinde davranmak-

tır. Kendi düşünce ve duygulanma gücüyle dünyayı anlayıp en verimli bir biçimde kendini dünyaya uydurmaktır.

Bu çeşitli hedefler ve onlara ulaşma yolları, işin özüne bakılacak olursa birbirinden çok değişik *düşünce* sistemleri değildir. Bunlar varlığını sürdürmenin değişik yollarıdır. İnsanın, varlığının bütünlüğüyle, hayatın sorduğu soruya verdiği değişik yanıtlardır. Aslında dinler tarihini oluşturan çeşitli dinsel sistemlerin vermiş olduklarıyla aynı yanıtlardır. İlkel yamyamlıktan Zen Budizm'e kadar insanlık varoluş sorununa ancak bir kaç yanıt verebilmiştir. Çok defa böyle yaptığını bilmesede her insan kendi yaşamında bu yanıtlardan bir tanesini seçiyor. Bizim Batılı kültürümüzde herkes Hristiyan ya da Musevi dinlerinin ya da aydın Tanrı tanımazlığın yanıtını verdiğini *sanıyor*. Oysaki eğer herkesin kafasındaki düşünceleri rontgen ışınından geçirme olanağı olsa ne kadar çok yamyamlık yanlısı, toteme tapan, çeşit çeşit putlara tapanlar olduğunu, pek az sayıda da Hristiyan, Musevi, Budist ve Taocu olduğunu görüp şaşacağız. Din, insanın varoluş sorununa verdiği biçimsel ve özenle ayrıntılandırılmış bir yanittir. Bunun için de bilinçli olarak törenlerde başka kimselerle paylaşılabilir. En ilkel dinler bile başka kimselerle birlik olmanın verdiği güven ve akla yatkın olma duygusu yaratır. Gerileme isteği toplumla paylaşılmadığı, toplumun bilinciyle ve istekleriyle ters düştüğü zaman, bu isteği kişisel gizli bir din, bir nevroz sayabiliriz.

Birey olarak hastayı ya da her hangi bir kimseyi anlayabilmek için *onun varoluş* sorununa verdiği yanıtın ne tür bir yanıt olduğunu ya da daha değişik bir deyişle onun bütün tutkularının, çabalarının üzerin-

de kümelendiği, kişisel dininin, nasıl bir din olduğunu bilmek gereklidir. «Ruhbilimin sorunları» sayılan konuların büyük çoğunluğu bu temel «yanıt» ın ikinci önemdeki nedensel sonuçlarıdır. Bunun için de bu temel yanıt yani o kimsenin gizli kişisel, özel dini tam olarak anlaşılmadığça o kimsenin tedavi edilmeye çalışılması yarar sağlamaz.

şimdi esenlik sorununa geri dönersek yukardan beri anlatageldiklerimizin ışığında esenliği nasıl tanımlayabiliriz?

Esenlik aklın tam gelişmişlik durumuna ermiş olmasındır: Akıl deyince anlatmak istediğimiz şey yalnızca akla vurup, anlamak, yargıya varmak anlamında anlksal yargı değil ama Heidegger'in deyimini kullanırsak gerçeği «olduğu durumuyla» kavrayıp anlamaktır. Esenlik bir kimsenin özseverliğini (narcissism) yendiği oranda olabilir; bir kimse ne kadar açık, duygulu, duyarlı, uyanık ve Zen'in kullandığı anlamda boş olursa, o oranda olabilir. Esenlik insanın insana ve doğaya duyguyla bağlı olması demektir, ayrılıktan, bölüklükten, kopukluktan, yabancılaşmadan kendini kurtarıp var olan her şeyle bir olduğunu bir yaşantı durumuna getirmek demektir. Ama bir yandan da ayrı bir varlık olarak benlik yaşantısını da aynı zamanda sürdürmek demektir. Esenlik tam olarak doğmak, olanaklarını sonuna kadar geliştirmek demektir; son dereceye kadar sevinç ve keder duyabilecek gücü olmak demektir. Başka deyişle orta yetenekteki insanların sürekli olarak içinde buldukları ayakta uyuklama durumundan kendini kurtarıp tam olarak uyanmaktır. Aynı zamanda yaratıcı olmaktır; yani kendine, başkalarına ve var olan her şeye bir yanıt vermek, bir karşılık vermektir, gerçek insan olarak, varlığının bütünlüğüyle, herkese

ve her şeye o kimseyi ya da o şeyi olduğu gibi kabul ederek bir yanıt, bir karşılık vermektir. Böyle içten gelen bir yanıt, içten gelen bir karşılıkta yaratıcılık yatar. Dünyayı olduğu gibi görmeli ve *benim* dünyam olarak yaşamalı, dünyayı yaratıcı anlayışıyla biçimlendirip kavramalıyım ki böylece dünya «şu» yalan dünya olmaktan çıksın, benim dünyam olabilsin. Sonuç olarak esenlik Egoyu (Benlik) bir yana atmak, Egoyu büyütme ya da koruma peşinde koşmaktan vaz geçip benliğini varoluşun işlevi içinde yaşantıya dönüştürmektir. Yoksa sahip olmak, korumağa çalışmak, hürsle sarılmak, kullanmak değildir.

Yukardaki açıklamalarımla bireyin gelişimiyle dinin tarihsel gelişimi arasındaki paraleli ortaya koymaya çalıştım. Bu kitapçığın psikanalizle Zen Budizm arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmakla uğraştığını göz önünde tutarak dinsel gelişimin hiç olmazsa ruhbilimle ilgili bazı yanlarının üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmak zorunluğunu duyuyorum.

İnsana salt varolması nedeniyle bir soru sorulmuş olduğunu söyledim. Ancak bu soru kendi içinde tutarsız ...Çünkü burada hem doğanın içinde kalmak, hem de kendinin ayırında olan yaşam olarak, doğanın üstüne çıkmak gibi bir durum var. Kendisine sorulan bu soruya kulak veren, bu soruyu her şeyden daha önemli bir şey olarak üstlenen ve bu soruya yalnız düşünceyle değil varlığının bütünlüğüyle bir yanıt bulmaya çalışan kimse, dinsel bir kimsedir; böyle yanıtlar arayan, öğreten ve aktaran bütün sistemlere de «din» denebilir. Öbür yandan varoluş sorununa kulaklarını tıkayan, her insan, her kültür, dine karşıdır. Varoluş sorununa kulaklarını tıkayanlara yirminci yüzyılda yaşayan, bizlerden daha güzel bir örnek gösterilebilir mi? Şu malı

bu malı edinme, üne kavuşma, söz geçirip istediğini yaptırabilen bir kimse olma, üretim, eğlence ve en son olarak da varolduğumuzu unutmaya çalışmakla bu sorudan kaçmaya çalışıyoruz. Ne kadar çok Tanrı'yı düşünürse düşünsün, ne kadar çok ibadet yerlerine giderse gitsin, istediği kadar dinsel öğretilere inanmış olsun, eğer o kimse varlığının bülünlüğüyle varoluş sorununa sağır, eğer o soruya verecek bir yanıtı yoksa, kendi üretisi olan milyonlarca eşyadan biri gibi yaşayıp, ölüyor, zamanını dolduruyor demektir. Tanrı *olmayı* bir yaşantı durumuna getireceğine, Tanrı'yı *düşünmekle* yetiniyor demektir.

Dinlerin varoluş sorununa bir yanıt bulmaktan başka ortak bir yanları olduğunu düşünmek bir yanılgı olur. Dinlerin içeriğine bakınca aralarında tam bir beraberlik bulamazsınız. Bunun tersine, temelde karşıt, iki ayrı yanıtla karşılaşılırsınız. Bireyle ilgili olarak bu yanıtlardan yukarıda söz edilmişti: Bir yanıt insanlık öncesi, bilinç öncesi yaşama biçimine geri dönmek, akli bir yana atıp hayvan olmak, böylece gene doğayla bütünleşmektir. Bu isteğin ortaya konuş biçimleri çok çeşitlidir. Bir kutupta «Berserkers» (tam sözcük anlamı ayı gömlekliler) adı verilen ilkel Alman gizli örgütünü bulabiliyoruz. Bunlar kendilerini ayıyla özdeşleştirirler ve örgütün erişirme töreninde (initiation) «delikanlı azgın yırtıcı hayvanın kudurgan saldırganlığı içinde insanlığından çıkar» (*). (Bu insanlık öncesi duruma dönerek doğayla bütünleşme eğiliminin yalnız ilkel toplumlara indirgenemeyeceği «ayı gömleklilerle» Hitler'in «Kahverengi gömleklileri» arasındaki bağıntıyla daha da saydamlaşır. Nasyonal Sosyalist Partisinin ge-

(8) Mircea Eliade, «*Birth and Rebirth*» (Doğum ve Genedoğum) (New York, Harper, 1958) S. 84.

niş bir kesimi dünyasal, çıkarıcı, acımasız, güçlü olmak çabasında politikacılar, dar kafalı, dar görüşlü bir takım Prusyalı soylular, generaller ve iş adamları, bürokratlardan oluşurken Hitler, Himmler, Goebbels üçlüsünün oluşturduğu çekirdek özünde kendi dinsel düşlerini gerçekleştirebilmek için yıkıp kırmayı amaçlıyan bir kutsal öfkeden güçlerini alan ilkel «ayı gömleklilerden» pek farklı değildi. Bu yirminci yüzyılın «ayı gömleklileri» yeniden töresel öldürme törenleri efsanelerini Yahudileri öldürmekle canlandırarak en derin isteklerinden birini yüzeye çıkartmış oluyorlardı: Adam öldürme törenleri... Adam öldürme törenini önce Yahudilere sonra, başka milletlere daha sonra Alman milletine uyguladılar. En son her şeyi yakıp yoketme töreninde kendi karılarını, çocuklarını ve kendilerini de öldürdüler.) İnsanlık öncesi doğayla bütünleşmenin daha az ilkel türleri de vardır. Totem hayvanıyla boy'un (kabile) kendini özdeşleştirdiği ilkel dinlerde ya da ağaçlara, göllere, mağaralara tapınmanın esas alındığı dinsel sistemlerde, bir arada cinsel yakınlaşmayla sona eren bereket ayinlerinde, hepsinde amaç, bilinci, akli ve vicdanı yoketmektir. Bütün bu dinlerde kutsal olan şey insanı, insanlık öncesi doğanın bir parçası durumuna dönüştüren «düş» le ilgili olan şeylerdir. «kutsal adam» (örneğin şaman) bu amacda en ileriye gidebilmeyi başarmış olan kimsedir.

Öteki kutupta varoluş sorununa aradığı yanıtta insanlık öncesi durumdan bütün bütün sıyrılma yolunu bulan özellikle insana özgü akıl ve sevgi olanaklarını geliştirerek insanla insan, insanla doğa arasında yeni bir uyum sağlayan dinler vardır.

Böyle girişimlere, görelî olarak ilkel diyebileceğimiz toplumların bireyleri arasında da rastlayabilmek

olanağı varsa da gene de tüm insanlık ele alınınca ayırım çizgisinin İ.Ö. 2000 yıllarıyla İsadın sonra başlayan dönemin ilk yılları arasında olduğu anlaşılıyor. Uzak Doğuda Taoculuk ve Budizm, Mısır'da İkhnaton'un dinsel devrimi, İranda Zerdüşti dini, Filistin'de Musa dini, Meksika'da Quetzalcoatl dini (9) insanlığın bu dönemde tam bir dönüşüme girdiğini açıklıyor.

Bütün bu dinlerde bireylik öncesi, bilinç öncesi bir cennet özlemiyle uyum sağlamak için gerileme yerine yeni bir düzlemde bir bütünleşme bulunmaya çalışılıyor: bu bütünleşmeye ancak insan ayrıklığının, bölünmüşlüğü acısını yaşadıkten, kendinden, dünyadan yabancılaştıktan ve tam olarak doğduktan sonra erişebilir. Bu yeni bütünleşmenin temel koşulu insanın aklının, gerçeğin sezgiyle, doğrudan kavranışına engel olmayacak bir aşamaya kadar geliştirilmesidir. Bu yeni amaç için geçmiş değil de geleceğe dönük Tao gibi, Nirvana gibi, Aydınlanma gibi, İyilik gibi, Tanrı gibi simgeler ortaya konmuştur. Bu simgelerin aralarındaki farklar çıktıkları toplum ve kültürlerin farklı olmasının neden olduğu farklılardır. Batı geleneğinde «hedef» olarak seçilen simge en güçlü bir Kral ya da boy başkanının sert ve başına buyruk kişiliğidir, ama daha Kutsal Kitabın Eski Ahit döneminde bile bu kişilik, bütün bütün keyfine buyruk bir yönetici olmaktan çıkarılıp, yapmış olduğu anlaşmayla ve bu anlaşmadaki vaatleriyle kendini bağlı tutan bir yöneticiye dönüştürülmüştür. Peygamberler yazınında hep insanla doğa arasında yeni bir uyumun sağlanacağı bir kurtuluş çağı konusunda müjdeliler vardır: Hristiyanlıkta

(9) Laurette Séjournée'nin «*Burning Waters*» adlı yapıtına başvurulabilir (Londra, Thames and Hudson, 1957).

Tanrı insan olup gözükür. Maimonid felsefede de ⁽¹⁰⁾, gizemcilikte de insan biçimli ve keyfine buyruk sert yönetici ögesi hemen bütün bütün yok olmuştur. Ama Batı dinlerinin halkça benimsenmiş biçimlerinde pek büyük bir değişime uğramadan olduğu gibi kalmıştır.

Hristiyan - Musevi dinlerinin görüşüyle Zen Budizm görüşü arasında ortak olan yan, tam anlamıyla yaşamak, uyanık olmak, duygulu olmak için istenci bir yana bırakmak gerekliliğinin ayırında olmakta birleşmeleridir. İstenci bir yana bırakmaktan amaç benim içimdeki ve dışımdaki dünyayı isteklerimin olması için zorlamak, o yöne çevirmeye çalışmak, boğazına sarılıp egemen olmaya çabalamaktan vazgeçmek... Zen dilinde bu durum «kendini boş bir duruma getirmek» sözcükleriyle anlatılır. Böylece anlatılan durum olumsuz bir davranış değildir. Kendini alıcı, her şeye açık bir duruma getirmektir. Hristiyanların deyiş biçimiye «kendi nefsinin öldürüp Tanrının buyruğuna katlanmaktır» Hristiyan yaşantıyla Budist yaşantı arasında yalnız bu iç durumu sözcüklere döküp dillendirmekten oluşan ayrılığın ortaya çıkardığı küçük bir fark var. Gene de halk çoğunluğunun benimsediği yorum ve yaşantı söz konusu olunca bu tümcede dillendirilen özet anlatımın ardındaki anlam, kendi bir karara varmak yerine kararı yukardan onu gözleyip, onun için neyin iyi, neyin kötü olduğunu daha iyi ayırabilecek, her şeyi bilen, her şeye güçlü Baba

(10) Musa Bin Maimon'un felsefesi (1135-1204). Maimon, Aristo felsefesiyle Kutsal Kitabı uzlaştırmaya çalışmıştır. İspanya'da doğmuş sonra Yahudilere yapılan zulümden kaçmış, önce Kudüs'e sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Yapıtlarının çoğunu Arapça yazmış bir Musevi din adamı olan Maimon, Selâhaddini Eyyubi'ye hekimlik de yapmıştır (Çevirenin notu).

Tanrı'ya bırakmaktır. Hiç kuşkusuz bu yaşantı da insan kendini alıcı, her şeye açık bir duruma getirmiş olmuyor, söz dinleyip boyun eğiyor. Tanrının istencinin yolunda gitmekten amaç, bencillikten bütün bütün vazgeçmekse, bu en iyi biçimde Tanrı düşüncesi olmadan yapılabilir. Biraz çelişkili görünse de asıl Tanrının buyruğunu izlediğim zaman Tanrıyı unuttuğum zaman oluyor. Zen'in boşluk kavramıyla anlatmak istediği şey, bir kimsenin putlaştırılmış, her işte yardımcı bir Baba Tanrı imgesininin arkasına gerilemek çekincesi olmadan kendi kişisel istencini bırakabilmesidir.

IV BİLİNCİN YAPISI, BASKI VE BASKININ YOK EDİLMESİ

Yukardaki ayırımı insanı psikanalizin hedeflerini oluşturan insan ve insanın varoluş sorunuyla ilgili düşünceleri ana çizgileriyle açıklamaya çalıştım. Ancak psikanaliz bu genel düşünceleri başka insanı felsefelerle ve dinsel görüşlerle paylaşmaktadır. Şimdi psikanalizin hedeflerini gerçekleştirebilmek için konuya kendine özgü yaklaşım biçimini incelememiz gerekiyor.

Psikanaliz yaklaşımında hiç kuşkusuz en kendine özgü öge *bilinçdışında olanı bilince çıkarma* girişimidir. Freud'un sözlerini tekrarlayacak olursak, Id'i (İlkel Benlik) Ego (Benlik) durumuna getirmektir. İlk bakışta bu sözler yeteri kadar açık ve kolay anlaşılır gibi görünüyor ama hiç de öyle değil. Hemen ortaya sorular çıkıyor: bilinçdışında olan nedir? Bilinç nedir? Bastırılma nedir? Bilinçdışı nasıl bilince dönüşür? Eğer böyle bir şey olabiliyorsa bundan çıkabilecek sonuçlar nelerdir?

Öncelikle «*bilinç*» ve «*bilinçdışı*» deyimlerinin çe-

şitli değişik anlamlarda kullanıldığını aklımızdan çıkarmamalıyız. İşlevsellik (functional) diye tanımlayabileceğimiz bir anlamda «bilinç» ve «bilinçdışı» denince, bireyin içinde bulunduğu öznel durum anlatılmak isteniyor. Şu ruhsal durumun bilincindedir dediğimiz zaman bu konudaki duyguların, isteklerin, yargıların vb. *ayrında* olduğunu söylemiş oluyoruz. Bilinçdışı da aynı anlamda kullanılıyor. Burada da anlatılmak istenen şey o kimsenin iç yaşantılarından habersiz oluşu... Duyular da içinde olmak üzere eğer *tüm* yaşantılardan tam bir habersizlik söz konusuysa, baygınlıkta olduğu biçimiyle bir bilinçsizlikten söz edilebilir. Bir kimsenin belirli duyguların vb. bilincinde olduğu söylenince bu belirli duyguların bilince ulaştığının, belirli duyguların bilinçdışında kaldığı söylenince bunların bilince ulaşmadığının söylenmek istendiğini anlarız. Şurasını hatırdan çıkarmamalıyız, bilinçsizlik iç tepilerin, duyguların, isteklerin, korkuların vb. var olmayışı demek değildir. Yalnız bu iç tepilerin var olduğunun *ayrında*, farkında olmama demektir.

Bilinçdışının işlevsel (functional) anlamından adamakıllı değişik başka bir kullanımı da insan kişiliğinin belirli bölümleri ve bu belirli bölümlerin içeriği anlamındadır. «*Bilinç*» ve «*bilinçdışı*» sözcükleri yalnız başlarına kullanıldıkları zaman genellikle bu anlamda kullanılmış olur. Burada «bilinç» *insan kişiliğinin belli bir içeriği olan bir yanı*, «bilinçdışıysa» kişiliğin gene belli bir içeriği olan başka bir yanı olarak ele alınmış oluyor. Freud'un görüşüne göre bilinçdışı daha çok akıldışının egemen olduğu alandır. Jung'un düşünce biçimindeyse bilinçdışının anlamı hemen hemen bunun tersidir; bilinçdışı daha çok bilgeliğin en derin kaynağının bulunduğu alandır. Buna karşın bilinç yalnızca kişiliğin anlama ve yargı yeteneğinden oluşan anlık-

sal (intellectual) parçasıdır. Bilince ve bilinçdışına bu gözle bakınca bilinçdışı sanki evin üst bölümünde koyacak uygun bir yer bulunamadığından ele geçen her şeyin üstüste atılıp yığıldığı bir bodrummuş gibi görünüyor. Freud'un bodrumunda hemen hemen yalnız insanın kötü yanları var, Jung'unkindeyse hemen hemen yalnız bilgelik yanı...

H.S.Sullivan'ın belirttiği gibi bilinç dışının sanki bir yermiş gibi anlatılmaya çalışılması bilinçdışının içeriğini oluşturan ruhsal gerçekleri tanıtılabilmek için zayıf ve yetersiz bir benzetidir. Hemen şurasını da ekleyelim. İşlevsel düşüncelerden çok, bu tür maddesel düşüncelerin üstün tutulmasının nedenini çağdaş Batı Kültürünün «olan» deyimi yerine «var» deyimiyle sunulan konuları kavramaya daha yatkın olması gibi bir genel eğilime bağlayabiliriz. Bir huzursuzluğum *var*, bir uykusuzluk sorunu *var*, bir çöküntü durumu *var*, bir psikanalistim *var*... Tıpkı bir otomobilim *var*, bir evim *var*, bir çocuğum *var* der gibi... Aynı söyleme biçimini sürdürerek birde «bilinçdışım» *var*. Bir çok kimsenin «bilinçdışı» yerine «bilinçaltı» deyimini kullanması öyle rastgele ağızdan çıkan bir söz değildir. Onlar daha iyi yerine oturduğu düşünceyle böyle söylüyorlar; Kolaylıkla «bu benim bilincimin dışında» denebilirse de «bu benim bilincimin altında demekteki güçlük ortada.

Bilincin kavram kargaşalığına yol açan bir anlamı daha var. Bilinç *düşünen*, *anlayıp yargılara varan* anlık (reflecting intellect) yeteneğiyle özdeşleştirilir, bilinçdışı da düşünmeden ulaşılan yaşantılarla özdeşleştirilir. Elbet «bilinç» ve «bilinçdışı»nın bu anlamda kullanılışına karşı çıkmak için bir neden yok. Yeter ki öteki iki anlamla bir karışıklık doğurmasın, anlam

açık olsun. Bu kullanımın çok başarılı olduğunu sanmıyorum. Düşünce ve yargı sonucu varılan bilgi her zaman «bilinçli» de, her «bilinçli» olan bilgi bir düşünce ve yargı sonucu varılan bir şey değil. Bir kimseye baktığım zaman o kimsenin *ayırındayım*, farkındayım, o kimseyle ilgili olarak içimden geçenlerin farkındayım, ayırındayım ama ancak kendimi o adamdan özne-nesne arasına bir açıklık koyarak ayırırsam, böyle bir bilinçlilik düşünce ve yargı sonucu varılan bilgiyle özdeşleştirilebilir. Aynı şey nefes alıp verdiğimin ayırında olmam durumu için de söylenebilir nefes alıp verdiğimin farkında olmam başka şey, nefes alıp vermem konusunda *düşünmem* başka şey; bir kere nefes alıp vermem *konusunda* düşünmeye başlayınca nefes alıp verdiğimi de fark etmemeye başlarım. Beni dünyaya bağlayan yaşamımı sürdürmemeye yarayan bütün eylemlerimde de bu böyledir. Bu konuyu ilerde biraz daha inceleyeceğiz.

Bilinç ve bilinç dışından kişiliğin her birinin kendine özgü içeriği olan bölümleri olarak değil de fark edip ayırt etme ya da farketmeyip ayırt edememe durumları olarak söz etmeye karar verdiğimizize göre şimdi bir yaşantının bilincimize ulaşmasını, yani, onun farkında, ayırında olmamızı nelerin engellediğini incelememiz gerekiyor.

Ama bu konuyu incelemeye girişmeden yanıtlamamız gerekli bir soru var. Eğer psikanalitik bir tutarlılık içinde bilinçten ve bilinç dışından söz edeceksek bilincin bilinçdışından daha değerli olduğunu tartışmasız olarak kabul etmemiz gerekli. Eğer bu böyle olmasaydı niçin bilinci genişletmek için çaba harcamış olalım? Gene de bilincin şu gördüğümüz durumuyla pek büyük bir değeri olmadığı da meydanda. Aslına bakar-

sanız insanların bilinçli zihinlerinin çoğu uyduruk şeylerle, yanılgıyla dolu. Bunun böyle olması insanların gerçeği görüp tanımaktaki *yetersizliklerinden* gelmiyor, toplumun işlevsel düzeninden geliyor. Eğer bazı ilkel toplumları dışarda bırakırsak, insanlık tarihinin başlıca özelliği bir küçük azınlığın çoğunluk üzerinde egemenlik kurarak onları sömürmesidir. Bunu başarabilmek için de azınlık genellikle zor kullanmıştır; ama zor kullanma yetmeyince, sürekliliği sağlamak için çoğunluğun sömürülmeye gönüllü olarak katlanması gerekiyordu. Böyle bir şey de ancak kafaların çeşit çeşit uyduruk şeylerle, yalanlarla doldurulmasıyla olabilir. Ancak bu yolla çoğunluk, azınlığın kendi üzerindeki egemenliğini haklı bulabilir ve buna katlanabilir. Hiç kuşkusuz insanların kendileri, başkaları, toplum vb. konusunda bilinçlerine ulaşabilen şeylerin uyduruk şeyler olmasının tek nedeni bu değil... Tarihsel gelişim içinde her toplum başka bir yoldan varlığını sürdürmek gereksinimini gerçekleştirme olanağı buldu, genellikle de varlığını sürdürürebilmek için bütün insanlar için ortak olan bir takım insancıl amaçları bilmezlikten gelmeyi seçti. Bu insancıl amaçlarla toplumsal amaçlar arasındaki çelişki de çeşit çeşit yalanların, uyduruk inançların üretilmesine neden oldu. İnsancıl amaçlarla o belirli toplumun amaçları arasındaki çelişki bu uyduruk inançlar, bu yalanlarla sözümona akılcı bir kılıfa sokularak gözden saklanmaya çalışıldı.

Bu böyle olunca bilincin içeriğinin çoğunun yanılgıya ve uydurmaya dayandığını, bu nedenle de kesinlikle gerçeği yansıtmaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumuyla bilinç öyle pek de övünülecek bir şey değil. Ancak gizlenmiş olan (yani bilinçdışında olan) gerçek, kendini gizlenmişlikten kurtarırsa (yani bilince

ulaşırsa) o zaman değerli bir şey başarılmış olur. İlerdeki bir yerde bu konuya gene geri döneceğiz. Şimdi burada belirtmek istediğim şey bilincimizin içindekilerin çoğunun toplumun kafamıza doldurduğu gerçeğe uymayan kavramlardan, uyduruk şeylerden oluşturulmuş olan «düzmece bilinç» olduğudur.

Toplumun etkisi yalnız bir hunivle bilincimize uyduruk sevler doldurmakla bitmiyor, bir yandan da gerçeği farketmemizi, gerçeğin ayırında olmamızı önüyor. Bu noktayı daha da açıklamaya giriştiğimiz zaman dosdoğru asıl temel sorun olan bastırılma işleminin ya da bilinçdışının nasıl oluştuğu sorununa gelmiş oluyoruz.

Hayvanlar çevrelerindeki şeylerin bilincindedirler. Buna R. M. Bucke'nin deyimini kullanırsak «yalın bilinç» diyebiliriz. İnsanın beyninin yapısı hayvanlarınkinden daha ayrıntılı ve daha karmaşık olduğundan, insanın bilinci hayvanların yalın bilincini aşıyor ve öz-bilinçlilik, kendi kendinin bilincinde olma durumuna yol açıyor. Yani yaşantısının öznesi olarak kendinin ayırında olmak... Ama belki de son derece karmaşık olmasından ötürü ⁽¹¹⁾ insanın ayırt edebilme gücü çeşitli olanaklar içinde bir düzene konabilir. Böylece bilince ulaşabilen herhangi bir yaşantı bilinçli düşünceyi düzene koyan kategoriler içinde anlaşılabilir. Uzay ve zaman gibi bazı kategoriler bütün insanlarda ortak algı kategorileridir de bazıları örneğin nedensellik (neden-sonuç bağımlılığı) büyük çoğunluk için geçerli de olsa gene de tüm insanların bilinçli algılarına ulaşmaz. Öteki kategoriler genelleştirmeye daha da az elverişlidir

(11) Dr. Wiliam Wolf'la yaptığım kişisel görüşmeler beni bilincin nörolojik temeli konusunda büyük oranda uyarmıştır.

ve bir kültürden ötekine daha da büyük değişiklikler gösterir. Gerçek şu : Bir yaşantının bilince ulaşabilmesi ancak o yaşantının bir düşünce sisteminin ve onun kategorilerinin düzeniyle bağdaşması, onlarla bağıntılı olması durumunda algılanabilmesiyle olabiliyor (12). Düşünce sistemi toplumsal gelişimin oluşturduğu bir şey. Her toplumun yaşama çabası içinde, hayat biçimine bağımlı olarak bir duygulanma ve algılama yolu geliştirmiş olması, nelerin bilince ulaşacağını, nelerin bilince ulaşmayacağını belirleyen bir kategoriler sisteminin oluşmasına neden oluyor. Bu sistem sanki «toplumun koşulladığı bir süzgeç» gibi görev yapıyor; bu süzgeçten geçemeyen yaşantılar bilince ulaşamıyor.

Öyleyse asıl sorun daha somut olarak bu toplum koşullarının zihnimize yerleştirdiği süzgecin nasıl çalıştığı, bazı yaşantıların geçmesine izin verirken ötekileri nasıl süzüp bilince girmesini engellediği sorunudur.

Öncelikle birçok yaşantıların kolay kolay algılanıp bilince ulaşamadığına dikkatlerimizi çevirelim. Ağrılar

(12) Aynı düşünceler E. Schachtel'in «*Memory and Childhood Amnesia*» (Bellek ve Çocukluk Unutkanlığı) adlı çok aydınlatıcı yazısında da açıklanmıştır (Psychiatry, cilt X, No. 1, 1947.). Adından da anlaşıldığı gibi çocukluk anılarının unutulmasını konu edinen bu yazıda özellikle çocukların kullandıkları kategorilerle «Schematas» yetişkinlerin kullandıkları kategoriler arasındaki aykırılıklar üzerinde duruluyor. İlk çocukluk yaşantılarının yetişkinlerin belleğinin düzeni ve kategorileriyle uyumsuz oluşu büyük ölçüde ...yetişkinlerin belleğinin esas alınmış olmasından ileri geliyor. Benim görüşüme göre çocukların da, yetişkinlerin de belleği konusunda söyledikleri çok yerinde ancak bu aykırılıklar yalnızca çocukların kategorileriyle yetişkinlerinkiler arasında değil, değişik kültürlerin insanları arasında da var. Bundan başka sorun yalnız bellek sorunu da değil, genel olarak bilincin sorunu.

belki de gövdeyle ilgili yaşantılar içinde en kolay algılabiliyor fark edebildiklerimizdir; cinsel istek, açlık vb. bunlarda kolaylıkla algılanabilirler; hiç kuşkusuz bireyin ya da toplumun yaşamının sürdürülmesiyle ilgili duyular da kolayca farkedilir. Ama örneğin sabah erkenden güneş yavaş yavaş doğarken, *havada sabah ayağı varken, üzerinde bir çiğ taneciğiyle bir gül goncası görmek ve kuş sesi duymak* gibi daha ince daha karmaşık yaşantılara gelince bu yaşantılar bazı kültürlerde, diyelim ki Japonya'da kolaylıkla bilince ulaşır da buna karşın aynı yaşantılar bizim çağdaş Batı kültürümüzde genellikle dikkat çekecek kadar «önemli» ya da «olaylı» görülmez. Böyle ince duygusal yaşantıların fark edilip ayırt edilebilmesi o kültürde buna benzer yaşantıların üzerinde durulup işlenmiş olmasına bağlıdır. Pek çok duygusal yaşantılar vardır ki bir kültürde bu yaşantıları dile getirecek tek sözcük bile yokken ötekinin bu duyguları dile getirmek için çok sayıda sözcükleri vardır. Örneğin İngilizcede cinsel sevgiden, kardeşlik sevgisi ve ana sevgisine kadar bütün yaşantıları dile getirmek için tek bir sözcük var, «love», sözcüğü. Eğer bir dilde değişik duygusal yaşantılar değişik sözcüklerle dile getirilemiyorsa bir kimsenin böyle bir yaşantıyı fark edip ayırt edebilmesi hemen hemen olanaksızdır. Tersine eğer değişik duygusal yaşantılar için değişik sözcükler varsa bunların bilinçleştirilmesi kolaylaşır. Konuyu genelleştirirsek eğer bir dilde o yaşantıyı dile getirecek bir sözcük yoksa o yaşantının bilince ulaşabilmesi çok az rastlanan bir olasılıktır.

Dilin süzgeç olarak yaptığı işlevin bu yalnızca bir yanındır. Diller arasındaki farklılığın bir tek nedeni belirli duygusal yaşantıları dile getirmek için kullandıkları sözcükler arasındaki ayrılıklar değildir. Bir yan-

dan da sözcüklerinin söz dizimi, dil bilgisi ve kök anlamı gibi bakımlardan da farklılaşırlar. Yaşama konusunda belirli bir tutuma göre biçim almış olan bir dil bu tutumun dışındaki yaşantıları dile getirebilmek bakımından donmuş, kıvraklığını yitirmiş olur (13).

İşte bir iki örnek : Öyle diller vardır ki onlar da örneğin «yağmur yağıyor» eylem kipi benim yağmur altında olup ıslanmama ya da benim yağmur yağdığını kulübenin içinden görmüş olmama ya da bir başkasının bana yağmur yağdığını söylemiş olmasına göre başka başka şekillerde çekilir. Kuşkusuz bir olayın yaşantı biçimine dönüştürülmesinin bu çeşitli *kaynaklarında* dilin taşıdığı ağırlık insanların bu olayı yaşantıya dönüştürme biçimlerinde çok büyük etki yapar (örneğin, salt anlık yeteneğiyle bilginin kavranmasına bütün ağırlığını koymuş olan çağdaş kültürümüz için bir olayın nasıl bilinebilmiş olması yani doğrudan yaşantıyla mı, dolaylı olarak ya da bir yerden duyulmak yoluyla mı öğrenilmiş olması arasındaki farklılıklar pek az önem taşır). İbrani dilinde bir eylem (fiil) çekiminde ana öge o eylemin tamamlanmış olup olmamasıdır. Eylemin zamanı yani geçmişte, şimdide ya da gelecekte olması ancak ikinci önemde açıklanır. Latince de her iki öge de yani eylemin tamamlanmış olup olmaması ve zamanı, ikisi birden aynı önemde belirtilir. Buna karşın İngilizcede ağırlık daha çok eylemin zamanı üzerine aktarılmıştır. Söylemeye bile gerek yok, eylemlerin çekimindeki bu farklar yaşantılarda da farklılıklara neden oluyor (14).

(13) Benjamin Whorf'un yeni ufuklar açıcı nitelikteki «*Meta Linguistic*» konusundaki derlenmiş yazılarıyla karşılaştırınız. (Washington, D. C. Foreign Service Institute, 1952.)

(14) Bu farkın önemini ortaya çıkaran bir örnek Kutsal Kitabın Eski Ahid bölümünün İngilizce ve Almanca çevirileridir; İbra-

Gene başka bir örnek eylemlerin ve adların bir dilden ötekine hatta aynı dili konuşan halklar arasında bile var olan kullanımlarındaki farklılıklardır. Ad'la «bir şey», eylem'le bir «etken» anlatılmış olur. Bir şeyin oluşunu ya da etkinliğini anlatacak deyimler kullanmak yerine o şeye *sahip olma* durumunu dile getirecek şekilde düşünmeyi yeğ tutanların sayısı giderek artıyor; bu kimseler de kurdukları tümcelerde eylemler (fiil) yerine adları kullanmayı seçmiş oluyorlar.

Sözcükleriyle, dilbilgisiyle, söz dizimiyle, bütünlüğü içinde biçim alıp kemikleşen düşünce yapısıyla dil, algılarımızı nasıl yaşantılaştıracağımızı ve hangi yaşantılarımızın bilince ulaşabileceğini ayarlıyor.

Hangi kültürü ele alırsak alalım insanların düşüncelerine yön veren ve ancak belirli şeylerin bilince ulaşmasına izin veren süzgecin başka bir yanı da *mantıktır*. Tıpkı insanların çoğunun dillerini doğal bir şeymiş gibi kabul edip yalnızca başka dillerin aynı şeyleri söylemek için değişik sözcükler kullandıklarını sanmaları gibi, insanların çoğu, doğru düşünmenin kurallarını belirleyen mantığın da doğal ve evrensel olduğunu, sanıyorlar; yani onlara göre bir kültürde mantıksız olan şey başka kültürlerde de mantıksızdır. Çünkü doğal mantıkla çelişmektedir. Gerçekte bunun böyle olmadığına en iyi bir örnek Aristo mantığıyla paradoks mantığı arasındaki farklılıktır.

Aristo mantığı (A'nın A'ya eşit olduğu) ilkesine dayanan eşitlik yasası, (A'nın A olmayana eşit olmadığı ilkesine dayanan) karşıtlık yasası ve (A'nın hem A ol-

nice metinde «her zaman sevmek» gibi duygusal yaşantılar için birleşik zaman kullanılmıştır. Anlamı «tam olarak severim» olmak gerekirken çeviren yanlış anlamış ve «sevdim» diye çevirmiştir.

mayana hem de A'ya eşit olamayacağı) ilkesine dayanan ortadakini dışta bırakma yasasına dayanır. Aristo'nun söylediği gibi «Bir şeyin aynı zamanda aynı bakımdan, aynı şeye hem ilişkin olması hem de olmaması olanaksızdır. öyleyse ilkelerin en kesin olanı budur» (15).

Aristo'nun mantığıyla karşılaştırılınca *paradoks mantığı* diyebileceğimiz mantıkta A ve A olmayan X'in yüklemeleri olarak birbirlerini dışarda bırakmazlar. Paradoks mantığının Çin ve Hind düşüncesinde, Heraklit felsefesinde ve Hegel'le Marx'ın düşünce sistemlerinde ağırlıklı bir yeri vardır. Paradoks mantığının genel ilkesi Lao Tzu'nun şu sözleriyle çok açık biçimde belirlenmiştir. «kesinlikle doğru olan sözler paradoks gibi görünür» (16). Gene Chuang-Tzu'nun sözleriyle «Bir, birdir, bir yandan da bir, bir değildir ve gene de bir birdir.»

Aristo mantığının doğruluğundan hiç kuşku duyulmayan bir kültürde yaşayan kimsenin Aristo mantığıyla çelişen, bu nedenle de kendi kültürü açısından mantıksız olan yaşantıların ayırında olabilmesi olanaksız değilse bile son derece güçtür. Buna Freud'un karşıt duygular kavramı güzel bir örnek olarak alınabilir. Freud'a göre bir kimse aynı insana karşı aynı anda hem sevgi hem de nefret duyabilir. Bu karmaşık duygu paradoks mantığı açısından tam olarak mantığa uygundur. Oysa ki Aristo mantığı açısından mantı-

(15) Aristo, *Metaphysics*, Gamma kitabı, 1005b 20. Aristo'nun metafiziğinin R. Hope'un yaptığı çevirisinden (Columbia Univ. Press New York, 1952).

(16) Lao-Tzu, *Tao-Te-Ching*, «*The Sacred Books of the East*» (Doğu'nun Kutsal Kitapları), F. Max. Mueller baskısı, cilt XXXIX (Oxford University Press, Londra, 1927, S. 120).

ğa ters düşer. Bu nedenle de insanların çoğunluğu için de böyle karşıt duyguların farkına varabilmek son derece güçtür. Eğer sevdiklerinin bilincindeyseler nefret ettiklerini fark edemezler. Çünkü aynı kimseye karşı aynı zamanda iki karşıt duygu taşıyabilmek onlara son derece mantıksız görünmektedir.

Süzgecin dil ve mantıktan başka bir yanı da yaşanılan yaşantının *içeriğidir*. Her toplumun düşünülmesine, hissedilmesine ve söze dökülmesine izin vermediği düşünceler ve duygular vardır. Öyle şeyler vardır ki bunların yalnız söylenmesi, yapılması değil düşünülmesi de yasaktır. Örneğin başka boylardan olanları öldürüp mallarını yağma etmekle geçimlerini sürdüren bir boydan olan bir kimsenin başkalarını öldürüp mallarını yağma etmeye karşı bir tiksinti duymuş olabileceğini düşünelim. Bu kimsenin bu duygusunun farkına varabilmesi pek az olasılık taşır. Çünkü böyle bir duygu boyun öteki üyelerinin duygulanma biçimiyle uzlaştırılmaz. Böyle uzlaşmaz duyguların farkına varıp ayırıcında olmak bütün bütün yalnızlığa, toplum dışına itilmek demek olacaktır. Bu nedenle de böyle bir tiksinti duyan kimse bu duygusunun bilincine ulaşmasına izin verecek yerde büyük bir olasılıkla kusmak gibi psikosomatik bir belirti geliştirecektir.

Buna karşın bunun tersine tarımla uğraşan barışsever bir boydan olan bir kimsede başka boylardan olanları öldürüp mallarını yağma etme konusunda bir içtepi oluşabilir. Büyük olasılıkla o kimse böyle bir içtepinin bilincine ulaşmasına izin vermeyecektir. Onun yerine örneğin, çok ağır korku bunalımlarına kapılmak gibi belirtiler geliştirebilecektir. İşte bir örnek daha : Bizim büyük şehirlerimizde bir giysiye büyük gereksinim içinde olup da en ucuzunu bile alabilecek parası olma-

yan müşterileri olan pek çok dükkân sahibi vardır. Bu dükkâncılar arasında müşterisine ödeyebileceği paraya giysiyi satmak gibi doğal, insancıl içtepiyle davranabilecek birkaç dükkâncı çıkabileceğini düşünebiliriz. Ama bu dükkâncılardan acaba kaç tanesi böyle bir içtepinin bilinçlerine ulaşmasına izin verebilir? Sanırım ki pek azı... Çoğu, böyle bir duyguyu bastıracaktır ve müşterisine karşı bu bilinçdışı içtepiyi gizlemek için saldırgan bir davranışta bulunabilir ya da ertesi akşam bir düş bu içtepiyi açığa vurabilir.

Toplumun izin verdikleriyle uzlaşmayan içerikteki düşüncelerin bilincin egemen olduğu alana girmesine izin verilmediği konusundaki savunumuz iki sorunun ortaya çıkmasına neden oluyor. Bazı konular neden bazı toplumlarla uzlaşamıyor? Bundan da daha öte, niçin böyle uzlaşmayan yasaklanmış düşüncelerin bilince ulaşmasından birey bu kadar korkuyor?

Birinci soruya bir yanıt bulmak için «toplumsal karakter» kavramını söz konusu etmem gerekiyor. Hangi toplum olursa olsun yaşamını sürdürebilmek için kendi üyelerinin kişiliklerini öylesine yoğurmalıdır ki *yapmaları gerekeni içten gelerek isteyerek yapsınlar*. Toplumsal görevleri onların içlerine sokulmalı, yapmaya zorunlu oldukları bir şey olmaktan daha çok kendiliklerinden yapmaya gerek duydukları bir şey durumuna getirilmelidir. Hiç bir toplum bu örneğe uymayan bir uygulamaya izin veremez. Çünkü eğer bu «toplumsal karakter» tutarlılığını ve kesinliğini yitirirse o zaman bireylerden birçoğu kendilerinden beklendiği biçimde davranmamaya başlayacaklar, o zaman da, o toplumun, o belirli düzen içinde yaşamını sürdürmesi tehlikeye düşürülmüş olabilecektir. Kuşkusuz toplumlar bu toplumsal karakteri bireylere zorla kabul ettirmek ve bu top-

milletdeki lens

lumsal karaktere bağıllığı sürdürebilmek konusundaki tutumlarındaki katılık bakımından birbirlerinden farklılıklar gösterirler ama her toplumda tabular vardır ve bu tabulara karşı çıkmanın bedeli toplum dışına atılmaktır.

İkinci soru birey toplumun dışına atılmak tehlikesiyle karşılaşınca neden o kadar korkuyor, yasaklanmış içtepilerin bilincine ulaşmasına niçin izin vermiyor? Bu soruya karşılık vermek için başka bir yerde ayrıntılı olarak yazmış olduklarımı kaynak olarak alıyorum (17). Özet olarak şöyle diyebiliriz : İnsan bütün bütün aklını yitirmedikçe şöyle ya da böyle öteki insanlarla ilişkilerini sürdürmek zorundadır. Tam anlamıyla öteki insanlarla bağlantısızlık o kimseyi deliliğin sınırına kadar getirir. Hayvan olarak en çok korktuğumuz şey ölmek, insan olarak en çok korktuğumuz şey yalnızlığa itilme-ktir. Bu korku Freud'un ileri sürdüğü hadımlık (castration) korkusundan da daha önde gelir, tabu olan duyguların ve düşüncelerin bilince ulaşmasına izin vermez.

Bu durumda bilincin de bilinçdışının da toplumca koşullandırıldığı sonucuna varmış oluyoruz. Ancak toplumun koşulladığı üç tabakalı süzgeçten, yani dilin, mantığın ve toplumsal tabuların süzgecinden geçebilen düşünceler ve duyguların *ayrında olabiliyorum*. Bu süzgeçten geçemeyen yaşantılar bilince ulaşamıyor; bilinçdışında kalıyor (18).

(17) Bu düşünceleri incelemiş olduğum «*Escape from Freedom*» (Özgürlükten Kaçış) (New York, Rinehart, 1955) ve «*The Sane Society*» (Esenlikli Toplum) (New York, Rinehart, 1955) adlı yapıtlarımla karşılaştırım.

(18) Bilince böyle çözüm getirilmesi, şu sözlerinde özetlediği biçimiyle Karl Marx'ın da aynı sonuca vardığını gösteriyor : «İnsan-

Bilinçdışının toplumsal yapısıyla ilgili olarak iki nitelik üzerine eğilmek gerekiyor. Bunlardan birincisi pek açık olarak görülen bir şey : Bu da toplumsal tabulardan başka bir de bu tabuların bir aileden ötekine değişen bireysel önem ve ağırlıkları olması; çocuk bazı yaşantıların özellikle bireysel olarak kendi ailesi için tabu olduğunu farketmiş olduğundan, aile dışında bırakılmak korkusuyla, baskı altına alınmış toplumsal tabulara ek olarak, süzgecin bireysel yanının bilince ulaşmasına izin vermediği bu duyguları da baskı altında tutar. Öbür yandan öyle ana babalar da vardır ki açık düşünceli oluşları ve çocuklarına fazla baskı yapmama-ları nedeniyle toplumsal süzgecin (ve Superegonun) gecirmezliğini azaltmış, darlığını genişletmiş olurlar.

Öteki nitelik daha karmaşık bir olguyla ilgili... Biz yalnız toplumsal örneğe uymayan kıpırdanmalar üzerine baskı yapıp onların bilince ulaşmasını engellemekle kalmıyoruz, öbür yandan da tam insan olarak büyüme ve biçim alma ilkesiyle çelişen, kişiliğin son dereceye kadar gelişmesi amacı için sesini yükselten insanı vicdanla çelişen kıpırdanmaları da baskı altına alıyoruz.

Yıkıcı tepiler, ana karnına geri dönme ya da ölmek isteme tepisi, yakınlık duyduğu kimseleri yemek isteme tepisi, bunlar ve bunlar gibi daha pek çok gerileme tepileri, toplumsal karaktere ister uygun düşün ister düşmesin elbette hiç bir koşul altında insan yapısının özünde var olan evrimin hedefleriyle uzlaşmaz. Bir bebek emzirilmek, kucakta taşınmak istediği zaman bu olağan bir istektir. Yani çocuğun içinde bulunduğu ge-

ların yaşama biçimlerini belirleyen bilinçleri değildir. Bunun tersine toplumsal yaşama biçimleri bilinçlerini biçimleyip belirliyor» «Zur Kritik der Politischen Oekonomie» (Berlin, Dietz, 1924, Önsöz S. IV).

lişme aşamasına bu istek uygun düşer, ama yetişkin bir kimse aynı şeyi istediği zaman, o kimseyi hasta saymak gerekir. O kimsenin bu isteği yalnızca geçmişin etkisinden ileri gelmiyor da tüm ruhsal yapısının neden olduğu bir durumdan ileri geliyorsa o kimse şu anda hangi noktada olduğunu ve hangi noktada olması gerektiğini hissetmiş olmalıdır. Hangi noktada olması gerekliliğinden söz ettiğim zaman bunu ahlâksal anlamda bir gereklilik olarak değil ama kromosomlarda var olan ve gelecekteki gelişiminde fizik biçimini, gözlerin rengini vb. şeyleri belirleyen evrimin hedefi gibi bir anlamda kullandım.

İnsan yaşadığı toplumsal grupla bağlarını koparırsa tam bir yalnızlığa itilmekten korkuyor, bu korkusu nedeniyle de «düşünülmemesi gerekli olan şeyleri» düşünmek yürekliliğini gösteremiyor. Ama insan bir yandan da kendi içinde varlığını sürdüren vicdanının simgelediği insanlığından da uzaklaştırılmak istemiyor. Bütün bütün insanlığından soyutlanmak da gerçekten ürkütücü bir şey. Gerçi tarihsel kanıtlar gene de toplumun dışına sürülmekten daha az ürkütücü olduğunu ortaya koyuyor. Yeter ki tüm toplum insanlık dışı davranış ilkelerini benimsemiş olsun. Bir toplum insancı yaşam ilkelerine yaklaştıkça toplumdan ya da insanlıktan uzaklaşmak durumlarından ya biri ya ötekiyle karşılaşmak gibi çelişkiler azalmış olur. O toplumun amaçlarıyla insancı amaçlar arasındaki karşıtlık çoğaldıkça iki çekinceli kutup arasında yalnızlığa itilmek korkusu içinde insan kendini paralar durur. Söylemeye bile gerek olmayan bir nokta da şu; bir kimse aydın olma ve ruhsal gelişme durumuyla insanlıkla bir bütünleşme sağlayabildiği oranda toplum dışına itilmeye daha kolay katlanma gücü gösterebilir. Bunun tersine, insanlıkla bütünleşmeyi sağlayamayanlar, toplum dışına itil-

meye katlanamazlar. Bir kimsenin vicdanının doğrultusunda davranabilme yeteneği o kimsenin kendi toplumunun koyduğu sınırları aşıp bir dünya vatandaşı, bir kozmopolit olabilmesine bağlıdır.

Birey kendi kültürünün örneklediği kalıplarla bağdaşmayan düşünce ve duyguların bilincine ulaşmasına izin veremez. Bu nedenle de bunları baskı altında tutmaya zorunludur. Konuya *biçimsel açıdan* bakınca bilinçli olan ve bilinçdışı olan şeyler (bireysel ve aile koşullamalarıyla ve insanı vicdanın etkileriyle birlikte) toplumun yapısına ve o toplumun örneklediği düşünce ve duygulanma kalıplarına göre şekil almış oluyor. *Bilinçdışının içeriği* konusuna gelince, bu konuda hiç bir genelleştirme yapılamaz. Yalnız söylenebilecek tek şey, her zaman tüm karanlık ve aydınlık yanlarıyla, tüm olanaklarıyla insanın bütünlüğünü yansıttığıdır; her zaman varoluş sorununun ortaya çıkarabileceği sorulara insanın verebileceği çeşitli yanıtların özü orada vardır. Hayvansal yaşama dönüş eğiliminde olan en aşırı biçimde gerilemeye dönük, en uçtaki kültürlerde bu gerileme isteği öteki isteklere baskın çıkar ve bilinçlidir. Buna karşın bu düzeyi aşma konusundaki her tür çabalamalar baskı altına alınmıştır. Gerileme düzeyinden manevî gelişim amacına yönelen kültürlerdeyse karanlığı simgeleyen güçler bilinçdışındadır. Ama hangi kültürde olursa olsun insanın içinde her yöne gelişme olanakları vardır. Bir yandan tarih öncesi insan, yırtıcı hayvan, yamyam, puta tapan insan ama öbür yandan da akıl, adalet ve sevmeye yeteneği de olan aynı insan... Öyleyse bilinçdışının içeriği ne iyi ne de kötü, ne akılcı ne de akıldışı, hem biri, hem de öteki, her şey, insan olan her şey var içinde, Bilinçdışı, insanın toplumla ilgili küçük parçacığı dışında kalan bütünlüğüdür. Bilinçse insanın toplumsal yanı, bireyin istese de

istemese de kendisini içinde bulduğu tarihsel durumların meydana getirdiği rastlantısal sınırlamalardır. Bilinçdışı kökü evrende olan insanı, evrensel insanı yansıtır. İnsanın içindeki, bitkiyi, hayvanı, özü yansıtır; insanlığın ilk ortaya çıktığı güne kadar geçmişini yansıtır; insanın tam olarak insan olacağı güne kadar geçecek geleceğini yansıtır; doğanın insanlaşacağı ve insanın da doğalaşacağı güne kadar geçecek geleceği yansıtır.

Bilinci ve bilinçdışını böylece tanımladıktan sonra *bilinçdışını bilince çıkarmak* ya da bilinçdışının bilince çıkmasını önleyen *baskıların yok edilmesi* sözleriyle ne anlatmak istediğimizi inceleyelim.

Freud'un düşüncesine göre bilinçdışını bilince çıkarmanın gördüğü işlev sınırlıdır. Öncelikle Freud, bilinçdışının başlıca içeriğinin, uygar toplumla uzlaşmadığı oranda baskı altına alınan içgüdüsel isteklerden oluştuğunu varsayıyordu. Freud yakın akrabalar arasında cinsel ilişki isteği gibi, hadımlık (castration) korkusu, erkek cinsel organına sahip olmamaktan duyulan eziklik vb. gibi belirli bir bireyin yaşam öyküsünde bastırılmış tek tek konularla uğraştı. Bastırılmış tepinin bilince çıkabilmesi olayını da sonunda üstün gelen Ego'nun bilince çıkabilen tepi üzerinde egemenliğini sağlayabilmesi biçiminde yorumluyordu. Kendimizi Freud'un belirli sınırları olan düşüncelerinden sıyrabilir de yukarıda sunduğumuz biçimiyle konuya bakabilirsek o zaman Freud'un bilinçdışının bilince dönüştürülmesi (Id'in Ego'laştırılması) konusundaki amacı daha geniş, daha derin bir anlam kazanmış olacaktır. *O zaman bilinçdışını bilince çıkarmak insanın evrenselliğini bir düşünce olmaktan çıkaracak, canlı bir yaşantı durumuna getirecektir; insancılığı bir yaşantı olarak gerçekleştirmek demek olacaktır.*

Freud, son derece açık olarak, bastırılmış düşüncelerin, duyguların o kimsenin gerçeği olduğu gibi kavramasına olumsuz yönde etki yaptığını ve baskı yok edilince gerçeğin yeni ve gerçekçi bir boyut içinde değerlendirilmesinin olanak içine girdiğini gördü. Freud bu bilinçdışı kıpırdanmaların gerçek imgesini bozup çarpıtıcı etkisini anlatmak için «aktarma» (transference) deyimini kullandı. Daha sonraları H. S. Sullivan aynı olayı anlatmak için «ilintisiz çarpıtma» (parataxic distortion) deyimini kullandı. Freud, hastayla analist arasındaki ilişkide en başta hastanın analisti gerçek kimliğiyle görmediğini, çocukluğunda önemseydiği kimselere karşı beslediği umutları, istekleri, kaygıları analiste yansıttığını fark etti. Hasta ancak kendi bilinçdışıyla iyice tanıştıktan sonra kendi yarattığı olan bu çarpıklıkların üstesinden gelebiliyor, ancak o zaman analisti de kendi anasını babasını da gerçek kimlikleriyle görebiliyor.

Burada Freud'un bulmayı başardığı şey, gerçeği çarpıtılmış bir biçimde görmekte olduğumuz olgusudur. Bir kimseyi olduğu gibi görebildiğimizi sandığımız zaman gerçekte görebildiğimiz şey, kendimizde farkında olmadan o kimseye yansıttığımız bir kişilik imgesidir. Freud yalnız aktarmanın (transference) bozucu, çarpıtıcı etkisi olduğunu farketmekle kalmadı, bunun dışında baskının daha birçok bozucu, çarpıtıcı etkileri olduğunu da farkettiler. Bir kimse (toplumsal gerçeğin istemlerine uygun olan) bilinçli düşüncesine ters düşen kendisinin de bilemediği iç tepilerle güdülmek gibi bir durumla karşılaşırsa kendi bilinçdışının kıpırdanışlarını başka bir kimseye yansıtır ve böylece kendi içinde olanlardan habersiz görünür, ama «yansıttığı» başka kimsede onları öfkeyle izler ya da kendisinde aslında bütün bütün başka bir nedenle kaynaklanan tepiler için man-

tığa uydurmaya çabaladığı kılıflar bulmaya çalışır. Bilinçdışı gerçek güdülerini saklamak için bilinçle mantıklı kılıflar bulma olayına Freud akla uygun neden uydurma (rationalization) adını verdi. İster aktarmayı, yansıtmayı, ister akla uygun *neden uydurmayı* sözkonusu edelim. O kimsenin bilincine ulaşabilen şeylerin çoğunluğu gerçeğe uygun olmayan şeylerdir, yanılgıdır, buna karşın baskı altına alınmış (yani bilinçdışında saklanan şey) gerçektir.

Yukardan beri söz konusu ettiğimiz toplumun, gerçeği olduğu gibi tanımamızı engelleyen etkisi ve bunun yanında bilinçdışının ve bilincin nasıl oluştuğu konusunda bizim daha geniş bakış açımızın ışığında bilinçdışı ve bilinç konusunda yeni bir anlayışa varmış oluyoruz. Şöyle söyleyerek sözü sürdürebiliriz; ortalama sıradan insan uyanık olduğunu sandığı zaman yarı yarıya uykudadır. «Yarı uykuda»dır dediğim zaman gerçekte olan ilişkisinin son derece bölük börtük olduğunu söylemek istiyorum. (Kendi içinde ve dışında) gerçek sandığı şeylerin çoğunluğu zihninin yaratısı olan bir takım yanılgılar, yanılsamalar... Ortalama sıradan insan gerçeği ancak toplum içinde yapmakla görevli olduğu işlevin gerektirdiği kadar ayırt edip farkedebiliyor. Çevresindeki insanları onlarla bir arada işlevini sürdürmek için birlik kurmak gerekliliği oranında fark ediyor; maddesel ve toplumsal gerçeği de onlardan yararlanmak için kullanmak olasılığı oranında farkedip ayırt ediyor. *Gerçeği de ancak yaşamını sürdürmek için böyle bir bilişin zorladığı oranda farkedip ayırt edebiliyor.* (Uyku durumundan farklı olarak yarı uyku durumunda uyanıklık dış gerçeğin farkedilebilmesi gerekliliği zorladığı zaman gene çalıştırılmak üzere askıya alınmıştır. Zorunluluk anında kolaylıkla hemen hare-

kete geçirilebilir; delillerde ise zorunluluk anında da hareketlere geçirilemez.) Orta derecedeki insanın bilinci çoğunluğu yanılı ve yanılmalardan oluşan «düzmece bilinçtir». Buna karşın bilincine çıkamamış şey gerçektir. Böylece bir kimsenin bilinçli oluşuyla, *nelerin bilincinde olduğu* konularında bir ayırım yapabiliriz. Bilinçli olduğu şeylerin çoğunluğu uydurma şeyler. Ama bu uydurmaların arkasında gizlenen gerçeği de *bilincine çıkarabilmesi* de olanaksız değil.

Bilinçdışının yukarda incelediğimiz ilkelerin dışında kalan bir yanı daha var. Bilincin, toplumun biçim verdiği örneğe uygun yaşantılardan oluşan, yaşantılarımızın küçük bölümü olmasına karşın, bilinçdışının evrensel insanın derinliğini ve zenginliğini yansıtması... Bilinçdışının baskı altına alınması, ben'in yani rastlantısal, toplumsal insanın, insanın bütünlüğünden koparılmış olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Ben, asıl benliğime yabancıyım ve aynı oranda herkes de bana yabancı. Ben, insanlığın yaşantı alanının büyük bir bölümünden koparılmışım, kendimde de, başkalarında da gerçek olan insanca yaşantılardan ancak küçük bir bölümünü yaşayabilen kötürüm kalmış bir yarım adam gibi yaşamımı sürdürüyorum.

Buraya kadar baskıların gerçeği bozup çarpıtıcı işlevini söz konusu etmiş bulunuyoruz. Baskının gerçeği bozup çarpıtmaktan başka bir yanı daha var : O da bir yaşantıyı gerçek dışı duruma getiren düşünselliğin öne geçişidir. Bununla şu gerçeğe dokunmak istiyorum : Gördüğümü, anladığımı sandığım zaman görüp anladıklarım yalnızca *sözcükler*; duygulandığımı sanıyorum ama gerçekte duygulanmıyorum yalnızca *duygulandığımı düşünüyorum*. Böyle düşünselliğini öne geçirmiş insan, yabancılaşmış insandır. Plato'nun mağara alego-

risinde gölgeleri görüp de gölgeleri gerçek sanan adam gibidir.

Bu düşünsellik süreci dilin yeteri kadar belirgin olmamasına bağlanabilir. Bir yaşantı bir sözcükle dile getirilebildi mi bir yabancılaşma oluyor; bütün bu yaşantının yerine bir sözcük koyabiliyorsunuz. Bütün bu yaşantı ancak dile getirilebildiği ana kadar gerçek varlığını koruyordu. Bu genel düşünsellik süreci her halde tarihin hiç bir döneminde günümüzün ileri çağdaş kültüründe olduğu kadar yoğun ve yaygın olmamıştı. Bilimsel ve teknik başarının koşulladığı bir olgu olarak ve bununla ilgili olarak eğitim ve okumuşluğun yaygınlaşması nedeniyle anlksal (intellectual) bilginin önemini artırması sonucu, giderek sözcükler yaşantıların yerini aldı. Ama söz konusu kimsenin bu olgudan haberi yok. O bir şey gördüğünü, bir şey hissettiğini sanıyor, aslında anıların ve düşüncelerin dışında bir yaşantısı yok. Gerçeği kavradığını sandığı zaman onu yalnız zihinsel *benliğiyle* kavriyor, buna karşın *yüreğiyle* ve *gövdesiyle* hiç bir şeyi kavrayamamıştır. Yaşadığını sandığı yaşantıyı bütün benliğiyle paylaşmıyor.

Bilinçdışının bilince dönüşme sürecinin nasıl oluştuğu konusuna tekrar dönelim. Bu soruya bir yanıt aramadan gene en iyisi konuyu bir formül içine koyalım. Gerçekte bilinç diyebileceğimiz de bilinçdışı diyebileceğimiz de bir şey yok. Bilinçli ayırdında olma ve bilinçsiz ayırdında olamama dereceleri var. O zaman sorumuz şöyle olmalı : Daha önce ayırdında olmadığım bir şeyi farkedip ayırt ediverince ne oluyor? Yukarda dile getirmeye çalıştıklarımızla aynı doğrultuda bu soruya verebileceğimiz genel yanıt bu süreçte atacağımız her adımın «normal» bilincimizin gerçeğe uymayan, düzmece yapısını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bi-

linçdışındakini bilince çıkarmak, böylece bilinci genişletmek, gerçeğe hem anlıksal (intellectual) açıdan, hem duygusal açıdan daha yakın bir ilişki kurmak demek olacaktır. Bilinci genişletmek, *uyanmak*, gerçeği örten perdeyi kaldırmak, mağaradan dışarı çıkmak, karanlığı aydınlığa çıkarmak demek olacaktır.

Sakin bu Zen Budistlerin «aydınlanma» adını verdikleri şeyle aynı yaşantı olmasın?

Bu konuya daha sonra dönmek üzere şimdi psikanalizdeki en çetin soruyu yani bilinçdışının bilince dönüşmesini sağlayan *içgörü ve bilginin niteliği* konusunu incelemek istiyorum (19). Kuşkusuz psikanaliz araştırmalarının ilk yıllarında Freud'da, yaygın olan akılcı inanca uyararak, bilgi deyince *anlıksal* (intellectual), kuramcı bilgiyi anlıyordu. Analistin hastada belirli gelişmelerin oluşma nedenini ve hastanın bilinçdışında ne bulduğunu hastaya açıklamasının yeteceğini sanıyordu. Yorum adı verilen bu anlıksal (intellectual) bilginin hastada bir dönüşüm yapacağını varsayıyordu. Ama çok geçmeden Freud ve öteki analistler Spinoza'nın «anlıksal bilgi ancak aynı zamanda *duygusal* bilgiyi de içerdiği oranda dönüşümü gerçekleştirebilir», yollu sözlerinin ne kadar doğru olduğunu anladılar. Anlıksal (intellectual) bilginin hiç bir dönüşüm sağlayamadığı meydana çıktı, yalnız belki bilinçdışı kıpırdanışlar konusunda anlıksal bilgi onların daha iyi denetim altına alınmasını sağlayabilir, bu da psikanalizin amaçları arasına girmekten daha çok geleneksel ahlâkın amaçları arasına girer. Hasta kendini araştırmalarının konusu olan bir

(19) Bu dönüşümü dile getirebilecek belirli bir sözcük yok. «Baskının kaldırılması» diyebiliriz ya da daha somut olarak uyanma sözcüğünü kullanabiliriz. Ben baskının yok edilmesi sözcüğünü öneriyorum.

nesne olarak görüp, tarafsız bilimsel gözlemci tutumunu sürdürdükçe, kendi bilinç dışıyla *ilişki kuramaz*, olsa olsa bilinçdışı konusunda *düşünebilir*; kendinde varolan daha geniş, daha derin gerçeği yaşantı durumuna getiremez. Bir kimsenin kendi bilinçdışını bulabilmiş olması kesin olarak anlıksal (intellectual) bir eylem değildir, ama sözcüklerle dile getirilmesi olanaksız bir duygusal yaşantıdır. Bu demek değildir ki düşünce ve kurgu bulguya yol açamaz. Ama zaten bulgu eylemi her zaman kendi başına *bütünlüğü* olan bir yaşantıdır. Bütünlükten amaç insanın ancak bütünlüğüyle bulguyu yaşantılaştırabileceğine işaret etmek içindir. Bu yaşantının başlıca özelliği birdenbire ve kendiliğinden oluşumdur. İnsanın gözleri birdenbire açılır, kendisi ve dünya birdenbire değişik bir ışık içinde, değişik bir görüş açısından gözükür. Genellikle bu yaşantının öncesinde insan bir hayli huzursuzluk duyar, ama sonradan da yepyeni bir güç ve kesinlik duygusu içeri kaplar. Bilinçdışının keşfedilmesi olgusu anlıksal (intellectual) ve kuramsal bilgiyi aşan derinlemesine hissedilen ve giderek yaygınlaşan bir dizi yaşantılarla ortaya çıkar.

Bu tür *deneyssel bilginin* önemi, öznel anlıksal gözlemcinin kendisini bir nesne varsaydığı türden bir bilgiyi ve böyle bir bilginin ayırında olma durumlarını ve bu nedenle de bizim Batılı akılcı bilgi düşüncemizi aşması gerçeğinde saklanıyor. (Batı geleneğinden, yaşantısal bilgi konusunda ayrılanlar : Spinoza'nın bilginin en yüce biçimi saydığı, sezgi; Fichte'nin anlıksal (intellectual) sezgisi; Bergson'un yaratıcı bilincidir. Bütün bu sezgi kategorilerinde özne - nesne ayrıklığının bilışı aşılmış oluyor. Bu tür yaşantının Zen Budizm bakımından önemi ilerde Zen incelenirken açıklanacaktır.)

Bizim çok özet olarak, psikanalizin temel öğelerini sıralamak yoluyla çizdiğimiz bu küçük şema içinde sözü edilmesi gerekli bir konu da *psikanalistin işlevidir*. Önceleri bu işlev hastasını iyi etmeye çalışan herhangi bir hekiminkinden değişik değildi. Ama birkaç yıl sonra durum kökünden değişti. Freud analistin kendisine de analiz yapılması, yani sonradan hastasını geçireceği süreden kendisinin de geçmesi gerektiğini anladı. Analistin analizden geçirilmesi gerekliliğinin nedenini, analisti kendi içindeki tutarsızlıklardan, nevrotik eğilimlerden ve bunlar gibi bozukluklardan kurtarmak olarak açıkladı. Ama eğer Freud'un daha önceleri söylemiş olduğu ve bizim yukarlarda alıntı olarak sunduğumuz analistin bir «örnek» bir «öğretmen olması» kendisiyle hastası arasındaki ilişkinin her türlü «yapmacığı» her türlü «aldatmacayı» dışarda bırakan «gerçek severlik» üzerine kurulmuş olması gerekliliği konusundaki sözlerini düşünürsek, Freud'un bu bakış açısına göre bu açıklama yetersiz kalıyor. Freud'un analistin hastasıyla olan ilişkisinin bir hekimin görevini aştığını farketmiş olduğu anlaşılıyor. Ama gene de analistin yansız, bağlantısız bir gözlemci ve hastasının da *gözleminin konusu* olduğu yolundaki görüşünü değiştirmiyor. Psikanalizin gelişimi içinde bu yansız, nesnel, bağlantısız gözlemci görüşü iki bakımdan değişime uğradı, önce Ferenczi yaşamının son yıllarında analistin gözleminin ve yorumlamasının yetmeyeceğini bir yandan da hastasını, hastasının çocuklukta gereksinim duyup da elde edemediği tür gerçek bir sevgiyle sevmesi gerektiğini bir temel ilke olarak ortaya getirdi. Ferenczi'nin aklından geçirdiği analistin hastasına karşı cinsel istekle karışık bir sevgi duyması değildi, daha çok baba ya da ana sevgisi ya da daha genel bir deyimle sev-

giyle bakıp gözetmek diyebileceğimiz bir tür sevgi (20)... H. S. Sullivan'ın aynı noktaya yaklaşımıysa başka bir yandan... Sullivan'ın görüşüne göre analist yansız bağlantısız bir gözlemci tutumunda olmamalı, yaşantılara «katılan» yaşantıları «paylaşan» bir tutum sürdürmeli, böylece analistin yansız bağlantısız olması gerekliliği konusundaki dar ve katı görüşü aşmalıdır. Benim görüşüme göre Sullivan analistin rolünü anlatırken yeteri kadar ileri gitmemiştir. Analistin işlevini yaşantılara katılan, yaşantıları paylaşan gözlemci olmaktan daha çok, katıldığı, paylaştığı yaşantıları gözleyen bir kimse olarak tanımlamak daha uygun olur. Ama gene de katılan, paylaşan deyimi de burada anlatılmak istenen şeyi tam olarak dile getiremiyor; katılmak, paylaşmak ne de olsa dışarda olmak demek. Başka bir kimseyi bilebilmek, onun içinde olmayı gerektiriyor. Analist hastasını ancak bütün hastanın içinde olup bitenleri kendi içinde yaşayarak anlayabilir; bu böyle olmadıkça hastası hakkında edineceği bilgi anlaksal (intellectual) bilgiden öteye geçemez. Hastasının içinden gerçekten neler gelip geçmekte olduğunu bilemeyeceği gibi hastasına yaşantılarını anladığı ya da paylaştığı kanısını da veremez. Hastayla analistin böyle verimli bir bağlantı içinde olmaları, analistin hastayı uğraşının tüm konusu edinmesi, hastasına karşı bütünüyle açık ve alıcı durumda olması, sanki merkezleri üstüste oturmuş iki çembermişler gibi baştan aşağı hastasıyla dolu olması, psikanalitik anlayış ve tedavi koşullarından en temel

(20) S. Ferenczi'nin Clara Thompson'un yayınladığı «*Collected Papers*» (Derlenmiş Yazıları) (Basic Books Inc) ve Ferenczi'nin düşüncelerinin incelendiği Izette de Forest'in «*The Leaven of Love*» (Sevgi Mayası) (New York, Harper, 1959) adlı çok ilginç etüdüyle karşılaştırmız.

anlamak kökünden
"anlaksal" olsa da
iyi olacak!

olanıdır (21). Analist bir yandan hastasının yerini almalı ama öbür yandan kendisi olarak da kalabilmelidir; bir hekim olduğunu unutmamalı ama bir hekim olmanın bilincini de yitirmemelidir. Ancak bu çelişkiyi üstlenebilirse kökleri kendi yaşantısında olan yetkili ve geçerli bir yorum yapabilir. Analist hastasını analiz yaparken hastası da analisti analiz yapar. Çünkü analist hastasının bilinçdışını paylaşarak istese de istemese de kendi bilinçdışını da açığa çıkarmış, hastasını tedavi ederken kendisini de tedavi etmiş olur. Analist hastasını anlamakla kalmaz, o da hastası tarafından anlaşılabilir olur. Bu aşamaya gelince de analistle hastası arasında bir dayanışma, bir uyuşma oluşur.

Hastasıyla olan ilişki gerçekçi ve duygusallıktan uzak olmalıdır. Ne analist ne de her kim olursa olsun, bir kimse başka bir kimseyi kurtaramaz. Ancak bir yol gösterici ya da bir ebe gibi davranabilir; yolu gösterebilir, engelleri aradan kaldırabilir, bazan doğrudan yardımlarda da bulunabilir ama hiç bir zaman hastanın kendisi için yapabileceğini hastası için yapamaz. Bunun böyle olduğunu da iyice hastasının aklına sokması, yalnız sözleriyle değil, davranışlarıyla da bunu iyice hastasına anlatması gereklidir. Diğer yandan bu ilişkinin iki kimse arasında olabilecek bir ilişkiden bile daha sınırlı olduğu konusundaki gerçekçi durumu da iyice vurgulamalıdır. Eğer analist bir yandan da kendi özel yaşamını sürdüreceği ve yalnız bir hastaya değil de aynı zamanda çok sayıda hastaya birden bakacaksa elbet zaman ve yer bakımından bir takım sınırlar ola-

(21) Benim Religion and Culture serisinden W. Leibrecht tarafından yayınlanan «*The Limitations and Dangers of Psychology*» (Ruhbilimin Sınırları ve Tehlikeleri) adlı kitabımla karşılaştırmamız (New York, Harper, 1959).

caktır. Ama hastayla analistin karşılaştığı burada ve şu anda hiç bir sınır yoktur. Analiz oturumunda karşılaştıkları zaman, birbirleriyle konuştukları zaman, hem analist için, hem hastası için dünya yüzünde ikisinin birbirleriyle konuşmalarından daha önemli bir şey olmamalıdır. Analist hastasıyla yıllar süren ortak çalışmalarının sonucunda hekimin alışlagelmiş işlevinin dışına, ötesine taşar, bir öğretmen, bir örnek ve belki de bir usta olur, yeter ki analist kendisini tam uyanıklık ve özgürlüğe ulaşıncaya kadar yabancılaşmadan, kopukluktan bütün bütün kurtarıncaya kadar yeterince analiz olmuş saymasın. Analistin öğretim için analiz uygulamasından geçirilmesi bu işin sonu değil ama giderek aydınlanmaya götüreceği olan, sürekli olarak kendi kendini analiz etmenin başlangıcıdır.

V. ZEN BUDİZMİN İLKELERİ

Yukardaki ayrımlarda Freud'cu psikanaliz ve onun devamı olan insançı psikanalizin ana çizgilerle bir özeti vermiş oldum. İnsan varlığını ve bu varlığın ortaya çıkardığı sorunları; yabancılaşmanın, bölünmüşlüğün, ayrıklığın üstesinden gelmek olarak tanımladığım esenliğin yapısını; psikanalizin amacını gerçekleştirmek için, yani insanın bilinçdışının içine girebilmek için uyguladığı kendine özgü yöntemi inceledim. Bilincin ve bilinçdışının yapısı «bilis» ve «ayırında olma» durumlarının psikanaliz bakımından ne anlam taşıdığına değindim. En son olarak da bu uygulamada psikanalistin rolünü inceledim.

Zen'le psikanaliz arasındaki ilişkileri tartışma konusu yapmadan önce gerekli ortamı hazırlayabilmek için Zen Budizmin de sistemli bir açıklamasını yapmam gerekiyor.

Dr. Suzuki'nin sözler içine konabildiği kadarıyla Zen öğretisinin anlayışını aktarabilmek amacıyla yazdığı «Zen Budizm Konusunda Konuşmalar» adlı yazısı

(ve bu yazı kadar öteki yazıları) beni böyle bir girişimde bulunmak yükünden kurtardığı için çok mutluyum. Ama gene de psikanalizle yakın ilişkisi olan ilkelere değinmek gereğini duyuyorum.

Zen'in bütün özü aydınlanmayı (*satori*) başaramakta düğümленir. Bu yaşantıyı gerçekleştirememiş kimse hiç bir şekilde Zen'i tam olarak anlamış sayılmaz. Ben *satori* yaşantısını gerçekleştirememiş bir kimse olduğum için ancak Zen'e değinmekle yetinebilirim. Zen'i tam olarak yaşantıya dönüştürmüş bir kimse gibi, nasıl konuşulması gerekliyse öyle konuşamam. Ama bunun böyle olması C. G. Jung'un söylediği gibi *satori*'nin Batılıların anlamaları hemen hemen olanaksız bir aydınlanma yolu ve yöntemi olmasından ileri gelmiyor (22). Karşılaştıracak olsak Zen, Batılılar için Heracitus'tan, Meister Eckhart'dan ya da Heidegger'den daha güç değil... Güçlük, *satori*'ye erişmek için harcanması gerekli büyük çabadan geliyor. Bu çaba çok kimsenin altına girmek isteyeceğinden daha ağır. Bu nedenle *satori* Japonya'da bile az rastlanan bir şey. Gene de Zen konusunda yetkiyle konuşsamam da Dr. Suzuki'nin kitaplarını okumuş olmam, çok sayıda konuşmalarını dinlemiş ve Zen Budizm konusunda elime geçirebilmiş olduğum her şeyi okumuş olmam bana Zen'in ne olduğu konusunda hiç olmazsa gerçeğe yaklaşık bir bilgi vermiş olabilir. Bu bilginin Zen Budizmle psikanaliz arasında bir karşılaştırma girişiminde bulunmamda bana yetecek derecede olduğunu umuyorum.

Zen'in başlıca amacı nedir? Buna Suzuki'nin ağzından bir yanıt verecek olursak «Zen, öncelikle bir

(22) D. T. Suzuki'nin «*Introduction to Zen Buddhism*», adlı yazının önsözü (Londra, Rider, 1949) S. 9-10.

kimsenin kendi yaratılışının niteliğini görebilme sanatıdır. Zen bağımlılıktan özgürlüğe giden yolu işaret eder... Zen hepimizin içinde yeterli oranda ve doğal olarak var olan, ama normal koşullar altında eyleme dönüşebilmek için uygun bir yol bulamadığından sıkışıp kalmış olan enerjinin açığa çıkmasına olanak sağlar... Öyleyse Zen'in amacı aklımızı kaçırmaktan ve zihinsel olanaklarımızı yeterince kullanamamak yüzünden bir kötürüm, bir yarım adam olmaktan bizi korumasıdır. Özgürlük diyerek anlatmayı amaçladığım şey budur; her zaman içimizde zaten doğal olarak var olan, bütün yaratıcı, iyiliğe dönük güçlere kendilerini açığa çıkartmak olanağı tanımak anlamındadır. Mutlu olabilmek, birbirimize sevgi duyabilmek için bütün yeteneklerimiz var da, genellikle bu gerçeğe gözlerimizi kapıyoruz (23)». Biraz daha üzerinde durmak isteyeceğim bu açıklamaların Zen'in başlıca ilkeleriyle ilgili yanları var : *Zen bir kimsenin kendi yaratılışının niteliğini görebilme sanatıdır; bağımlılıktan özgürlüğe çıkış yoludur; bizi aklımızı kaçırmaktan ve bir kötürüm, bir yarım adam olmaktan korur ve içimizdeki mutluluk ve sevgi olanaklarını ortaya çıkarır.*

Zen'in son amacı *satori* denilen aydınlanma yaşantısını gerçekleştirmektir. Dr. Suzuki gerek konuşmalarında gerek başka yazılarında bu konuda sözle anlatılabilecek her şeyi açıklamaya çalıştı. Bu açıklamalardan Batılı okuyucu ve özellikle ruhbilimciler için önemli olanlar üzerine biraz daha eğilmek istiyorum. *Satori* anormal bir zihinsel durum değildir. Gerçeğin silinip yok edildiği bir trans durumu da değildir. Ne de bazı dinsel uygulamalarda rastlanılan zihnin bir özseverlik

(23) D. T. Suzuki, *Zen Buddhism* (New York, Doubleday Anchor Book, 1956) S. 3.

(narcissism) durumudur. «Eğer bir şey söylemek gerekirse ona zihnin son derece normal bir durumudur diyebiliriz...» Chao-Chou'nun (Joshu) (24) dediği gibi «Zen sizin her günlük düşüncelerinizdir. İşin aslı kapının mentesinin ne tür takıldığındadır. Kapı içeriye de açılabilir dışarıya da (25)». *Satori*'yi yaşantıya dönüştüren kimse üzerinde *satori*'nin değişik bir etkisi oluyor. «Zihin bütün bilip yaşamış olduklarımızdan daha doyurucu, insanın içini iç barışla dolduran, daha çok sevinç ve kıvanç veren bir uyum içinde çalışmaya başlıyor. Hayatın rengi, ezgisi değişiyor. Zen'e erişmiş kimse kendini yenilenmiş buluyor. Bahar çiçekleri daha canlı, daha renkli, dağdan akıp gelen derenin suyu da daha saydam daha serin görünüyor (26)».

Hiç kuşkusuz Dr. Suzuki'nin yukarda açıkladığı biçimiyle *satori*'yi esenliğin tam olarak gerçekleştirilmesi olarak tanımlayabiliriz. Eğer aydınlanmayı ruhbilimin deyimleriyle anlatmaya çalışırsak; bir kimsenin içindeki ve dışındaki gerçekle tam bir uyum, tam bir ayar içinde olması ve bu durumun da tam olarak ayırdında olması, tam olarak kavraması demek olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun ayırdında olma dediğimiz zaman amacımız zihniyle, beyniyle ya da gövdesinin herhangi bir yanıyla değil varlığının her yanıyla, bütün insan olarak bu durumun ayırdında olmaktır. Karşısında duran bir nesnenin düşünerek kavranışı gibi değil de, tıpkı bir çiçeğin, bir köpeğin, bir insanın, onun, kendisinin, tüm gerçeğin ayırdında bulunduğu gibi ayırdında

(24) Çinli Zen ustası Chao-Chou'nun (778-897) adının Japonca söyleniş biçimi Joshu'dur (çevirenin notu).

(25) D. T. Suzuki *Introduction to Zen Buddhism* (Londra, Rider, 1947) S. 97.

(26) Aynı yapıt S. 97-98.

olmaktır. Uyanan kimse dünyaya karşı açık ve duygulu olur. Çünkü artık dünyaya sanki sahip olunacak bir şeymiş gibi sarılıp kendine saklamaktan vazgeçmiştir, böylece de kendini boş ve alıcı bir duruma getirmiştir. Aydınlanma demek «insanın bütünlüğüyle gerçeğe uyanması» demektir.

Aydınlanmanın insanın gerçekte horul horul uyurken uyanmış olduğunu sandığı bir trans ya da bir çözüme, ayrışma durumu olmadığını iyice anlamamız çok önemlidir. Kuşkusuz Batılı ruhbilimciler satori'nin öznel bir iç durum olduğuna, kendi kendine telkin yoluyla varılan bir trans durumu olduğuna *inanmak* eğilimindedirler. Zen'e o kadar ilgi duymuş olan Dr. Jung bile aynı yanlışa düşmekten kendini kurtaramamıştır. Jung şöyle diyor : «İnsanın hayal gücü de ruhsal bir olgudur, bunun için de aydınlanma olayı ister gerçek olsun, ister düşsel olsun maddesellikten yoksundur. *Satori'*ye eriştiğini sanan kimse aydınlanmış da olsa aydınlandığı savunusunda da olsa, her iki durumda da aydınlandığı kanısındadır. Hatta yalan söylemiş de olsa yalan da bir manevî olgudur (27)». Elbette bu düşünceler biraz da Jung'un dinsel yaşantının gerçekliği konusundaki göreci (relativistic) tutumuna bağlanabilir. Ben Jung'dan ayrılıyorum, bana göre yalan hiç bir zaman manevî olgu olamaz. Ne de başka bir olgu olabilir. Yalan olsa olsa yalandır. Jung'un yukardaki düşüncelerinin değerinin tartışılmasını bir yana bırakarak Jung'un tutumunun Zen Budistler tarafından paylaşılmadığını söyleyebilirim. Bunun tersine, onlara göre gerçek konusunda doğru ve yeni bir bakış açısı getiren hakiki *satori'*yle, isteri ya da çıldırma türünden yalancı bir yaşantı arasında bir

(27) Suzuki'ye önsöz, *Introduction to Zen Buddhism*, S. 15.

ayırım yapmak lâzımdır. Zen öğrencisi *satori*'ye eriştiğini sandığı zaman Zen ustası yaşantısının *satori* olmadığını ona iyice anlatmak durumundadır. Zen ustasının başlıca görevlerinden biri öğrenciyi gerçek ve düşsel aydınlanma durumlarına karşı uyarmaktır.

Gerçeği olduğu gibi görebilmeyi sağlayabilecek tam aydınlanmayı gene ruhbilimin deyimleriyle anlatmaya çalışırsak, her şeyin en uygun, en verimli bir ayar içinde olması durumu diye tanımlayabiliriz. Bunun için de insan dünyayla bir şeyler kazanmak, yararlanmak, biriktirmek için bir pazarlamacı gözüyle değil, yaratıcı olarak, (Spinoza'nın anladığı anlamda) yapıcı olarak bir bağlantı kurmalıdır. Tam, en uygun, en verimli bir ayar içinde olma durumunda, ben'i ben olmayandan ayıran perde aradan kalkmıştır. Şu nesne artık bir nesne değildir; benim karşımda olan bir şey değildir. Benimle birlikte olan bir şeydir. Artık gördüğüm gül, düşüncemin konusu olan ve onu gül kategorisine koyarak «şu gördüğüm şey bir güldür», diyeceğim biçimde değil de «bir gül bir güldür bir güldür (28)», diyebileceğim şekilde var. Böyle en uygun, en verimli bir ayar içinde olma durumu bir yandan da en yüksek düzeyde yansız, nesnel bir bakış açısı da getiriyor. Karşımdaki nesneyi tutkularımın ya da korkularımın etkisiyle gerçek görüntüsü bozulmuş, çarpıtılmış olarak görmüyorum. O şeyi ya da o kimseyi olmasını ya da olmamasını istediğim biçimiyle değil, gerçekte nasılsa öyle görüyorum. Bu tür algılamada ilintisiz çarpıtma (parataxic distortion) yok. Tam olarak yaşamın içinde olmak, özellikle nesnellik arasında bir sentez var. O nesneyi her ne ise,

(28) «A rose is a rose is a rose» (bir gül bir güldür bir güldür) Amerikalı yazar Gertrud Stein'in (1874-1946) ünlü bir dizesidir (çevirenin notu).

her nasılsa olduğu gibi algılayabilmiş olmayı içten içe yaşıyorum. O şey canlanıveriyor beni de canlandırıyor. *Satori*, gördüğü dünyanın ne kadar zihinsel ve bozulmuş, çarpıtılmış olduğunun ayırında olmayanlara çok gizemli, akıl almaz bir şey gibi görünebilir. İnsan bir kere bu durumun farkına varabildi mi, birincisine tam anlamıyla ayırında olmak diyebileceğimiz, çeşitli ayırında olma dereceleri olduğunu da farkedebilecektir. İnsan böyle bir durumu şöyle bir göz açıp kapayıncaya kadar görüp gözden kaçırmış olabilir. Ama gene de böyle bir şeyin nasıl bir şey olabileceğini kafasında canlandırabilir. Elbette yeni piyano çalmasını öğrenen küçük bir çocuk bir piyano ustası gibi çalamaz; gene de ustanın piyano çalışında gizemli, akıl almayacak bir şey yoktur, yalnız çocuğun başladığı yoldan ve aynı temel ilkeler üzerinden mükemmelliğe erişmiştir.

Gerçeğin bozulup çarpıtılmadan ve düşünselliğe, zihinselliğe kaçmadan algılanışı Zen yaşantısının en temel öğelerinden biridir ve şu iki Zen öyküsünde çok açık bir dille anlatılmıştır. Birincisinde bir keşiş Zen ustasıyla konuşurken soruyor :

«Gerçek yoluna girmek için bir yöntemin var mı?»

«Evet var.»

«Yöntemini anlatır mısınız?»

«Acıkınca yiyorum, yorgun düşünce de uyuyorum.»

«Herkesin de yaptığı bu değil mi? Onların da senin yaptığın gibi gerçek yoluna girmek için bir yöntem uyguladıklarını söyleyebilir misin?»

«Hayır.»

«Öyleyse neden hayır?»

«Çünkü onlar yedikleri zaman yemiyorlar, çeşitli başka şeyler düşünüyorlar, böylece de kendi zihinlerini

karmakarışık ediyorlar. Uydukları zaman da uyumuyorlar bin bir türlü şeyin düşünüyüyorlar. Bundan ötürü onlar bana benzemezler (29).»

Öykü açıklamayı gerektirmeyecek kadar açık. Ortalama sıradan insan kendisi ayırında olmasa da, güvensizliğin, tutkuların kendisini sürüklediği ve gerçekte var olmayıp da sırf kendisinin yansıttığı niteliklerle giydirip kuşattığı bir dünyada buluyor kendini. Bu öykünün geçtiği dönem için bu böyle olunca bugün hemen hepsi içlerindeki görme, işitme, hissetme ve tat alma güçlerini kullanacak yerde, düşünceleriyle görüp işiten, hisseden ve tat alan günümüz insanları için bu sözler çok daha geçerli.

Hemen birincisi kadar aydınlatıcı olan ikinci öykü bir Zen ustasının şu sözleri... «Ben aydınlanmadan önce dağlar dağ gibi, nehirler nehir gibiydi. Aydınlanmaya başlayınca artık dağlar dağ gibi, nehirler nehir gibi değildi. Şimdi tam aydınlandığımdan beri gene dağlar dağ gibi, nehirler nehir gibi.» Burada gerçeğe yeni bir yaklaşım yöntemi izliyoruz. Ortalama sıradan insan Plato'nun mağarasındaki adam gibidir. Gölgeyi görüp gerçeğini gördüğünü sanır. Bir kere bu yanlışlığı farketmi mi, gölgenin gerçeğin kendisi olmadığını gerçeğinin gölgesi olduğunu anlayabilecektir. Bir kere aydınlandı mı mağaradan dışarıya, karanlıktan aydınlığa çıkacaktır. Orada da gerçeğin kendisini görecek, gölgesini değil... Artık uyanmıştır, elbette karanlıkta kaldığı sürece aydınlığı tanıyamazdı (Kutsal Kitapta yazdığı gibi karanlıkta bir ışık ışıldıyor ama karanlık onu anlamıyor). Bir kere karanlıktan aydınlığa çıktı mı insan aradaki farkı anlıyor, nasıl eskiden dünyayı gölge

(29) D. T. Suzuki, *Introduction to Zen Buddhism*, S. 86.

olarak gördüğünü şimdi onu gerçekçiliği içinde gördüğünü ayırt edebiliyor.

Zen'in amacı insanın kendi öz yaratılışını tanımasıdır. Kendi kendini tanımanın «bir araştırmasıdır. Ama burada amaçlanan bilgi ileri çağdaş ruhbilimcinin bilimsel bilgisi değildir. Anlıksal (intellect) bilişin kendini bir nesne sayarak gözlemesi türünden bir bilgi de değildir; kendini bilme Zen'de anlıksal hiç bir yanı olmayan, kendi kendinden yabancılaşmayan, bilenle bilinenin bir oldukları, insanın bütünlüğüyle gerçekleştirdiği bir yaşantıdır. Suzuki'nin dediği gibi «Zen'in temel ilkesi insanın derin varlığının çalışma düzeniyle tanışmasıdır. Bunu da dışardan katılan hiç bir şeyden destek aramadan, en doğrudan, en doğal yoldan yapmasıdır (30).»

Bir kimsenin kendi yaratılışını tanımasına yarayan bu içgörü anlıksal (intellectual) bir yetenek gibi dışarda kalan bir şey değil, ama yaşantısal, insanın içinde, derininde olan bir şey... Bu anlıksal (intellectual) bilgiyle yaşantısal bilgi arasındaki fark Zen'deki en önemli nokta... Bir yandan da bu nokta Batılı öğrençinin Zen'i anlamasındaki en büyük güçlüğü de nedeni... Batı, (gizemciler gibi bir kaç ayrı düşen tutum bir yana bırakılırsa) ikibin yıldan beri varoluş sorununa verilebilecek en son ve kesin yanıtın akılla varılabilecek, *düşünce* yoluyla bulunabileceğine inanıyor; gerek dinlerde olsun, gerek felsefelerde olsun bu yolla varılmış olan «doğru yanıt» en önemli şey olarak değerlendiriliyor. Batının bu konudaki değişmez tutumu doğa bilimlerinin hızla gelişmesine olanak sağladı. Bu bilimlerde «doğru düşünce» varoluş sorununa doğrudan kesin bir yanıt getirmek konusunda bir ya-

(30) Aynı yapıt, S. 44.

rar sağlamamış da olsa düşüncenin uygulamaya konabilmesinin, yani tekniğe uygulanmasının gerektirdiği yöntem için zorunludur ve bu yöntemin ayrılmaz bir parçasıdır. Zen'in görüşüyse, hayat konusundaki en son, en yüce soruya düşünce yoluyla bir yanıt bulunamayacağı ilkesine dayanır. «Her şey günlük, düzenli yalâğında aktıkça anlığın (intellect) kıvrımlarına kendilerini uydurabilen «evet» «hayır» yanıtları yeterli olabilir, ama hayat konusunda en yüce, en son sorular ortaya çıktığı zaman anlık (intellect), onlara doyurucu, kandırıcı bir yanıt bulmaya yetmiyor (31). İşte bu nedendir ki, satori yaşantısı anlıksal yoldan bir kimseden ötekine aktarılamaz. Bu öyle bir yaşantıdır ki «ne kadar açıklamaya çalışırsanız çalışınız, ortaya ne kanıtlar koyarsanız koyunuz, kendisi daha önce bu durumu yaşantılaştırmamış kimseye bu yaşantıyı anlatabilip tattıramazsınız. Eğer satori böyle bir yaşantıyı tatmamış kimseye de kolaylıkla anlatılabilecek bir şey olsa zaten böyle bir satori, satori olmaz. Çünkü bir düşünce biçimine dönüştürülebilen satori, satori olmaktan çıkar, böyle bir şey de Zen yaşantısı sayılamaz (32). «Hayata verilebilecek en son ve kesin yanıtın anlıksal (intellectual) bir formül içinde verilememesi bir yana, aydınlanmaya erişebilmek için, zihni gerçek içgörünün ortaya çıkmasını önleyen bir çok duygusallıklardan da kurtarmak gereklidir.» Zen, insanın zihninin özgür ve bağlantısız olmasını istiyor. Hatta her şeyin bire dönüştürülebileceği, her şeyin bir bütünlük oluşturduğu gibi düşünceler bile zihnin önünde duran bir sürçme taşına ya da onun özgürlüğünü boğazlayabilecek bir kurt kapanına benzetebileceğimiz bir tehlikedir (33). Bundan çıkan so-

(31) Aynı yapıt, S. 67.

(32) Aynı yapıt, S. 92.

(33) Aynı yapıt, S. 41.

nuç Batılı ruhbilimcilerin o kadar üzerinde durdukları, başkalarının duygularını paylaşma ya da duygu sezgisi (empathy) denilen olayın Zen için geçerli olmadığıdır. «Paylaşma ya da duygunun sezilmesi» dediğimiz şey, asıl yaşantının akıl yoluyla yorumlanmasıdır, yoksa yaşantı söz konusu olunca, yaşantının yapısı, bölünmenin hiç bir türlüsüne elverişli değildir. Gerçek şu : Anlık (intellect) işe karışıyor, yaşantının üzerinde kolaylıkla işlem yapabilmek için onu parçalayıp bölmeye girişiyor, anlığın yaptığı işlemse iyiyi kötüden, doğruyu eğriden ayırma, karşıtları ortaya çıkarma gibi şeyler... O zaman başlangıçta var olan gerçeğe kendini özdeşleştirme duygusu kayboluyor, ondan sonra anlık (intellect) kendine özgü, gerçeği parçalara bölme işlemine girişiyor. Duygunun paylaşılması ya da duygu sezgisi (empathy) böylece anlığın işe karışmasının ortaya çıkarttığı bir durum... Kendileri bu durumları yaşantılaştırıramamış filozoflar ister istemez paylaşma yolunu seçme eğiliminde oluyorlar (34).»

Yalnız, bir tek anlığın (intellect) işe karışması değil, her tür kesin, katı uyulması zorunlu kurallar koyan düşünceler ya da önemli kişiler yaşantının kendiliğinden, oluşumunu, içtenliğini engelliyor; bu nedenle Zen «kutsal sutralara ve onların bilge, bilgin kişilerce yapılmış olan yorumlarına, sırf kutsal oldukları için ya da yorumu yapan kimselerin kişiliklerinden ötürü özel bir önem vermez. Kişisel yaşantı Kutsal Kitaplardan da, uluların, büyüklerin sözlerinden de, vahiylelerinden de öne geçer... (35). Zen'de ne Tanrı'nın varlığı

(34) D. T. Suzuki, *Mysticism, Christian and Buddhist*, World Perspective series, R. N. Anshen yayını (Harper, New York, 1957) S. 105.

(35) D. T. Suzuki, *Introduction to Zen Buddhism*, S. 34.

yadsınır ne de üstüne basılarak onaylanır. «Zen hatta Tanrı'dan bile tam olarak özgür olmak istiyor (36).» «Aynı özgürlüğü hatta Buda'ya karşı da sürdürmek istiyor; bu nedenle şöyle bir Zen deyişi var. «Buda'nın adı ağzınızdan çıkarsa ağzınızı güzelce yıkayın.»

Zen'in anlıksal içgörüsüyle ilgili bu tutumuna uygun olarak, eğitim konusundaki yöntemi de Batı'da olduğu gibi, giderek öğrenciyi mantıklı düşüncenin daha üst düzeylerine çıkarmaya çalışmak değildir. Onun yöntemi insanı bir ikilem içine koymaktır. Bu ikilemi mantık yoluyla çözmek olanaksızdır. Ancak bu ikileme daha üst düzende çalışan bir zihinle bir çözüm bulunabilir (37).» Bu nedenle de öğretmen Batılı anlamda bir öğretmen değildir. Öğretmen, kendi zihni üstünde egemenlik kurmuş olan bir ustadır, onun için de öğrenciyeye tek aktarılacak şeyi aktarır; kendi varlığının bilincini. Usta ne yaparsa yapsın öğrencinin o şeyi yakalamasını sağlayamaz, ta ki öğrenci onu yakalamaya tam olarak kendini hazırlamış olsun... En son kesin gerçeği insan ancak kendi kendine yakalayabilir (38).»

Batılı okuyucu, otorite deyince ya mantıklı bir temele oturtulamayacak kesin, katı kuralların buyruğuna uymaya zorlanarak özgürlüğün kısıtlanması ve özgürlüğün içeriğinin sömürülmesi ya da hiç bir sınır tanımadan, dilediğini yapmak anlamındaki başıbozukluk durumlarından birini seçmeye alışık olduğundan Zen ustasının öğrencisine karşı izlediği tutumu anlamakta güçlük çekebilir. Zen'in temsil ettiği başka tür bir otoritedir; akla uygun, «akılcı bir otoritedir». Usta öğren-

(36) Aynı yapıt, S. 97.

(37) Aynı yapıt, S. 40.

(38) D. T. Suzuki, *Zen Buddhism*, S. 96.

cinin peşinde koşmaz; ondan dilediği, istediği hiç bir şey yoktur, ille uyansın, aydınlansın diye de üstelemez; öğrenci kendi özgür istenciyle gelir ve gene kendi özgür istenciyle gider. Ama eğer ustadan bir şey öğrenmek istiyorsa ustanın usta olduğunu yani ustasının öğrencinin öğrenmek istediği ve şimdilik bilemediği şeyi bildiğini iyice aklına yerleştirmesi gerekir.» Ustanın «sözlerle anlatabileceği bir şey de yoktur. Kutsal bir doktrin olarak öğretebileceği bir şey de... Bu sözleri onaylasanız da onaylamanız da otuz sopa, susmakta yok konuşmakta (39)». Zen ustası bir yandan anlamsız akla uymayan otoritenin karşısında olmasıyla belirginleşirken, bir yandan da kaynağını gerçek görmüş geçirmişlikten olan zorlamasız bir otoriteyi de sıkı sıkıya destekler.

Gerçek içgörünün ancak karakter değişimiyle elde edilebilecek bir şey olduğu iyice kafaya sokulmadan Zen'in anlaşılabilmesi kesinlikle olanaksızdır. Köklerini Budist düşünceden alan Zen görüşüne göre kurtuluşun değişmez koşulu karakteri değiştirmektir. Mal mülk tutkusu ya da başka şeylerin tutkusu, kendini beğenmişlik, kendini yücelmiş görmek, bütün bunlar geride bırakılmalıdır. Geçmişe bakış açısı şükran, şimdiye hizmet, geleceğe de sorumluluk olmalıdır. Zen'i yaşantı durumuna getirmek hem kendine, hem dünyaya en büyük sevgiyi duyan, en büyük değeri veren bir zihinsel tutum izlemekle olabilir. Öyle bir tutum ki bu tutumun altında «Zen uygulamasının tümüyle kendine özgü özelliği olan gizli erdem yatsın. Bu erdem doğal kaynakları boşuna harcamamak, ister manevî, ister ekonomik olsun, yolumuza çıkan her şeyi yeterince değerlendirmek demektir.»

(39) D. T. Suzuki, *Introduction to Zen Buddhism*, S. 49.

Zen'in bize kazandırmak istediği Şey, hayat yolunu izlemek için bize gösterdiği hedef, «her türlü güvensizliği ve korkuyu yenmektir», bağımlılıktan özgürlüğe doğru yol almaktır. «Zen akıl işi değil, karakter iŐidir. Bunun anlamı Şudur : Zen, yaşamın birinci ilkesi olan istençten büyür, gelişir (40).»

(40) Aynı yapıt, S. 131.

VI. BASKININ YOKEDİLMESİ VE AYDINLANMA

Psikanaliz ve (41) Zen Budizm konularında yaptığım incelemeler ikisinin arasındaki ilişki bakımından bizi nereye getirmiş oldu?

Artık okuyucunun, Zen Budizmle psikanaliz arasında bir uyum bulunamayacağı görünümünün, her ikisine de yüzeyden bakılmış olmasından ileri geldiğini iyice kavramış olacağını sanıyorum. Tam tersine ikisinin arasında çok açık bir yakınlık olduğu göze çarpıyor. Bu ayrımda bu yakınlığı ayrıntılarıyla açıklamaya çalışacağım.

Şimdi Zen'in amacı konusunda Dr. Suzuki'nin yukarlarda alıntı olarak sunduğumuz sözlerini anımsayalım. «Zen, öncelikle, bir kimsenin kendi yaratılışının niteliğini görebilme sanatıdır. Zen bağımlılıktan özgür-

(41) Bu ayrımda psikanalizden söz açtığım zaman anlatmak istediğim şey Freud'çu psikanalizden gelişmiş olan insançı psikanalizdir. Ancak bu deyim Freud'çu psikanalizin insançı psikanalizin köklerini oluşturan yanlarını da kapsayacak şekilde kullandım.

lge giden yolu işaret eder... Zen hepimizin içinde yeterli oranda ve doğal olarak varolan, ama normal koşullar altında eyleme dönüşebilmek için uygun bir yol bulamadığından sıkışıp kalmış olan enerjinin açığa çıkmasına olanak sağlar... Öyleyse Zen'in amacı aklımızı kaçırmaktan ve zihinsel olanaklarımızı yeterince kullanamamak yüzünden bir kötürüm, bir yarım adam olmaktan bizi korumasıdır. zgrlk diyerek anlatmayı amaçladığım Şey budur, her zaman içimizde zaten doğal olarak varolan, bütün yaratıcı, iyiliğe dönük glere kendilerini açığa çıkartmak olanağı tanımak anlamındadır. Mutlu olabilmek, birbirimize sevgi duyabilmek için bütün yeteneklerimiz var da genellikle bu gerçeğe gözlerimizi kapıyoruz.»

Zen'in amacını açıklayan bu sözleri hiç bir Şey değiştirmeden, olduğu gibi psikanalizin başarmayı umduğu Şeyi anlatmak için de kullanabiliriz; bir kimsenin kendi iç yapısı konusunda içgörü kazanması, özgürlüğe, mutluluğa ve sevgiye ulaşması, enerjinin ortaya çıkabilmesine olanak sağlanması, aklını kaçırmaktan ya da olanaklarını tam kullanamayan bir kötürüm, bir yarım adam durumuna düşmekten kurtulmak...

Bu en sondaki aydınlanma ya da aklını kaçırma gibi bir seçenekle karşı karşıya bırakılmış olduğumuz konusundaki sözleri yadırgamış olabilirsiniz. Ama bana kalırsa bu sözler gözlenebilir gerçeklere dayanmaktadır. Psikiyatri bazı kimselerin akıllarını kaçırma nedenleriyle ilgilenir, ama asıl sorun insanların çoğunluğunun neden akıllarını kaırmadığıdır. İnsanın dünyadaki durumunu, ayrıklığını, yalnızlığını, gcszlğn ve bütün bunların da ayırında oluşunu göz önünde tutacak olursak, bunların insanların taşıyabileceklerinden daha ağır yükler olduğu ve bu yüklerin altında

kendilerini paralayacaklarını sanabiliriz. Çok kimse böyle bir sonuca hayatın günlük hayhuyuna, tekdüze akımına kendini kaptırarak, sürüye uyup güçlü, saygın, paralı bir kimse olmaya çalışarak, başka kimselerle paylaşılan dinsel inançların putlarına bağlanarak, kendini feda eden bir mazohist yaşam biçimini benimseyerek, özseverce (narcissistic) bir şişkinlikle, kısacası kendini bir kötürüm, bir yarım adam durumuna getirerek bir dengeleme mekanizmasıyla karşı koymaya çalışıyor. Bütün bu dengeleme mekanizmaları eğer çalışmalarını engelleyen bir durum ortaya çıkmazsa aklımızı korumamıza yardımcı olabilir. Ama aklını kaçırma olasılığına karşı en köklü, en temelli çözümün, dünyaya karşı takınılacak olumlu, verimli tutumun en mükemmel biçiminin aydınlanma olduğunu söyleyebiliriz.

Zen'le psikanaliz arasındaki asıl temel ilişkiye gelmeden önce bazı başka benzerlikler üzerinde de durmak isteyeceğim.

Önce Zen'le psikanalizin ahlâk konusundaki tutumlarındaki benzeyişten söz edebiliriz. Zen'de hedefe ulaşabilmenin birinci koşulu, ister mal mülk için olsun, ister ün ve şeref için olsun aç gözlülüğü (Eski Ahid'in deyimiyile «doymazlığı») yenmektir. Tam anlamıyla psikanalizin de amacı budur. Ağız (oral) alıcılığından, ağız sadistliğine, dışkıl (anal) aşamadan, üretken (genital) aşamaya kadar libido'nun geçirmekte olduğu evrimle ilgili kuramıyla, Freud'un anlatmak istediği şey sağlıklı bir karakterin aç gözlülük, acımasızlık, cimrilikten etkinliğe, özgürlüğe dönük doğru bir yöneliş içinde gelişmesidir. Freud'un klinik gözlemlerine uygun olarak benim kullandığım deyimler bu yoldaki değerlendirmeye daha da açıklık getirebilir. Bu evrimi belirtmek için benim yaptığım sıralama şöyle : Alıcı aşamadan çı-

karcı, istifçi, pazarlamacı ondan sonra da en verimli, en yapıcı bir ayar içinde olma durumuna yöneliş (42). Bu durumu anlatmak için ne tür deyimler kullanılmış olursa olsun psikanaliz görüşü açısından da açgözlülük doymazlık, tutkuyla bir şeylerin peşinde olmak ruhsal bakımdan hastalıklı bir tutum sayılmaktadır; o kimse en verimli bir ayarlılık, doğru bir yöneliş için, yeteneklerini geliştirmedikçe bu açgözlülük, bu tutkuyla bir şeylerin peşinde olma durumu sürer gider. Gene de ne Zen ne psikanaliz aslında *ahlâkçı sistemler değildir*. Zen'in hedefi töresel ahlâka dayanan davranışları aşmaktır. Psikanalizinki de öyledir. Onlar için söylenebilecek tek şey onların hedeflerine ulaşabilmenin ahlâksal açıdan da açgözlülüğü yenmek, tutkularından kurtulmak, sevgi ve sevecenlik yeteneklerini geliştirmek yoluyla bir değişimi zorlamasıdır. Onların izlediği yol kötü tutkuları, kötü istekleri bastırarak o kimseyi erdemli bir hayat sürmeye özendirmek değildir, ama umdukları şey kötü tutkuların, kötü isteklerin genişlemiş, büyümüş bilincin aydınlığına, sıcağına dayanamayıp kendiliklerinden eriyip yok olacaklarıdır. Aydınlanmayla ahlaksal açıdan değişim süreci arasındaki nedensel bağlantı ne olursa olsun Zen'in hedefinin açgözlülüğün, kendi kendisiyle şişmenin ve budalalığın üstesinden gelinmesi amaçlarından ayırılabilceğini sanmak ya da *satori*'ye alçak gönüllülük, sevgi ve sevecenliğe dönüklük olmadan da erişilebileceğine inanmak son derece önemli bir yanlış olur. Bir kimsenin karakterinde benzer bir değişim oluşturulmadıkça psikanalizin başarıya ulaşabileceğini sanmak da aynı derecede büyük bir yanlış olur. Verimli olgunluk düzeyine erişen kimsenin

(42) *Man for Himself* (New York, Rinehart 1947) ayırım III.

aç gözlülüğü kalmaz, bir yandan da kendini büyüt-
mekten vazgeçer, sanki her şeyi bilebilir, her şeye gücü
yetermiş yanılığının bir kuruntu olduğunu iyice ka-
fasına yerleştirir; alçak gönüllülükle kendisini her na-
sılsa o durumuyla görmeyi başarır. Hem Zen'in hem
psikanalizin amaçları ahlak konusunun dışında kalır
ama ahlaksal açıdan değişim sağlanmadıkça bu amaç-
lara ulaşamaz.

İki sistemde ortak olan başka bir ilke de her iki
sistemin de otoritenin her türlüünden özgür olmak
konusundaki ısrarlı tutumlarıdır. Freud'un dini eleştiri
konusu yapmasının başlıca nedeni buydu. Freud dinin
özünde, kökü gerektiğinde yardım edip gerektiğinde ce-
zalandıran bir babaya duyulan bağımlılık yerine kon-
muş, bir Tanrıya bağımlılık olan bir yanılısama oldu-
nu anlamıştı. Freud'a göre insan yetişkin bir kimseye
yaraşacak biçimde kendi gücüne güvenecek yerde Tan-
rı inancında çocuksu bağımlılıktan medet umar bir tu-
tumu sürdürüyor. Freud «Buda'nın adını ağzına alınca
ağzını iyice yıka!» diyen bir dine acaba ne diyecekti?
Tanrısız, hiç bir türlü akıl dışı otoriteyi kabul etmeyen
ve tüm amacı insanı bağımlılıkların her çeşidinden kur-
tarıp onu etkin bir duruma getirecek, yazgısının sorum-
luluğunu üstlenebilecek kendisinden başka hiç, ama
hiç kimse olamayacağını iyice aklına sokabilecek bir
dine acaba ne diyecekti?

Bununla birlikte bu otoriteye karşı olan tutumla-
rıyla Zen'de ustanın, psikanalizde analistin önemli ki-
şilikleri bir çelişki oluşturmuyor mu diye bir soru akla
gelebilir. Gene bu soruyla Zen'le psikanaliz arasında
çok derin bir ilişki noktasına dokunmuş oluyoruz. Her iki
sistemde de hastanın (öğrencinin) kendi gözetimi al-
tında geçirmekte olduğu yaşantılardan, daha önce ken-

disi de geçmiş olan bir yol göstericiye gereksinme vardır. Bunun anlamı öğrencinin bir ustaya (ya da analiste) bağımlı olması ve bu nedenle de ustanın sözlerinin tartışma götürmeyecek gerçek yerine geçmesi midir? Kuşkusuz psikanaliz böyle bir bağımlılık olgusuyla (transference) uğraşır ve bu bağımlılığın güçlü etkisini de iyice tanır. Ama psikanalizin amacı bunu anlamak ve hastanın bilinç dışındaki yaşantılarını bilinçle bütünleştirmesini sağlayarak, sonunda bu bağımlılığı yok etmek, bu bağımlılık yerine hastayı analiste karşı tam özgürlüğünü kazanacağı noktaya getirmektir. Zen ustasına gelince, psikanalist için söylenenler onun içinde söylenebilir. Zen utası öğrencisinden daha çok bildiği için kendi yargularının doğruluğuna inanmış olabilir ama bu Zen ustasının kendi görüşlerini, kendi kanılarını zorla öğrencisine kabul ettirmek çabası içinde olması demek değildir. Zen utası öğrencinin peşinde koşmaz, dilediği zaman öğrencinin kendisini bırakıp gitmesini engellemez, eğer öğrenci kendiliğinden gelir de aydınlanmaya götüren dik ve sarp keçi yolunda kendisine yol göstericilik yapmasını isterse bu isteği geri çevirmez. Yalnız bir koşulu vardır: usta kendisine yardım etmek isteyecektir ama öğrencinin bu yolda kendi kendine yürümesi gereklidir. Başka bir kimsenin ruhunu kurtarabilmek hiç kimsenin elinden gelmez. İnsan ancak kendisi kendini kurtarabilir, ustanın yapabileceği tek şey ebenin ya da dağa tırmananlara yol göstericilik yapan kimsenin görevini üstlenmektir. Bir ustanın dediği gibi «Gerçekten sana aktarabileceğim bir şey yok. Uğraşsam bile kendimi sana karşı gülünç duruma düşürmekten fazla bir şey yapamam, zaten ne söylesem benim anlayışımın ürünü olarak kalacak, senin anlayışının yerini tutamaz.»

Zen ustasının davranışının çok somut ve belirleyici bir biçimde açıklanışını Herrigel'in Okçuluk sanatıyla ilgili yapıtında görüyoruz (43). Zen ustası akılcı bir otoriteyi yürütmekte ısrarlı bir tutum izliyor. Usta okçuluk sanatında nasıl başarıya ulaşılacağını öğrencisinden daha iyi bildiği için sanatın öğretimi konusunda kesin ve kararlı bir tutumu sürdürüyor ama öğrenci üzerinde nedeni akla dayanmayan, öğrencinin sürekli kendisine bağımlı kalmasını gerektiren bir egemenlik, akıl dışı bir otorite kurmaya da çalışmıyor. Tam tersine öğrenci de bir kere usta oldu mu, o da kendi yolunda gidiyor, ustanın öğrencisinden beklediği tek şey ustanın şöyle bir bakıp öğrencisinin nereye varmış olduğunu anlamasına yarayacak bir fotoğrafını göndermesidir. Zen ustasının öğrencilerini sevdiğinden kuşku duyulmamalıdır, ama onun sevgisi gerçekçi ve olgun bir sevgidir; öğrencinin amacına ulaşmasına yardımcı olmak için hiç bir çabayı esirgemez; gene de öğrencinin yerini alıp öğrencinin sorununa çözüm bulmanın elinden gelmeyeceğini bilir. Zen ustasının bu sevgisi duygusallıktan uzak, insanın yazgısı gereği kimşenin kimseyi kurtaramayacağını kabullenen bununla birlikte başkalarının kendi kendilerini kurtarabilmeleri için elinden geleni esirgemeyen gerçekçi bir sevgidir. Bu sınırların dışına çıkan ve başka birini kurtarabileceğini sanan her tür sevgi büyüklük yanılısamasından ve gerçek dışı tutkularla kendini kurtaramamış demektir.

Zen ustası için söylenen bu sözlerin ilke olarak psik-

(43) Eugen Herrigel, *Zen in the Art of Archery*, (New York, Pantheon Books, 1953). (Bu kitap «Zen Budizmi Yolu» adı altında Sedat Umran'ın çevirisiyle Türkçe yayınlanmıştır. Ruh ve Madde Yayınları, 1978, İstanbul) (Çevirenin notu)

analist için geçerli olduğuna (ya da geçerli olması gerektiğine) başkaca kanıtlar bulmaya gerek yok. Freud'un kanısına göre hastanın analiste karşı özgürlüğü en güzel biçimde analistin kişisellikten uzak (impersonal), ayna örneği davranışıyla sağlanabilir, Ferenczi, Sullivan ve ben ve bazı başka ruhbilimciler hastayla analist arasındaki bağlantıyı analistin hastayı anlamasının kaçınılmaz bir koşulu olarak değerlendiriyoruz, ama bu bağlantı her türlü duygusallıktan, gerçeğe uymayan çarpıtılmış, bozulmuş duygulardan uzak tutulmalıdır, hele amacı ille iyileştirmek bile olsa hastanın hayatına kurnazca dolaylı yollardan el atıp onu düzenlemeye kalkmaktan analist kesinlikle kaçınmalıdır. Eğer hasta iyileşmek, kendini değiştirmek istiyorsa pekala, analist yardım etmeye hazırdır. Eğer hastanın değişmeye karşı direnci çok fazlaysa bunun böyle olması analistin sorumluluğuna girmez. Analistin bütün sorumluluğu, hasta bir çıkış yolu ararken, hastaya elinden geldiğince yardımcı olmak için kendini, tüm bilgisini ve çabalarını ortaya koymaktan öteye geçemez.

Analistin tutumu bakımından Zen Budizmle psikanaliz arasında bir yakınlık daha var. Zen öğretim yöntemi öğrenciyi sanki bir köşeye sıkıştırmaya benzetilebilir. Koan'ın çözümünde öğrenci akıldan, zekâdan bir yarar sağlayamaz. Koan, aklın daha ötelere gitmesine olanak vermeyen bir engel gibidir. Analist de benzer bir şey yapar, ya da yapmalıdır. Hastanın düşünmek yerine yaşantılaştırmaya atlamasını engelleyecek yorumlar, açıklamalar yapmak gibi bir yanıltan kesinlikle kaçınmalıdır. Bunun tersine gerçek yerine yutturulmuş nedenleri (rationalization) birer birer ortaya çıkarmalı, koltuk değneklerini hastanın elinden almalıdır ki en sonunda hastaya kaçacak yer kalmasın ve kafasını dolduran yanılgıları yenebilsin. Bu süreç

içinde dayanaklarının böylece elinden alınması çoğu zaman hastanın büyük oranda kaygıya kapılmasına neden olabilir. Eğer analistin yanında oluşunun hastaya sağladığı güven duygusu olmasa bu kaygılar, yanılgıları yenmesini engelleyebilir. Bu güveni sağlayan şeyse analistin hastanın yanında oluşudur, yoksa analistin hastanın yaşantıya dönüştürebileceği şeyleri yaşantılaştırmasına engel olabilecek sözleri değildir.

Buraya kadar yaptığımız karşılaştırmalarda Zen Budizmle psikanaliz arasındaki benzer yanlara değindik, ama temelde, kökte olan asıl sorun konusunda karşılaştırma yapmadıkça benzerlik tam, yeterli ve inandırıcı olamayacaktır. Zen'in temel sorunu aydınlanma, psikanalizinkiyse baskının yok edilmesi, bilinçdışının bilince dönüştürülmesidir.

Psikanaliz bakımından bu konuyla ilgili olarak daha önce söylemiş olduğumuz şeyleri özetleyelim. Psikanalizin amacı bilinçdışını bilince çıkarmaktır. Aslında «bilinçden» ve «bilinçdışından» söz ettiğimiz zaman gerçekler yerine sözcükler koymuş oluyoruz. Bilinç ve bilinçdışını sanki bir içerikmiş ya da insanın ruhunun belirli bir yeriymiş gibi ele alacağımıza yalnız işlevleri bakımından ele almalıyız. Tam olarak gerçeği dile getirmek için, çeşitli baskı altında tutulma derecelmelerinden, yani dil, mantık ve içerik bakımından süzgeçten geçebilip bilince ulaşılmasına izin verme durumlarından söz etmeliyiz. Kendimi bu süzgeçten kurtarabilip de evrensel insan olduğumu yaşantılaştırabileceğim derece, baskının hafifletilebileceği, kendi içimdeki insanlığın en derin kaynağıyla yani tüm insanlıkla ilişki kurabileceğim derece... Eğer bütününü baskı kalkarsa o zaman bilince karşı duran bir bilinçdışı da kalmaz: O zaman doğrudan, dolaysız

kaynakları

yaşantı oluşur. Artık kendim kendime yabancı olmıyacağımdan hiç bir şey, hiç bir kimsede bana yabancı kalmaz. Dahası da var, benim bir parçam benden ne derecede yabancılaşırsa, benim bilinçdışım, bilincimden ne derece ayrılırsa (yani ben bütünlüğü olan insan, toplumsal insan olan benden ne derece ayrılırsam) benim görüp kavradığım dünya da bir çok bakımdan gerçekliğini yitirir, düzme, gerçek dışı bir görünüm alır. Öncelikle ilintisiz çarpıtma (parataxic distortion, «transference») bakımından, başka kimseleri varlığının bütünlüğüyle algılayamıyorum, varlığımın bütünlüğünden bölünmüş çocuksu bir benlikle tanıyorum, o zaman da o kimseleri gerçek kimlikleriyle değil de çocukluğumda önemsedğim kimseleri onlara yansıtmak yoluyla yaşantılaştırabiliyorum.

Bundan başka, insan baskı altındayken dünyayı düzmece bir bilinçle tanıyor, gerçek olanları değil de düşünsel imgeleri, kuruntuları gerçekler yerine koyuyor ve gerçekleri olduğu gibi göreceğine, düşünsel imgeleri, kuruntuları yansıttığı ışın demetinden gerçeği görüyor. İşte bu düşünsel imge, bu gerçeği çarpıtan perde, tutkularının, kaygılarının nedeni oluyor. Bunun sonucunda da baskı altında kalan kimse gerçek şeyleri, gerçek insanları yaşantılaştıracağına, yaşantıların yerine düşünceleri, *düşünselliği* koyuyor. *Dünyayla* ilişkisini sürdürdüğü yanılması içindedir. Aslında ilişkisini sürdürdüğü tek şey *sözcüklerdir*. İlintisiz çarpıtma (parataxic distortion), düzmece bilinç ve düşünsellik gerçeğe uygun olmamanın kesin çizgilerle ayrıştığı çeşitli yollar değildir. Bunlar daha çok, evrensel insan, toplumsal insandan ayırık, kopuk kaldıkça ortaya çıkan, gerçeğe uygun düşmeme olgusunun çeşitli, ama gene de birbirleri üzerine taşan görünümlerdir. Biz aynı olguyu baskılardan kendini kurtaramamış kimse, ya-

bancılaşmış kimsedir sözleriyle başka bir biçimde dile getirmiş oluyoruz. O kimse duygularını ,düşüncelerini, kararlarını nesnelere yansıtıyor. Ondan sonra da kendi duygularının öznesi olarak kendini yaşantılaştırmıyor da, kendi duygularıyla yüklü nesnelere tarafından yönetiliyor.

Yabancılaşmış, bozulmuş, çarpıtılmış, düzme, düşünsel yaşantının karşıtıysa tıpkı bebeklerde ve çocuklarda ğretim ve eğitimin gücüyle değişime uğramadan önce varolduğunu gözlediğimiz dünyanın dolaysız, doğrudan eksiksiz olarak kavranışıdır. Yeni doğmuş çocukta daha «ben»le «ben olmayan» arasında ayrışma olmamıştır. Bu ayrışma azar azar olur. ocuk «ben» diye bildiği zaman bu ayrışmanın sonuçlandırılmış olduğu açığa vurulmuş olur. Ama gene de çocuğun dünyayı kavrayışı göreli olarak dolaysızlığını ve doğrudanlığını korur. ocuk bir topla oynadığı zaman gerçekten topun yuvarlandığını görür, tam olarak bunu yaşantılaştırır, bu nedenle de doymak bilmeden, sevincinde, kıvancında hiç azalma olmadan topla oynamayı sürdürür durur. Yetişkin kimse de topun yuvarlandığını gördüğü kanısındadır. Kuşkusuz nesnel topun nesnel döşeme üzerinde yuvarlanmasını görmesi bakımından bu doğrudur. Ama gerçekten yuvarlanma olayını *görmez*. Topun yerde yuvarlanması olayını *düşünür*. «Top yuvarlanıyor» dediği zaman onayladığı şey a) oradaki yuvarlak nesneye top adı verilmekte olduğu, b) yuvarlak bir nesne şöyle bir itilecek olursa düz bir yüzeyde yuvarlanacağı konularındaki bilgileridir. Gözleri bu konulardaki bilgilerini kanıtlamak amacıyla topu izler, böylelikle de kendini bildiği bir dünyada güvenli hisseder.

Baskıdan kurtulmuşluk durumu gene insanın bir çocuğun doğallığı, içtenliği, zorlamasızlığı, yalınlığıyla

gerçeği dolaysız, bozulmamış, çarpılmamış olarak kavrama olanağı kazanması durumudur; ancak yabancılaşma sürecinden geçildikten, anlama, yargılama yeteneği (anlık yeteneği «intellect») gelişimini tamamladıktan sonra ulaşılabilecek baskıdan kurtulmuşluk durumu, o çocukluk saflığına yeniden, daha yüksek bir düzlemde geriye dönmektir; insanın yeniden bu çocukluk saflığına geri dönebilmesi önce bu saflığı yitirdikten sonra olabiliyor.

Bütün bu düşünceler Eski Ahid'de Adem'le Havva'nın Cennet'ten dünyaya düşüşleri öyküsünde ve gene ilerdeki bir çağda bir kurtarıcı, bir Mesihin geleceği yolundaki kâhinliğe dayalı inançta açıklıkla belirtilmiştir. Kutsal Kitabın öyküsünde insan Cennet bahçesindeyken farklılaşmamış, ayrımsallaşmamıştır, bütünle tam bir bütünlük içindedir. Ne bilinç vardır, ne ayrımsallaşma vardır, ne seçenek, ne özgürlük, ne de günah vardır. İnsan doğanın ayrılmaz bir parçasıdır, doğayla arasında en küçük bir açıklık olduğundan bile haberi yoktur. Bu başlangıçta var olan bireylik öncesi birlik bütünlük, insanın yaptığı bir seçimle ikiye biçilmiş oluyor. Aynı zamanda bu seçim, ilk buyruk dinlemezlik, ilk özgürlük eylemi... Bu eylemle bilinç de yüze çıkıyor. İnsan artık kendinin kendi olarak ayırdındadır. Havva adı verilen dışıdan, hayvanlardan, topraktan ayrıklığının bilincindedir. Bu ayrıklığının yaşantısı onda utanç duygusu uyandırır. Hâlâ da başka insanlardan ayrıklık yaşantısı (bilinçdışında da olsa) bizler için utanç nedeni oluyor. Adem Cennet Bahçesinden çıkıyor ve insanlığın öyküsü de böylece başlıyor. Artık bundan sonra insan, o her şeyle uyum içinde olduğu önceki durumuna geri dönemeyecektir, ama aklını, nesnel bakış açısını, tam anlamıyla sevebilme gücünü geliştirerek yeni bir uyum sağlamaya çaba harcayabilir. Ta ki peygam-

berlerin sözleriyle «okyanuslar suyla dolu olduğu gibi dünya da Tanrı bilişiyile dolsun». Mesih inancı açısından bakınca tarih, bireylik öncesi, bilinç öncesi uyumdan yeni bir uyumun, yetkinleşerek, mükemmelleşerek aklın gelişimine dayalı bir uyumun olduğu alandır. Bu yeni uyum dönemi Mesih dönüp dünyada Cennet'i kuracağı çağdır. İnsanla doğa, insanla insan arasındaki çelişkinin yok olup, çöllerin verimli meyve bahçelerine döneceği, kurtla kuzunun yanyana yaşayacağı silahların saban demirine dönüşeceği bir çağ başlayacaktır. Mesih çağı Cennet'ten kovulma öncesi çağı gibidir, ama gene de o dönemin tam karşıtıdır. Birliğe, dolaysızlığa, bütünlüğe erişmiş, gelişmesini tamamlamış insan, yeniden çocukluğa dönüyor, bir yandan da çocuksu tutkularından bütün bütün kendini kurtarıp büyümeyi de başarıyor.

Aynı düşünceler Yeni Ahitte de açıklanmıştır. «Doğrusu size diyeceğim şu : Kim Tanrı'nın göklerdeki krallığını küçük çocuk gibi kabul etmezse asla oraya girmeyecektir.» (44) Bu sözlerin anlamı açık; gene bir çocuk olmalıyız, dünyanın yaratıcı, yabancılaştırılmamış kavranışını yaşantılaştırmalıyız. Ama çocuk olurken bir yandan da tam yetişkin, olgun bir kimse olarak kalmayı da becerebilmeliyiz. Öyleyse Yeni Ahitin şu sözlerle anlattığı yaşantıyı gerçekleştirmiş oluyoruz. «Çünkü şimdi aynadan dumanlı ve donuk olarak gördüklerimizi yüz yüze göreceğiz. Şimdi gördüğümüz yalnız bir parçacıdır ama o zaman bilindiğimiz gibi bileceğiz.» (45)

«Bilinç dışını bilinçleştirmenin anlamı baskının üstesinden gelmek, yabancılaşmadan, bana yabancı olan

(44) Luka 18 : 17.

(45) I, Korintoslulara 13 : 11.

benden kurtulmaktır. Uyanmak, yanılısamaları, düzme-leri, yalanları dağıtıp, silkip yokedip, gerçeği olduğu gibi görmektir. Uyanan adam bağımsızlığını kazanan adamdır. Özgürlüğünü ne kendisinin ne de başkalarının kısıtlayamayacağı adamdır. İnsanın daha önce ayır-dında olmadığı şeylerin sonradan ayırında olabilmesi bir evrim geçirmesiyle olabiliyor. Gerçek aydınlanmanın kökeninde hem akılla, anlayışla varılan yaratıcı düşün-ce var, hem de gerçeğin sezgiyle, dolaysız kavranışı var. Yalan ancak gerçeğin düşünce olarak yaşantılaştırılabildiği yabancılaşıma durumu için söz konusudur. Uyan-mışlık durumunda gerçeğe karşı zihnimi açık tutaca-ğımдан yalana yer kalmıyor. Gerçeği tam olarak ya-şantılaştırabilmenin etkisiyle yalan eriyip, yok oluyor. Sonuç olarak bilinçdışını bilince çıkarmak demek, ger-çeği, yalnız gerçeği yaşamak demektir. Gerçek artık yabancılaşımdan kendini kurtarmıştır. Kendimi ger-çeğe açıyorum. Gerçeğin her nasılsa öyle olmasına, ol-duğu gibi olmasına karşı değilim. Bu nedenle de ger-çeğe verdiğim karşılık «içtenlikle doğru» bir yanittir.

Dünyanın böyle dolaysız, tam olarak kavranışı Zen'-in de amacıdır. Dr. Suzuki'nin bilinçdışı konusunda yaz-mış olduklarına da değinerek psikanalizin görüşleriyle Zen'in görüşleri arasındaki ilişkiye daha da açıklık ka-zandırmaya çalışacağım.

En başta, deyimlerden gelen güçlüklerin gereksiz yere konuları karmaşık bir duruma soktuğu kanısında olduğumu söylemeliyim. İnsanın varlığının bütünlü-ğüyle gerçekleştirdiği bir yaşantının daha çok ya da da-ha az ayırında olması gibi işlevsel deyimler kullana-cak yerde bilinç ve bilinçdışı gibi deyimler kullanılması anlamayı güçleştiriyor. Eğer bu incelemelerimizi deyim-lerden gelen güçlüklerden kurtarabilmiş olsak, bilinç-

dışını bilince dönüştürmekle, aydınlatma kavramı arasındaki ilişkiyi daha kolaylıkla görüp tanıyabilmemizin olanak içine gireceğini sanıyorum.

«Zen'in yaklaşımı doğruca o nesnenin içine girmek ve sanki o nesneyi içinden görmektir» (46). Gerçeğin bu dolaysız kavranışı «ön kararların, ön yargıların, koşullanmaların bağımlılığından sıyrılmış, yeni çözümlere, yaratıcılığa dönük» (47) kavrayış olarak da adlandırılabilir. Suzuki bu yaratıcılığın kaynağı olarak Zen'in bilinçdışını görüyor ve sözü şöyle sürdürüyor, «Bilinçdışı, duyulması hissedilmesi gerekli olan bir şeydir, elbet alışılabilir anlamda böyle bir şey olanaksızdır, ama en temel, en köklü anlamda bilinçdışı duyulup hissedilmelidir» (48). Bu anlatım biçiminde bilinçdışı kişiliğimizin içinde ayrı, egemen bir ülke, kişiliğimizi aşan bir şeymiş gibi ele alınmış oluyor. Suzuki sözü sürdürerek «Bilinçdışının hissedilmesi... Temel ve en önde gelen sorundur» (49) diyor. Bu durumu işlevsel deyimlere çevirerek anlatmaya çalışırsak bilinçdışını hissetmekten söz etmemek gerekli, daha çok alışageldiğimiz yaşantıların bulunduğu alandan değil de daha derinlerde olan şeylerin ayırında olmaktan ya da başka türlü açıklamak gerekirse, baskının derecesini yani ilintisiz çarpıtmayı (parataxic distortion), imge yansıtmasını (image projection) ve gerçeğin dolaysız olarak değil de düşünceyle, çıplak gözle değil de kafanın gözüyle görülmeye çalışılması durumlarını azaltmaktan, hafifletmekten söz etmek gerekli. Suzuki Zen'de yol almış

(46) D. T. Suzuki, «*Lectures on Zen Buddhism*» (Zen Buddhism and Psychoanalysis, New York, Harper and Row, 1970), S. 11.

(47) Aynı yazı, S. 12.

(48) Aynı yazı, S. 14.

(49) Aynı yazı, aynı sayfa.

kimseden «büyük bilinçdışıyla doğrudan bağlantı içinde olan kimse» (50) diye söz etmeyi seçerken ben «kendi iç gerçeğinden de, dünyanın gerçek böylesiliğinden de araya bizi gerçekten ayıran bir peçe koymadan ayırında olma durumuna ulaşmış kimse diye söz etmeyi daha uygun buluyorum. Biraz ötede Suzuki «gerçekten bize en yakın, en içrek olan şey odur (bilinçdışı), yakınlığından içrekliğinden dolayı da tıpkı gözün kendi kendini görememesi gibi onu istediğimiz gibi evirip çevirmek elimizde değildir. *Onun için bilincin bilinçdışını bilinçleştirebilmesi bilincin özel bir eğitimden geçmesini gerektirir.*» (51) diyor. Burada Suzuki'nin seçtiği yol psikanaliz açısından da seçilmesi gerekli olan yolun aynı : Amaç bilinçdışını bilince çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için de bilinci özel bir eğitimden geçirmek zorunludur. Acaba bunun anlamı Zen ve psikanalizin amaçlarının aynı olduğu, bir tek, bilinci eğitmek konusunda geliştirdikleri uygulamalarda farklılaştıkları mıdır?

Bu noktaya dönmeden önce açıklanmasında yarar umduğum birkaç noktaya değinmek istiyorum.

Dr. Suzuki görüşlerini açıklarken benim yukarda psikanaliz görüşlerini incelerken sözünü ettiğim bilmişliğe karşı çocuksu saflık, temizlik konusuna değiniyor. Kutsal Kitapta bu saflık ve temizliğin bilmişlikle yitirilişi diye adlandırılan olgu, Zen'de ve genel olarak Budizm'de duygusal birikimlerin bulaşıklığı (*klesha*) ya da akla vurmaya, yargıya dayalı anlayış yetisinin egemenliğini kurduğu «bilinçli zihnin» (*vijnana*) işe karışması olarak tanımlanıyor. Anlayış deyimini ortaya

(50) Aynı yazı, S. 16.

(51) Aynı yazı, S. 18 (italikle belirtilmesi benim katkım. E. F.).

önemli bir sorun çıkartıyor. Anlayışla bilinç aynı şey mi? Eğer öyleyse bilinçdışını bilince çıkarmak, anlayışı geliştirmekle varılabilecek bir şey olmalı. O zaman da Zen'in amacına tam anlamıyla ters düşen bir sonuca varmış oluyoruz. Eğer durum böyle olsaydı psikanalizin amacıyla Zen'in amacı taban tabana karşıt olacaktı, biri anlayışı arttırmaya çalışırken öteki akla vurmaya, yargılamaya dayalı anlayışın egemenliğini bozmaya çalışıyor olacaktı.

Freud'un çalışmalarının ilk yıllarında, henüz hastalığı konusunda gereken bilgileri vermenin hastanın iyileşmesi için yeterli olduğunu sandığı dönemlerde, psikanalizin hedefinin yalnızca anlayışı geliştirmekle bir tutulduğunu kabul etmek zorundayız; pek çok uygulamacı analist bugün bile hâlâ anlayış görüşünün üzerine çıkamamıştır. Freud'un da hiç bir zaman anlayışla «tam bir dönüşümle» sonuçlanan, duyguları da içeren, bütünlüğü olan yaşantı arasındaki fark konusundaki görüşlerini açıkça ortaya koyamamış olduğu bir gerçek. Ama psikanalizin hedefini oluşturan kesinlikle bu yaşam deneysel, anlayışı aşan içgörüdür. Daha önce de söylediğim gibi nefes alıp verdiğimin ayırında olmam, *nefes alıp verdiğimi düşünmemle* aynı şey değildir. Elimi oynattığımın ayırında olmam başka şey, elimi oynattığımı düşünmem başka şeydir. Bunun tersine bir kere nefes alıp vermem ya da elimi oynatmam konusunda *düşünmeye başlayınca* artık nefes alıp verdiğimi ya da elimi oynattığımı farketmemeye başlarım. Benim bir çiçeğin, bir kimsenin, bir sevincin, bir sevginin ya da içbarışın ayırında olmamda da durum aynıdır. Psikanalizde her gerçek içgörünün özelliği bir düşünce kalıbı içinde açıklanamamasındadır. Buna karşın bütün kötü analizlerin özelliği, «içgörü»nün, dolaysız yaşantıyla ilişkisi olmayan karmaşık kuram kalıplarına

sokulmaya çalışılmasıdır. Asıl doğru psikanalitik içgörü ansızın, apansız olanıdır : Zorlanmadan hatta beklenmeden, önceden tasarlanmadan ortaya çıkar. Bir Japon benzetisini kullanırsak; «kafamızdan çıkmaz da, karnımızdan, göbeğimizden çıkar». Tam olarak belirleyici sözlerle anlatılamaz. Eğer bir kimse onları sözlere dökmeye kalkarsa, kaygan bir nesneymişçesine kayıp kayboluverir. Ama gene de gerçektir ve bilinçlidir. Bir kere bir kimse bunları yaşantılaştırmayı başardı mı artık o kimse eski kimliğine geri döneemez. Kimliği değişime uğramıştır.

Bebegin dolaysız olarak dünyayı kavraması, bilincin, nesnel ve kendinden ayırık bir dış gerçeğin varlığı duygusunun, tam olarak gelişmesinden öncedir. Bu aşamada «bilinçdışı içgüdüsel bir bilinçdışıdır, hayvanlarınkinden ve bebeklerinkinden daha ileri olan hiç bir yanı yoktur. Bu bilinçdışı yetişkin ve olgun kimsenin bilinçdışına benzemez» (52). İlkel bilinçdışından, özbiçlilik, kendi kendinin bilincinde olma durumuna doğru gelindikçe yaşam deneyi bilinen dünya, özne-nesne ayrışması, evrensel insanla toplumsal insanın ayrışması, bilinçdışıyla bilincin ayrışması yüzünden yabancılaşır. Ama bilinç her algıya, her yaşantıya karşı açık olmaya göre eğitildiği üç katlı süzgecin etkisini kaldırabildiği oranda bilinçle bilinçdışı arasındaki uzlaşmazlık yok olur. Tam anlamıyla yok olduğu zaman, daha anlayış ve düşünce uyanmadan öncekinin kesinlikle eşidi olan dolaysız, düşünceden arınmış, bilinçli yaşantıdır. Bu tür biliş, Spinoza'nın bilginin en ileri biçimi olan *sezgi* olarak nitelediği biliştir. Suzuki'nin «o şeyin içine girmek ve sanki onu içinden görmek» diye tanımladığı türden bir yaklaşımdır; ön kararların, önyargıların, ko-

(52) Aynı yazı, S. 19.

sullanmaların bağımlılığından sıyrılıp, yeni çözümlere, yaratıcılığa dönük olarak gerçeğe bakmaktır. Böyle dolaysız, işin içine düşünce katmadan gerçeğin kavranışında insan, «hayatın yaratıcı sanatçısı» oluyor. Hepimiz aslında böyleyiz de böyle olduğumuzu unutmuşuz. Böyle yaratıcı hayat sanatçılarının «her yaptığı iş, öncesi olmayan bir özgürlüğün ve yaşayan kişiliğinin damgasını taşır. Alışılmış, kanıksanmış kurallara uyumu zorlayan engelleyici güdülerden... Sınırlı, kısıtlı, bencil, bütünden parçalanıp koparılmış bir benlikten kendini kurtarmıştır. O bütün bu mahpuslukların dışına çıkmıştır» (53).

«Yetişkin, olgun kimse» eğer bütün bu duygusal birikim bulaşıklıklarından, ya da akla vurmaya, yargıya dayalı anlayış yetisinin işe karışmasından kendini temizleyebilirse; «korkunun, kaygının, güvensizliğin saldırısından kurtarılmış, doğal, zorlamasız, içtenlik ve özgürlük dolu bir yaşamı gerçekleştirebilir» (54). Suzuki'nin böyle bir noktaya erişmenin bağımsızlaştırıp, özgürleştiren etkisi için söylemiş olduğu bu sözler psikanaliz açısından da, tam olarak içgörüyü erişmenin umulan etkisi bakımından da söylenmesi gerekli olan sözler...

Ortada kısaca değinmek istediğim bir deyim sorunu kalıyor, bu sorun da bütün deyim sorunları gibi çok önemli bir sorun değil. Yukarda Suzuki'nin bilincin eğitilmesinden söz ettiğine değinmiştim; ama başka yerlerde de «ilk çocukluktan başlayarak geçirmiş olduğu bütün yaşantıları içeren ve varlığımızın bütünlüğünü oluşturan eğitilmiş *bilinç dışından*» (55) söz ediyor. Bir

(53) Aynı yazı, S. 16.

(54) Aynı yazı, S. 16.

(55) Aynı yazı, S. 20 (italikle belirtilmesi benim katkım. E. F.).

kez eğitilmiş bilinç deyimini kullanırken, başka kez «eğitilmiş bilinçdışından» söz etmesinde bir çelişki var gibi görünebilir. Ama benim kanımca burada bir çelişkiyle karşı karşıya bırakılmış olmuyoruz. Bilinçdışını bilince çıkarma sürecinde, eksiksiz, bu nedenle de düşünce öte, gerçek yaşantısına erişilirken, hem bilinç, hem bilinçdışı ikisi de eğitilmiş oluyor. Bilinç toplum kurallarına göre biçimlendirilmiş süzgecin geçirmezliğini biraz azaltacak biçimde eğitilmeli, buna karşın bilinçdışı da o gizli, kopuk varlığından aydınlığa, yukarı doğru bir yöneliş içinde olacak şekilde eğitilmelidir. Ama aslında bilincin ve bilinçdışının eğitilmesinden söz ettiğimiz zaman bir benzetiyi yapmış, bir eğretileme kullanmış oluyoruz. Ne bilincin ne de bilinçdışının eğitilmesi ne gerek var (çünkü ne bilinç var, ne de bilinçdışı), ama *insan*, baskıdan kendini kurtaracak, tam anlamıyla ayırdında olacak, bilimsel sorunların çözümü gibi ya da uygulamayı gerektiren uğraşlar gibi konular zorlamadıkça, düşüncelerin araya girmesine izin vermeden gerçeği tam gerçekliği içinde yaşantılaştıracak şekilde kendini eğitmelidir.

Suzuki bu bilinçdışına kozmik bilinçdışı adını vermeyi öneriyor. Elbet bu deyim karşı çıkmak için geçerli hiç bir gerekçe yok, yeter ki bu deyim Suzuki'nin yazılarındaki kadar açıklıkla tanımlanabilmiş olsun. Gene de ben Bucke'nin yeni ve giderek gelişen bir tür bilinci anlatmak için kullandığı «kozmetik bilinç» deyimini daha uygun buluyorum (56). Bu deyimini daha uy-

(56) Richard R. Bucke, «*Cosmic Consciousness, A Study in the Evolution of the Human Mind*» (Kozmik Bilinç, İnsan Zihninin Evrimi Konusunda Bir İnceleme) (Innes and Sons, 1901; New York, Dutton 1923, 17'nci baskı, 1954). Yeri gelmişken Bucke'nin kitabının belki de bu kitapçığın konusuna en uygun düşen kitap olabileceğini

gun buluyorum, çünkü eğer bilinçdışı bilince çıkarsa, ya da bilince çıktığı oranda bilinçdışı olmak niteliğini yitirir (elbet bu sözlerle anlatılmak istenen şeyin bilinçdışının düşünce ve salt anlaksal anlayış biçimine dönüştürülmesi demek olmadığını akıldan çıkarmamak gerekli). Kozmik bilinçdışı ancak bizimle bilinçdışı arasında bir bölüklük bir kesiklik olduğu sürece yani bizim gerçeği bilinçleştiremediğimiz sürece bilinçdışıdır. Uyandıığımız ve gerçeğe ilişki kurabildiğimiz oranda bilinçsizlik kalmaz. Gene şurasını da ekleyelim *bilinç* yerine *kozmik bilinçlilik* deyimini kullanmakla kişiliğin içinde bilincin kaplamış olduğu bir alan, bir yer değil de ayırında olma işlevi daha iyi anlatılmış oluyor.

Zen Budizmle psikanaliz arasındaki ilişki bakımından bütün bu tartışmalar bizi nereye getirmiş oldu?

Zen'in amacı aydınlanmaktır : Duygusal birikimlerin bulaşıklığından ve düşünceye, yargıya dayalı anlayıştan arıtılmış bir zihinle düşüncenin ötesinde dolaysız, bir solukta gerçeği kavramam, benim evren içindeki yerimi ve evrenle olan ilişkiyi içtenlikle anlamamdır. Bu yeni yaşantı çocuğun daha düşünce, yargı falan

söylemeden geçemeyeceğim. Büyük bilgi ve tecrübe sahibi bir ruh hekimi olan Bucke aynı zamanda bireysel mülkiyetin kaldırılmasıyla dünyayı zenginlik ve fakirlik denen iki büyük kötülükten birden bir sosyalist toplumun kurtarabileceğine ya da kurtarması gerektiğine candan inanan bir sosyalistti. Bu kitapta insan bilincinin evrimi sonucunu böyle bir sosyalist toplumun gelişeceğini varsayıyordu. Bu varsayımına göre insan hayvansal «yalın bilinçten» insana özgü «özbilinçlilik», kendi kendinin bilincinde olma durumuna ulaşmıştır. Şimdi de gelişmekte olan kozmik bilincin eşliğinde duruyor. Son iki bin yıl içinde, olağanüstü nitelikte, sayılı kimselerde bu devrimsel olay kendini açığa vurmuştur. Bucke'nin Kozmik bilinç diye anlattığı şey benim kanımca Zen Budizm'de satori adı verilen yaşantıyla tam olarak aynı şey...

gibi anlksal yetiler gelişmeden dolaysız, doğrudan gerçeği kavramasının bir yinelenmesidir; ama daha başka bir dñzlemde insanın akılı, nesnel bakış açısı, bireyselliği tam olarak geliştikten sonra yinelenmesidir. Çocuğun bu dolaysız, doğrudan birlik içinde kavrayış yaşantısı yabancılaşma ve özne-nesne ayrışması olgusundan *ncedir*, buna karşın aydınlanma yaşantısı bunlardan sonradır.

Psikanalizin amacı Freud'un dile getirdiği biçimiyle bilinçdışını bilince çıkarmak Id'in (İlkel Benlik) yerine Ego'yu (Benlik) getirmektir. Bilinçdışının araştırılıp, ortaya çıkarılacak içeriği kişiliğin küçük bir bölümü olarak sınırlandırılmış, ilk çocuklukta yaşanıp sonra unutulmuş, bellek yitimine uğramış olan, içgüdüsel itkilere indirgenmişti. Bunları bastırılmış durumdan kurtarıp yeniden belleğe çıkarmak analiz yönteminin amacıydı. Bunun yanında, Freud'un kuramsal gelelerinin doğrultusu dışında, bilinçdışının hangi kesiminin bilince çıkarılması gerektiğini bir de yok edilmesi istenen hastalık belirtilerinin türü belirliyordu. Hastalık belirtilerinin oluşmasına neden olan kesimin dışında kalan bilinçdışının bilince çıkarılmasında bir yarar düşünülmüyordu. Yavaş yavaş ölüm içgüdüsü ve eros içgüdüsü görüşlerinin içeri katılması ve son yıllarda Ego konusundaki görüşlerdeki gelişmeler Freud'cu görüşlere bir lde genişlik kazandırdı. Freud'cu olmayan okullar bilince çıkarılacak bilindışi kesimini adamakıllı genişlettiler. En ileri giden Jung, ama Adler, Rank ve ötekiler de, daha sonraları yeni Freud'cu (Neo-Freudian) diye adlandırılan yazarlar da bu genişlemeye yardımcı oldular. Ama (bir Jung'u aradan çıkarırsak) böyle bir genişlemeye rağmen, giderilmesi gereken ya şu, ya da bu hastalık belirtisine ya da nevroitik karakter özelliğine göre bilince çıkarılacak kesimin büyüklüğü-

nün saptanması durumu değişmeden kaldı. İnsanın bütünlüğünü içeriye almadı.

Ama insan Freud'un asıl temel amacından ayrılmaz da, sonucu her neye ve nereye varırsa varsın, bilinçdışını bilince çıkarmayı amaç edinirse, öncelikle Freud'un doğrudan doğruya kendisinin içgüdüsel yönelişinin ve hastalık belirtilerinin giderilmesi işinin en önde gelen sorun olarak ele alınışının zorladığı sınırlamalardan kendini kurtarmalıdır. Eğer bir kimse bilinçdışının tam olarak bilince çıkarılması amacını sonuna kadar götürecekse, o zaman bu iş, yalnız içgüdülerin ya da diğer sınırlı yaşantı kesimlerinin bilince çıkarılmasına indirgenemeyecektir. İnsanın varlığının bütünlüğü içinde gerçekleştirdiği tüm yaşantıların bilince çıkarılması söz konusu olacaktır. O zaman da amaç çevreyi algılayışımızdaki yabancılaşmadan özne-nesne ayrışıklığından kendimizi kurtarmak olacaktır; böylece bilinçdışının bilince çıkarılması duygusal birikim bulaşıklıklarından da, düşüncelerin, düşünselliğin araya girişinden de kurtulmuş olmak anlamına geliyor, baskının yok edilmesi, benim içimdeki kopukluğun yani evrensel insanla toplumsal insan arasındaki ayrıklığın yok edilmesi anlamına geliyor; bilince karşı bilinçdışı kutuplaşmasının ortadan kaldırılması anlamına geliyor; gerçeğin dolaysız olarak, çarpılmadan, bozulmadan ve düşünce ve yargıya dayalı anlayış işe karışmadan kavranabilmesi anlamına geliyor; benliğe sıkı sıkı sarılmak, benliğe tapınmak tutkusundan vazgeçmek anlamına geliyor; Mısır firavunlarının kendilerini sonsuza kadar koruyacağını sandıkları mumyalar gibi, yokedilemez kendimize özgü ayrı bir benliğimiz olduğu yanılmasından kendimizi kurtarmak anlamına geliyor. Bilinçdışının bilincinde olmak demek, kendini algılara

açık tutmak, duyarlı olmak, sahip olmak değil var olmak demektir.

Kuşkusuz bilindisinin tümüyle bilince çıkarılması amacı genel psikanaliz amacının çok daha ilerisinde olan bir amaç. Bunun böyle olmasının nedenini de anlamak güç değil. Böylesine genişliği olan bir amaca ulaşmak Batı'da insanların üstlenmeye istekli olabileceklerinden çok daha büyük bir çabayı gerektiriyor. Ama bu çaba konusu bir yana bırakılsa bile böyle bir amacın hedef edinilebilmesi bile ancak belirli koşullarda olabilecek bir şey. Böyle çok ileri bir amaç öncelikle bir felsefeye dayalı bir tutum açısından hedef olarak alınmış olabilir. Bu felsefeye dayalı tutumu ayrıntılarıyla anlatmaya hiç gerek yok, yalnız bu tutumun hasta olmamaya çalışmak gibi olumsuz bir tutum olmadığını, esenliğe ulaşmanın amaç edinilmesi gibi olumlu bir tutum olduğunu söylemek yetebilir sanıyorum. Esenlik deyince bundan dünyanın bir bütün olarak, tüm duygusal ve düşünsel birikim bulaşıklıklarından arıtılmış olarak, dolaysız olarak kavranılışı anlaşılmalıdır. Bu amacı anlatabilmek için Suzuki'nin kullandığı «yaşama sanatı» deyiminden daha güzeli bulunamaz. şurasını da akıldan çıkarmamak gerekiyor. Böyle yaşama sanatı gibi görüşler Buda'nın, peygamberlerin, İsa'nın, Meister Eckhart'ın ya da Blake gibi Walt Whitman gibi ya da Bucke gibi kimselerin öğretilerinin içinden yeşeren manevî ve insancı yönelişten büyüyüp kökleliyor. Konuya bu dokudan bakılmadıkça «yaşama sanatı» kavramı bütün özelliklerini yitirir ve bugün sürümünü mutluluk adı altında yapılan kavrama doğru aşığılaşır. Gene unutulmaması gereken şurası : Bu tutum ahlâksal bir amacı da içeriyor. Zen ahlâksal amaçların üstüne çıkarken, bir yandan da Budizmin temel ahlâk-

sal amaçlarından da vazgeçmiyor, bunlar da özünde bütün insancı öğretilerin amaçlarıyla aynı amaçlardır. Zen'in amacına ulaşılması Suzuki'nin konuşmalarında çok açık olarak ortaya koyduğu gibi her türlü açgözlülüğü, her türlü tutkuyu yenmekle olabilir; bu tutkular ister mal mülk tutkusu olsun, ister ün ve şeref tutkusu olsun, isterse başka bir kimseye karşı duyulan aşırı sevgiden gelen bir tutku olsun, yenilmelidir; gene özseverce (narcissistic) bir kendi kendiyile şişinmek ya da kendini her şeye yeter sanmak gibi yanılısamalardan da kurtulmakla olabilir; bunun yanında kendi varoluş sorunlarını kendi çözecek yerde başka üstün bir gücün istencine bırakmak gibi isteklerden de kendini kurtarmakla olabilir. Kuşkusuz bilinçdışını bulup ortaya çıkarmayı, yalnız hastalığının tedavisi amacıyla isteyen kimse baskının yok edilmesindeki bu ileri atılımlara ulaşmak için hiç bir girişimde bulunmayacaktır.

Ama baskının yok edilmesindeki bu ileri ve kökten amaçların tedaviyle hiç bir ilişkisi olamayacağını sanmak büyük bir yanlıştır. Bir hastalık belirtisinin yok edilmesinin ve sonradan da yeniden ortaya çıkmasının önlenemesinin karakter analizi ve karakterin değiştirilebilmesi sağlanamadıkça gerçekleştirilemeyeceğini gözleyebileceğimiz gibi şu ya da bu nevrotik karakter özelliğinin düzeltilmesinin o kimsenin tümüyle karakterinin değiştirilmesi gibi daha ileri, daha kökten bir hedef güdülmekçe başarılamayacağını da gözleyebiliriz. Büyük bir olasılıkla, görel olarak karakter analizlerinin umut kırıcı sonuçları (Freud'un «Analysis Terminable and Interminable» «Sonuçlandırılabilen ve Sonuçlandırılmayan Analizler» adlı yapıtında bu konu bundan daha büyük bir açıkyüreklilikle dile getirilebilir miydi?) nevrotik karakter özelliğinin yeterince geniş

kapsamlı ve ileri amaçlı olarak ele alınmamakta olmasına bağlanabilir. Esenliğe ulaşmak, kaygılardan, güvensizliklerden özgür olmak, ancak sınırlı amaç aşılırsa sağlanabilir, yani bu sınırlı tedavi amacı böyle sınırlı kaldıkça bu amaç daha genişlemesine, insancı bir tutumun yalnızca bir parçacığı durumuna getirilmedikçe hastanın iyi edilemeyeceği iyice anlaşılmalıdır. Belki bu sınırlı amaç daha da sınırlı ve çok daha az zaman tüketici bir yöntemle sağlanabilir; uzun analiz sürecinde harcanan zaman ve enerji yalnız karakterin bir özelliğini «düzeltmek» gibi dar bir amaç yerine tam bir «dönüşümü» sağlayabilecek bu ileri amaç için daha verimli bir biçimde kullanılabilir. Bu öneriyi yukarlarda yapmış olduğumuz bir açıklamayla da destekleyebiliriz : İnsan en üstün şekline *satori* adını verdiğimiz yaratıcı bir tutum içinde çevresiyle uyum içinde olma durumuna ulaşıldıkça tekdüze bir yaşamın getireceği bunalmı yenmek için yapabileceği şey olsa olsa putlara bağlanmak, yıkıcılık, mala, mülke, üne düşkünlük vb. şeylerdir. Eğer bu tutamaklardan birisi göçüverirse akıl sağlığı da tehlikeye düşer. Akıl yitirme olasılığının giderilmesi ancak bu tutumun değiştirilmesiyle, ayrıklıktan, bölüklükten, yabancılaşmadan kendini kurtarıp duyarlılıkla, yaratıcı bir bakış açısıyla, dolaysız olarak dünyanın kavranmasıyla sağlanabilir. Eğer psikanaliz bu yolda yardımcı olabilirse gerçek akıl sağlığının elde edilmesine yardımcı olabilir demektir; eğer yardımcı olamazsa o zaman yapabileceği tek şey ancak tutamak bulmakta, dengeleme mekanizmasında yardımcı olmaktan ileri geçemeyecek demektir. Bu durumu başka türlü şöyle anlatabiliriz : Bir kimse bir hastalık belirtisinden kurtarılabilse bile bir karakter nevrozundan bü-

tün bütün kurtarılamaz. İnsan bir eşya (57) değildir, insan bir «olay» da değildir, analist bir kimseyi bir nesne sayarak iyileştiremez. Analistin bir kimseye yapabileceği yardım analiz süreci içinde birbirlerini daha iyi tanımaları, yani ikisinin de aynı yaradılışı paylaştıklarını yaşantılaştırmaları süreci içinde o kimsenin uyanmasına yardımcı olmaktan daha ileri gidemez.

Bu söylediklerimize karşı şöyle bir itiraza da hazırlıklı olmalıyız. Eğer yukarda söylemiş olduğum gibi bilinçdışının tümüyle bilince çıkarılması aydınlanma kadar ileri ve köklü bir dönüşümü gerektiren güç bir amaçsa, böyle bu kadar ileri ve güç bir amacın sanki genel bir uygulaması olabilirmiş gibi tartışma konusu yapılmasının ne anlamı var? Psikanaliz yoluyla tedaviden umut edilen sonuçlar ancak böyle ileri ve köklü bir dönüşümle sağlanabileceksen böyle bir sorunun ortaya konmasının tümüyle kurgusal görüşlerden daha büyük bir değeri olabilir mi?

Eğer ya tam aydınlanma ya da hiç, arasında başka seçenekler olmasa bu itirazı yerinde bulup onaylamaktan başka yapacak bir şey kalmayacaktı. Ama durum tam böyle değil. Zen'de aydınlanmanın birçok aşamaları vardır. *Satori* bunlar arasında en son ve en kesin olanıdır. Ama benim anladığım kadarıyla *satori*'ye hiç ulaşılmasa da *satori* yönünde adım olabilecek her yaşantıya değer veriliyor. Dr. Suzuki bir defasında şöyle söylemişti : «Eğer kapkaranlık bir odada bir mum yakılırsa oda aydınlanır, artık oda ışıklandırılmıştır. Sonradan, on ya da yüz ya da bin mum daha yakılırsa...

(57) Benim «*The Limitation and Dangers of Psychology*» (Psikolojinin Sınırları ve Tehlikeleri) adlı denememle karşılaştırınız, W. Leibrecht'in yayını (New York, Harper and Brothers, 1959), S. 31 ve sonrası.

oda giderek daha daha aydınlanır. Ama asıl kesin dönüşüm karanlığın içine süzülen birinci mumun ışığıyla başarılmıştır.» (58)

Analiz sırasında neler oluyor? Bir kimsenin bilincinde, kendisinin alçakgönüllü, yürekli ve sevgi dolu bir kimse olduğu sanısı varken, ilk defa kendini beğenmişliğinin, korkaklığının ve içinin nefretle dolu olduğunun farkına varıyor, kendini böyle görüvermesi onun yaralayabilir ama bir yandan da bu görüş bir kapı açılmasına olanak verebilir. Bundan böyle kendisinde bastırıp görmezlikten geldiği şeyleri başkalarına yansıtmaktan vazgeçebilir. Eğer bu yolda yürümeyi sürdürürse, kendi içindeki meme çocuğunu, erginlik çağındaki delikanlıyı, suç işleme tutkusu olan caniyi, deliyi, ermişi, sanatçıyı, hem erkeği hem dişiye görüp tanıyabilir; insanlıkla, evrensel insanla daha derin, daha içli bir ilişki kurabilir; duygularını, yaşantılarını daha az baskı altına alır, özgürlüğü daha çoğalır, yansıtma gereğini daha az duyar, gerçek duygularının yerine düşünceleri koymak, düşünsellik alışkanlığından daha çok kurtarır kendini. O zaman ilk defa renkleri nasıl gördüğünü, topun yerde nasıl yuvarlanışını gördüğünü yaşantılaştırabilir, şimdiye kadar yalnız duymakla yetinirken kulakları birdenbire müziğin ezgilerine tam olarak açılır; başka kimselerle bir bütünlük oluşturmakta olduğunu anlayınca şöyle ilk defa bir aralanma olur, ayrık bireysel egosunun sıkı sıkı sarılması, geliştirmesi, kurtarması gereken bir şey olduğu konusundaki kanısının bir yanılsama olduğunu görmeye başlar; hayat sorununa verilecek yanıtın, hayatla kendini özleştirmek, hayatı yaşamak yerine, hayata sa-

(58) Hatırladığım kadarıyla kişisel bir görüşmede söylemişti.

hip çıkmak biçiminde alınmasındaki anlamsızlığı kavrayabilir. Bunların hepsi apansız, beklenmedik, birdenbire ortaya çıkan hiç bir anlıksal içeriği, zekâyla, düşünceyle ilgisi olmayan yaşantılar; ama bu yaşantılardan sonra insan kendini hiç bir zaman olamadığı kadar özgür, güçlü ve kaygısız hissediyor.

Şimdiye kadar amaçlardan söz ettik ve ben eğer Freud'un bilinçdışının bilince dönüştürülmesi ilkesini en son aşamadaki sonuçlarına kadar götürecektir olursak aydınlanma kavramına yaklaşılmış olacağını önermiş oldum. Ama bu amaca ulaşmayı sağlayabilecek yöntemlere gelince gerçekten Zen ve psikanaliz birbirlerinden tam olarak ayrılıyorlar. Zen'in bu algılama alanındaki yabancılaşmaya karşı, oturarak yapılan meditasyon yoluyla olsun, koan yoluyla olsun, bir ustanın yönetimi ve gözetimi yoluyla olsun uyguladığı yöntemi, cepheden yapılan bir saldırıya benzetebiliriz. Kuşkusuz bütün bunlar ustanın kişiliğinde ve manastırın havasında kendini hissettiren Budist düşünce, davranış ve ahlâksal değerler konusundaki temel görüş ve düşüncelerden bütün bütün soyutlanabilecek bir «teknik» indirgenemez. Sonra bu yalnız «haftada beş saatlik» bir ilgiyle yetinilebilecek bir şey de değildir. Bir yandan da Zen öğrenimi yapmaya karar verip gelmiş olmakla öğrencinin son derece önemli bir karar vermiş olduğunu ve bu kararın bundan sonra olacak şeylerin önemli bir parçasını oluşturduğunu da akıldan çıkarılmamak gereklidir.

Psikanalizin yöntemi Zen yönteminden tam anlamıyla değişiktir. Psikanaliz bilinçdışını ele geçirebilmek için bilinci değişik bir yoldan eğitir. Dikkati çarpıtılmış, bozulmuş algılar üzerine çekmeye çalışır: İnsanın içindeki yanılırları, düzmeceleri ortaya koyup ta-

nıtmaya çalışır; baskıları yokedip insanın yaşantı alanını genişletmeye çalışır. Analiz yöntemi görgüye dayalı, görgül deneysel (empiric) bir yöntemdir. Bir kimsenin çocukluktan başlayarak ruhsal gelişimini inceler ve şimdi baskı altına alınmış olan şeylerin bulunmasına yardımcı olabilmek için ilk çocukluk yaşantılarını ortaya çıkarmaya çaba harcar. İnsanın kendisiyle ve çevresiyle olan tutarsızlıklarını bulup çıkarmak için adım adım çabasını sürdürür durur, ta ki ilintisiz çarpıtmalar (parataxic distortion) ve yaşantıların düşünselleştirilmesinin neden olduğu yabancılaşmalar giderek azalsın. Bu süreçten geçerek kendisi ile yabancılığı azalan insanın dünyaya karşı olan yabancılığı da azalır. Bunun nedeni de kendi içindeki evrenle ilişki kurmuş olmasıdır. Düzmece bilinç yok olurken onunla birlikte bilinçle bilinçdışı arasındaki kutuplaşma da yok olur. «Gene dağların dağ gibi görüldüğü» yeni bir gerçekçilik doğar. Psikanaliz yöntemi elbette yalnızca bir yöntem, bir hazırlıktır. Ama Zen yöntemi de böyledir. Her yöntem gibi hiç bir zaman kesinlikle amaca ulaşılacağını garanti etmez. Amaca ulaşmayı sağlayan etkenlerin kökleri bireyin kişiliğinin derinlerinden geliyor, bu kökleri, uygulamaya yararlı duruma nasıl getirebileceğimiz konusundaki bilgilerimiz de çok az...

Bilinçdışının bilinçleştirilmesi yönteminin en ileri, en gerçekçi biçimini Zen'de görmüş olduğumuz gibi, felsefeye dayalı bir tutarlılık içinde en son aşamaya kadar sürdürülmesinin aydınlanmaya götüren bir adım oluşturacağı konusundaki düşüncemi yukarıda açıklamıştım. Böyle bir yöntemin uygulamada bir hayli yaşantısal deneyimden geçtikten sonra ne kadar öteye götürülebileceği belli olabilir. Burada ortaya atılan gö-

rüş olasılıklar konusunda bir varsayım niteliğindedir ve her varsayım gibi denenmesi gereklidir.

Çok daha kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa o da Zen'in bilinmesinin ve incelenmesinin psikanaliz tekniği ve kuramı bakımından çok verimli ve aydınlatıcı bir etkisi olabileceğidir. Yönteminde psikanalizden farklı da olsa Zen gene de konulara bakışı odaklaştırabilir, içgörünün yapısı konusuna daha başka bir açıklık getirebilir, neyin görülmesi neyin farkedilmesi gerektiği konularında görüşü keskinleştirebilir, yaratıcı olanın ne olduğu, özne-nesne ayrışmasının zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan duygusal birikim bulaşıklığının ve yaşantıdan kopuk düzmece düşünce ve yargıların üstesinden nasıl gelinebileceği konularına ışık tutabilir.

Zen görüşü, yaşantıdan kopuk düşünselliğe, otoriteye, ben yanılgısına karşı olan kesin tutumuyla ve esenliğin amacı konusuna yaptığı özel vurguyla psikanalizin ufkunu genişletecek, en son, en kesin aşamada bilinçli ayırdında olma yoluyla gerçeğin kavranışında daha ileri bir anlayışa varmasına yardımcı olabilecektir.

Eğer Zen'le psikanaliz arasındaki ilişkiler üzerinde kurguyu biraz daha sürdürmemize izin verilirse o zaman Zen öğrencisi için de psikanalizin bir önemi olabileceğinden söz edebiliriz. Gerçekte aydınlanma olmayan ama kendi kendine telkin yoluyla oluşturulan trans gibi, isteri gibi ya da çıldırı türünden olgular gibi tümüyle öznel olan yalancı aydınlanmanın sakıncalarından korunmakta da psikanalizin bir yararı olabileceği düşünülebilir. Analitik açıklamalar da Zen öğrencisinin yanılmalara kapılmasını önleyebilir, yanılmalara gidilmesiyle aydınlanma için yeterli koşuldur.

Zen, psikanalizden ne yolda yararlanırsa yararlan-
sın, Batılı bir psikanalistin görüşü açısından ben, Do-
ğu'nun bu değerli armağanına ve özellikle, özünden hiç
bir şey yitirmeden bu Doğulu görüşü Batı'ya aktarma
girişiminde o kadar başarılı olabilmiş olan Dr. Suzuki'ye
gönül borcumu dile getirmeliyim. Dr. Suzuki bu aktar-
ma işinde öylesine başarılı oldu ki bir Batılı gereken ça-
bayı göze alabilirse, tam hedefe varmadan Zen konu-
sunda ne derece anlayışa ulaşılabilirse o da o derece
ulaşabilir. Eğer hepimiz «Buda yaradılışın» paylaşma-
saydık, insan ve varoluş evrensel kategoriler, gerçeğin
dolaysız kavranışı, uyanma, aydınlanma evrensel ya-
şantısal deneyimler olmasaydı böyle bir anlayışa nasıl
varılabilirdi?

İ N D E K S

- Ademin Cennet'ten kovuluşu, 94
Adler, Alfred, 104
Akılcılık, amacı, 14; romantizm-
le biresim, 11, 19; akılsızlığa
dönüşmesi, 14
Aklın üstün çıkması, Freud'un
hedefi olarak, 18
Aktarma, 59 (Bak: transference)
Analist hasta ilişkisi, 19-20, 65-
68
Analiz, Freud uygulamasında
süresi, 21 (Bak: Psikanaliz)
Analiz süreci, 110-112
Anlayış, 98-99
Aristo, 50, alıntı 51
Aydınlanma, 103-104; ve psi-
kanaliz, 104-107; yöntemi, 109,
111-112; gerçek ve yalancı, 73-
74, 113 (Bak: Satori)
Aydınlanma felsefesi, amacı, 18
Ayrıklığın, bölüklüğün çekince-
leri, 53, 54
Bağımlılık, 29, 31
Baskının yok edilmesi, 58-63,
95; Freud'un görüşü, 65
Bastırılma, 46, 58
Batılı insanın ruhsal bunalımı,
13-16
Benoit, Hubert, «The supreme
Doctrine» adlı kitabı anıldı,
11n
Bilinç, içeriği, 42; toplumun et-
kisi, 45-62; koşullandırılması,
54; genişletilmesi ve Zen an-
lamında aydınlanma, 62-63;
yapısı, 41-68; düşünen, yar-
gıya varan anlık olarak, 42;
öznel bir durum olarak, 42
Bilinçdışı, 41; görelî değeri, 60
Bilinçli ayırında olma, 42; bi-
linçli zihin, anlığın işe karış-
ması, 98
Bilgi, duygusal, 63, 64; deney-
sel, 63, 64; dönüşüm yapmakta
etkisi, 20, 63; kendi yaradılış-
ının bilîşi olarak, 77-79
Blake, William, 106
Bucke, Richard R., 46, 102, 106,
«Kozmik Bilinç, İnsan Zihni-
nin Evrimi Konusundaki İnce-
leme» adlı kitabı anıldı, 102n
Buda, 106
Budizm, 16, 39
Bunalım, Batılı insanın geçir-
mekte olduğu, 13-16
Castration, 54
Chao-chou, 72
Chuang-tzu, alıntı, 51

De Forerst, İzette, «The Leaven of Love» adlı kitabı anıldı, 67
Descartes, René, 14
Dil, belirgin olmaması, 62; ve yaşıntı, 49
Din, amacı, 15; doğuşu, 37-39; insanlık öncesine dönüş amacı, 36-37
Doğum, bir süreç olarak, 28-29, 29n
Doğru düşünce, 77
Duygusal birikim bulaşıklığı (klesha), 98, 101, 103, 105, 113
Düşünce, Batının tutumu, 77; Zen'in tutumu, 78
Düşünsellik, 61, 62; baskı altında, 92
Düzmece bilinç, 46
Eskhart, Meister, 70, 106; alıntı «Benedictus kitabı» 29n
Eğitilmiş bilinç, 101-102
Eğitilmiş bilinçdışı, 101-102
Ego, 35
Eliade, Mircea, «Birth and Rebirth» adlı kitabından alıntı, 36, 36n
Esenlik, 27-40
Existentialist psikanaliz, 17
Ferenczi, Sandor, 65, 90; «Collected Papers» adlı yapıtı anıldı, 66
Fichte, Johann Gottlieb, 64
Freud, Sigmund, 42, 58, 59, 63, 65, 85, 87, 99, 104, 105; din konusunda tutumu 15; karşıt duygular görüşü, 51; Zen Budizme yakınlığı olan görüşleri, 20-26; «Analysis Terminabl

and Interminable» alıntı, 19; sözü geçti, 107; «giriş konuşmaları» alıntı, 19; insan portresi, Freud'un çizdiği, 22
Fromm, Erich, «Escape from Freedom» 54n; «The Limitations and Dangers of Psychology», 67; «Man for Himself», 54n; «The Sane Society», 54n
Gerçeğin ayırında olma, toplumun etkisi, 45-56
Gerileme, 30, 31, 32, 36, 57
Gerilemede bütünleşme, 28-31
Hasta analist ilişkileri, 63, 66-68
Hasta çeşitleri, 23-25
Hastalık belirtileri, 23-24
Hayatın amacı, Musevi, 14; Yunan, 14; çağdaş, 14
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 51
Heidegger, Martin, 34, 70
Heraclit, 51, 70
Herrigel, Eugen, 89; «Zen in the Art of Archery» adlı kitabı anıldı, 89n
Horney, Karen, 11n
Hıristiyan görüşü, Zen Budist görüşü, ortak yanları, 39

İçgörü, yapısı, 63, 64
İkhnaton, 38
İkilikçilik, Batı düşüncesinde, 14
İntisiz çarpıtma, 59 (Bak: Parataxic distortion)
İnsan, Freud'un çizdiği portreye göre, 22
İnsanın varoluş sorunu 27-40
İsa, 106

Joshu, 72 (Bak: Chao-chou)
Jung, C. G, 42, 70; din konu-
sundaki göreci tutumu, 73; «In-
troduction to Zen Buddhism»
e önsöz anıldı, 11, 104

Kahler, Erich anıldı, 13n
Kierkegaard, Soren anıldı, 13n
Klesha, 98 (Bak : Duygusal biri-
kim bulaşıklığı)
Koan, 90, 111
Korintoslular, I, 95
Kozmik bilinç, 103
Kozmik bilinçdışı, 103
Kurtuluş, Freud'un amacı ola-
rak, 17-26

Lao-tzu, 51, 51n
Lukas İncili, 95 alıntı

Maddecilik, çağdaş yaşamda, 14-
15

Maimonid, felsefe, 39
Mantık, Aristo, 50, 51; paradoks,
51
Marx, Karl, 13n, 51, 57n alıntı
Mesih inancı, 94
Mumford, Lewis, 13n
Musa dini, 38
Musevî görüşü, Zen Budist gö-
rüşü ortak yanları, 39

Narcissism, 31-34 (Bak: Özse-
verlik)
Neden uydurma (akla uygun),
60 (Bak: rationalization)
Nevroz, 33
Nietzsche, Friedrich, 13n, 15 a-
lıntı
Nirvana, 38

Özgür çağrışım, 21
Özseverlik, 31-34 (Bak: Narcis-
sism)

Paradoks mantığı, 51
Parataxic distortion, 59 (Bak:
İlintisiz çarpıtma)
Psikanalistin rolü, 65
Psikanaliz, Batı düşüncesine
özgü, 11; Zen'le ayrılıkları, 11,
12; insanı ve varoluşçu, 17;
sorun çeşitleri, 24-25; bilinç-
dışını bilince çıkarma amacı,
41; Zen'le ortak yanları, ah-
lâk konusunda, 85-87; din ko-
nusunda, 87-89; bir yol gös-
tericiye gereksinim ve otorite
konusunda, 87-91; Zen'in
etkisi, 112-113

Püriten ahlâkın amacı, 18
Quetzalcoatl, 38

Rank, Otto, 104
Rationalization, 60
Riesmann, David, 13n
Romantizm, akılcılıkla Freud'un
yaptığı bireşim olarak, 11-19

Saflığın yitirilişi, 94
Sahip olmak, Batı'da varolma-
nın önüne geçti, 14

Sato, Koji, «Psychotherapeutic
Implications of Zen» adlı ki-
tabı anıldı, 11n
Satori, 70-78, 109 (Bak: aydın-
lanma)
Schaschtel, E., «Memory and
Childhood Amnesia» adlı ki-
tabı anıldı, 47n

- Sezgi, 100
- Sorunlar, psikanalizde, 24-25
- Spinoza, 63, 64, 74, 100; «Benedictus kitabı»ından alıntı, 29n
- Sullivan, Harry Stack, 43, 59, 66, 90
- Suzuki, D.T., 69-72, 98, 100, 101, 102, 109, 114; «Introduction to Zen Buddhism», 70n, 72n, 73n, 76n; «Mysticism, Christian and Buddhist», 79n; «Zen Buddhism», 71n
- Tanrı ve Zen, 80
- Tanrıcılığın bırakılışı, 15
- Tao, 38
- Taoculuk, 16, 18
- Tepiler, insanın evrimiyle uyumsuz, 55-56
- Tillich, Paul, 13n
- Toplumun bilinç üzerine etkisi, 45-62
- Toplumsal karakter kavramı, 53
- Toplumsal süzgeç, 47
- Transference, 59 (Bak: aktarma)
- Varoluş sorunu, Zen Budizmin yanıtı, 16; varoluşçu analiz, 17 (Bak: existensialist analiz)
- Viyana, 98
- Whitman, Walt, 106
- Whorf, Benjamin, 49
- Wolf, William, 46
- Yabancılaşma, 27
- Yaşama sanatı, 101,106
- Yaşantı, bilinçli düşünce kategorileri içeriği, 46-47
- Yaşantıların ayırıcılığı, 47-48
- Yıkıcılık, 31, 36
- Zen Budizm, Doğu düşüncesinin özelliği olarak, 11; psikanalistlerin ilgisi, 12; ahlâksal amacı, 85-87; ve Tanrı, 80; psikanalize etkisi, 112-113; otorite konusunda tutumu, 87-91
- Zen Budist görüşü, Hristiyan görüşü, ortak yanları, 39
- Zen ustası ve öğrencisi, 80-81
- Zerduşt dini, 38

ZEN BUDİZM

BİR YAŞAMA SANATI

İLHAN CUNGÖREN

AYA

Türkiye'de ilk kez yapılan bir çalışma

«Fransız Akademisi üyesi Jean Paulhan (Zen'le Batının tanışmasını Descartes mantığının ortaya çıkışı kadar önemli bir olay) olarak niteliyor...

Descartes mantığı bilimsel alanda çok işler başarmış da olsa huzurlu, uyumlu bir yaşam konusunda pek yararlı olamadı... Batı. Uzak Doğu bilgeliğinden bir yaşama sanatı çıkarabilmek için bir arayış içinde...»

Okuyucu bu kitapta 'Zazen' adı verilen Zen meditasyonunun kuramsal yanı kadar uygulama yol ve yöntemi konusunda da ayrıntılı bilgi bulabilecektir.

Fiyat 50 TL.

Genel Dağıtım

Cem May

Tel: 27 01 53

İstanbul Dağıtım

Özgür Dağıtım

Tel: 26 25 13

Ödemeli isteme adresi : P.K. 30 Yeşilköy - İSTANBUL

«Freud»la «Marx»ı o kadar başarıyla uzlaştırmış olan çağımızın bu ünlü ruhbilimcisi bu kitapta insanı esenliğe ulaştırmayı amaçlayan biri Batılı, öteki Doğulu iki sistemi karşılaştırıp buluşturmaya çalışıyor.

Huzursuzluktan, bıkkınlıktan, çağın hastalığından, hayatın donuklaşmasından, insanın otomatikleşmesinden, kendinden, çevresinden ve doğadan yabancılaşmasından yakanlar, hayatın parmaklarının arasından kum gibi akıp gitmekte olduğunun, yaşamadan ölüp gideceklerinin, bolluk içinde yaşanan hayatın bile sevinçten, kıvançtan yoksun olduğunun farkına varanlar... bu kitapta bir çıkış yolu bulabilirler mi?

«... İnsanlık tarihinin başlıca özelliği küçük bir azınlığın çoğunluk üzerinde egemenlik kurarak onları sömürmesidir. Bunu başarabilmek için de azınlık genellikle zor kullanmıştır; ama zor kullanma yetmeyince sürekliliği sağlamak için çoğunluğun sömürülmeye gönüllü olarak katlanması gerekiyordu. Böyle bir şey de ancak kafaların çeşit çeşit uyduruk şeylerle, yalanlarla doldurulmasıyla olabilir, ancak bu yolla çoğunluk azınlığın kendi üzerindeki egemenliğini haklı bulabilir ve buna katlanabilir...»

«**Satori**'yi yaşantıya dönüştüren kimse üzerinde **satori**'nin değişik bir etkisi oluyor. Zihin bütün bilip yaşamış olduklarımızdan daha doyurucu, insanın içini iç barışla dolduran daha çok sevinç ve kıvanç veren bir uyum içinde çalışmaya başlıyor. Hayatın rengi, ezgisi değişiyor. **Zen'e erişmiş kimse kendini yenilenmiş buluyor, bahar çiçekleri daha renkli, dağdan akıp gelen derenin suyu da daha saydam, daha serin görünüyor...**»